Mujkanović
Ago

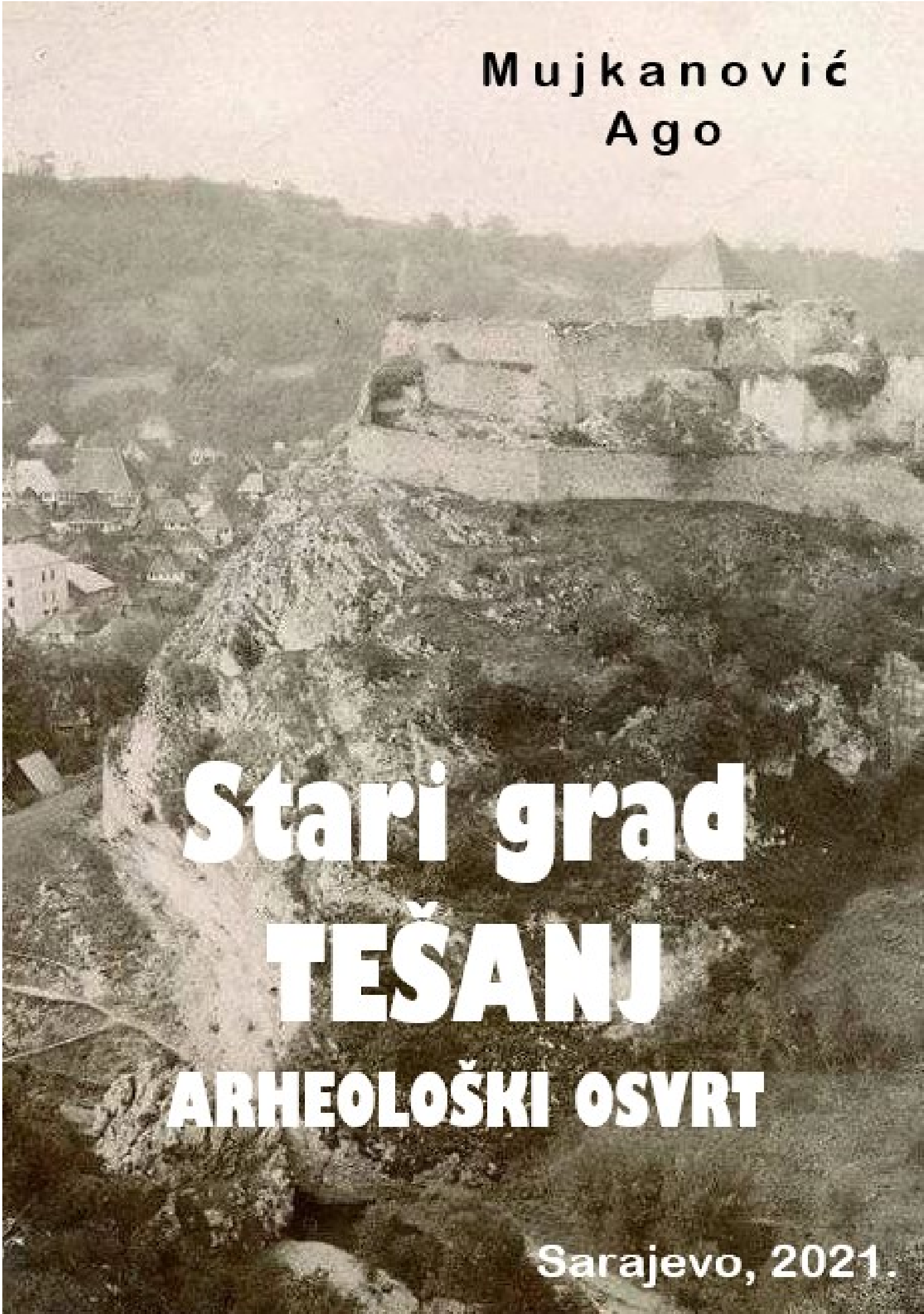

Stari grad TEŠANJ

ARHEOLOŠKI OSVRT

Sarajevo, 2021.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za historiju

Katedra za arheologiju

STARI GRAD TEŠANJ: ARHEOLOŠKI OSVRT

Završni diplomski rad

Mentor: prof. dr. Adnan Busuladžić

Student: Ago Mujkanović

Sarajevo 2021. godine

Sadržaj

Uvod.....3

1. Historijat arheoloških istraživanja.....4

2. Tešanj u srednjem vijeku.....13

3. Tešanj u osmanskom periodu.....18

4. Konzervatosko-restauratorski radovi..... 22

5. Arhitektura Starog grada Tešnja.....24

6. Arheološka iskopavanja Starog grada Tešnja.....36

7. Iskopavnja abrija Zvečaj 1985.-1989. godine.....38

8. Iskopavanje hamama 1976. godine.....40

9. Život na tvrđavama-arheološki nalazi.....46

10. Arheološki materijal.....47

10.1. Nalazi oružja i vojne opreme.....47

10.1.1. Nadžak.....48

10.1.2. Balta.....49

10.1. 3. Vršci strelica.....49

10.1.4. Koštani kotur-zapon za samostrijel.....52

10.1.5. Nakrsnice mačeva.....53

10.1.6. Drška mača.....54

11.1.7. Kamena đulad.....55

10.1.8. Puščana tanad.....55

10.2. Konjanička i konjska oprema.....57

10.2.1. Potkovice.....58

10.2.2. Dijelovi konjskih uzda.....59

10.2.3. Mamuze (ostruge).....60

10.2.4. Razvodnici.....61

10.2.5. D prsten.....61

10.2.6. Šila i čavli za potkivanje.....62
10.3. Predmeti svakodnevne upotrebe.....62
10.3.1. Noževi, čakije i kanije.....62
10.3.2. Pređice.....63
10.3.3. Potkove za obuću.....64
10.3.4. Britva (brijač).....65
10.3.5. Kresivo.....65
10.3.6. Šila (probojci).....66
10.4. Nalazi keramike.....66
10.4.1. Pećnjaci (lončići).....70
10.4.2. Nalazi keramičkih lula.....70
10.5. Dugmad.....71
10.6. Perlice.....72
10.7. Narukvice.....72
10.8. Prstenje.....73
10.9. Staklo.....74
10.10. Poljoprivredni alat.....74
10.10.1. Raonik (lemeš).....75
10.10.2. Kosijeri.....75
10.10.3. Motike.....76
10.11. Brusevi (belegije).....77
10.12. Čekić (korać).....77
10.13. Koštani nalazi.....78
Zaključak.....79
Literatura..... 81
Biografija.....88

Uvod

Sakupljati izvornu građu, analizirati arheološki materijal i na osnovu toga sklapati kockicu po kockicu i tako rekonstruirati neko prošlo vrijeme, uistinu predstavlja jedan zahtjevan i izazovan proces. Arheolozi nastoje da svoja djela distanciraju od mitova, da ih „očiste“ i da predstave ono što je zabilježeno u izvorima i na osnovu arheološke građe.

Prostor tešanjskog Starog grada je samo djelimično istražen. U periodu od 1981. do 1985. godine vršena su arheološka iskopavanja na tešanjskoj tvrđavi, koja su predstavljala najobimniji arheološki projekat do tada, na cjelokupnom tešanjskom području. Obavljena su pod rukovodstvom arheologa Đorđa Odavića i Zdenka Žeravice, ispred Republičkog zavoda za zaštitu spomenika SR BiH. Tom prilikom iskopan je pokretni arheološki materijal iz raznih arheoloških perioda: paleolita, neolita, bronzanog doba, antike, srednjeg vijeka i osmanskog perioda, što svjedoči o intenzitetu naseljavanja i strateškom položaju tešanjske gradine.

Sav arheološki materijal koji je iskopan u arheološkoj kampanji 1981.-1985. godine, pohranjen je u depou tešanjskog muzeja. Veoma mali dio tih nalaza je prezentovan stručnoj i naučnoj publici, a jedan manji dio je izložen na tešanjskoj gradini, u okviru stalne arheološke postavke. Cilj ovog rada jeste da se taj materijal po prvi put prezentuje stručnoj i naučnoj javnosti, 40 godina nakon početka prvih arheoloških iskopavanja Starog grada Tešnja. Nažalost, dokumentacija s ovih iskopavanja je izgorila tokom rata 1992.-1995. godine, što je uveliko uticalo na potpunost analiziranja arheoloških nalaza.

Takođe, u radu će biti izneseni svi historijski podaci o tešanjskoj gradini, konzervatorskim zahvatima i arheološkim istraživanjima, koja su provođena na njoj i oko samog objekta tešanjske gradine, a sve s ciljem upotpunjavanja slike o prošlosti ove tvrđave, koja je zauzimala značajno mjesto u historiji naše države. Ako imamo u vidu činjenicu da se srednjovjekovna prošlost ovog grada zasniva na svega nekoliko izvora, analizom arheološkog materijala kao značajnih izvora u izučavanju prošlosti, dao bi se značajan doprinos u izučavanju ovog, ali i ostalih perioda, za koje imamo nešto više izvora.

U prvom poglavlju ovog rada bit će prikazan historijat grada Tešnja i samog tešanjskog kraja. Ostala poglavlja sastojat će se od analize arheološkog materijala, s pratećim tipološkim podjelama. U radu će se primjenjivati analitička, statistička, komparativna, hronološka, kao i unutrašnja i vanjska kritika izvora.

1. Historijat arheoloških istraživanja

Prostor općine Tešanj je samo djelimično arheološki istražen. Utvrđeni i u stručnoj literaturi evidentirani i obrađeni arheološki lokaliteti tešanjskog kraja, postali su poznati uglavnom na osnovu slučajnih nalaza. Ti nalazi su sačuvani uglavnom zahvaljujući savjesnosti pojedinaca, koji su o svojim nalazima blagovremeno obavještavali muzejske ustanove i stručnjake. Ovi su potom izlazili na teren radi rekognosciranja, a u nekim slučajevima kasnije su poduzimana i arheološka istraživanja. Nažalost, tokom vremena veliki je broj nalaza izgubljen i uništen zbog neznanja pronalazača, nedovoljno razvijene kulturne svijesti ili težnje za materijalnom dobiti.

Prve tragove o spomenu arheoloških lokaliteta na tešanjskom kraju imamo iz vremena osmanske uprave. Poznati engleski istraživač Artur Džon Evans u svom putopisu *Kroz Bosnu i Hercegovinu u vijeme pobune 1875.*, prošao je kroz tešanjski kraj i on tada spominje, dobojsku tvrđavu, lokalitet Kamen kod Doboja, stećke na lokalitetu Bajna glava u selu Vukovo, rimski most u tešanjskom naselju Krndija, te nam daje opis Starog grada Tešnja.

Evansov opis arheoloških lokaliteta tešanjskog kraja donosimo u potpunosti: „*Ustali smo rano i sa novim zaptijom kojeg nam je odredio mudir, još prije svanuća nastavili put ka Tešnju, starom i nekada glavnom gradu Usore. Skoro smo čitav sat putovali dolinom Bosne. Predio je ovde savršeno lijep. Ovdje je drveće mnogo ljepše nego igdje u Bosni gdje smo dosad bili. Visoke topole i veličanstveni hrastovi ukrašavali su sjenkama obale i smaragdne bare. Svud oko doline uzdižu se niske, šumovite i talasaste planine, ali, neočekivano, iznad naše staze uzdigla se čudna stijena od najbrilijantnijeg krečnjaka-tako sniježno bijela kao mermer sa ostrva Para. I to baš gdje se Usora uliva u Bosnu. Tu smo napustili glavni put i skrenuli prema Tešnju, pored seoskih ograda, nastavljajući put za neko vrijeme desnom stranom Usore.*“[1]

Ova čudna stijena koju Evans poredi s parskim mermerom iznad rijeke Usore, kasnije će u nauci biti poznata kao arheološki lokalitet Kamen kod Doboja. Prve podatke o ovom lokalitetu dao je Vaclav Radimsky 1891. godine, koji je iste godine izvršio manja arheološka istraživanja.[2] Tokom 1905. godine lokalitet je obilazio i Vejsil Ćurčić, ali se nije upuštao u

[1] Evans 1965, 138.
[2] Radimsky 1891, 251-262.

veće istraživačke radove. Prva veća arheološka istraživanja proveo je Đuro Basler 1955. godine u cilju utvrđivanja opće stratigrafije lokaliteta.[3]

Sl. 1. Kamen kod Doboja 1891. godine, na vrhu je vidljiva vila industrijalca Eduarda Porra (preuzeto iz Radimsky, 1891, 251., Sl. 1.)

Na svom putu ka Tešnju sljedeći arheološki lokalitet, na koji je Evans naišao bila je nekropola stećaka i tom prilikom je napravio skicu ove nekropole. Danas je ova nekropola poznata pod nazivom Bajna glava u selu Vukovo.[4] On navodi sljedeće: *"Dok smo se pripremali za spuštanje s ovih visina ka Tešnju (op. a. misli se na brdo Ljeskovac 295 m n.v.), našu pažnju su privukli bijeli objekti usred vrijesa na susjednom brdu. Razgledali smo ih i našli da pripadaju čudnoj prahistorijskoj vrsti spomenika, koja je popularno poznata kao druidska. Preko brdskog prijevoja nalazio se red velikih i dugih blokova. Međutim, kamenje nije bilo kao ono u Soberskoj ravnici ili Karnaku, već je ležalo položeno, okrenuto licem zemlji. Blokovi su sastavljeni iz krečnjačkog kamena, krečnjačke gomile, gdje je kamenje većinom grubo i četvrtasto uglačano, a razmjera sedam sa četiri stope. Ovaj se niz nalazi između dva brdašca i ako se posmatra sa nižeg položaja, tad se dobija izgled krivudave i*

[3] Basler 1960, 77.
[4] Bešlagić 1971, 137.

talasaste linije, vjerovatno radi toga što teren nije potpuno ravan. Na samom kraju ovog niza nalazi se malen brežuljak i na njemu je nasađen, nešto veći od običnih blokova, jedan kao snijeg bijeli krečnjački kamen, šestouglog oblika i sa vješto istesanim i uglačanim malim površinama. Pored ovog su se sa strane nalazila dva manja i ravnija komada kamena i ovi su, vjerovatno smješteni s nekim specijalnim ciljem tu baš naspram bloka između njih. Ja sam pod impresijom da je ovo služilo kao oltar. Teško je odrediti ko je i sa kakvim ciljem postavio ove spomenike ovde. Da li su to bili neznabožački Sloveni ili neka ranija rasa Ilirije? Kod seljaka iz okoline poznati su jednostavno kao staro kamenje."[5]

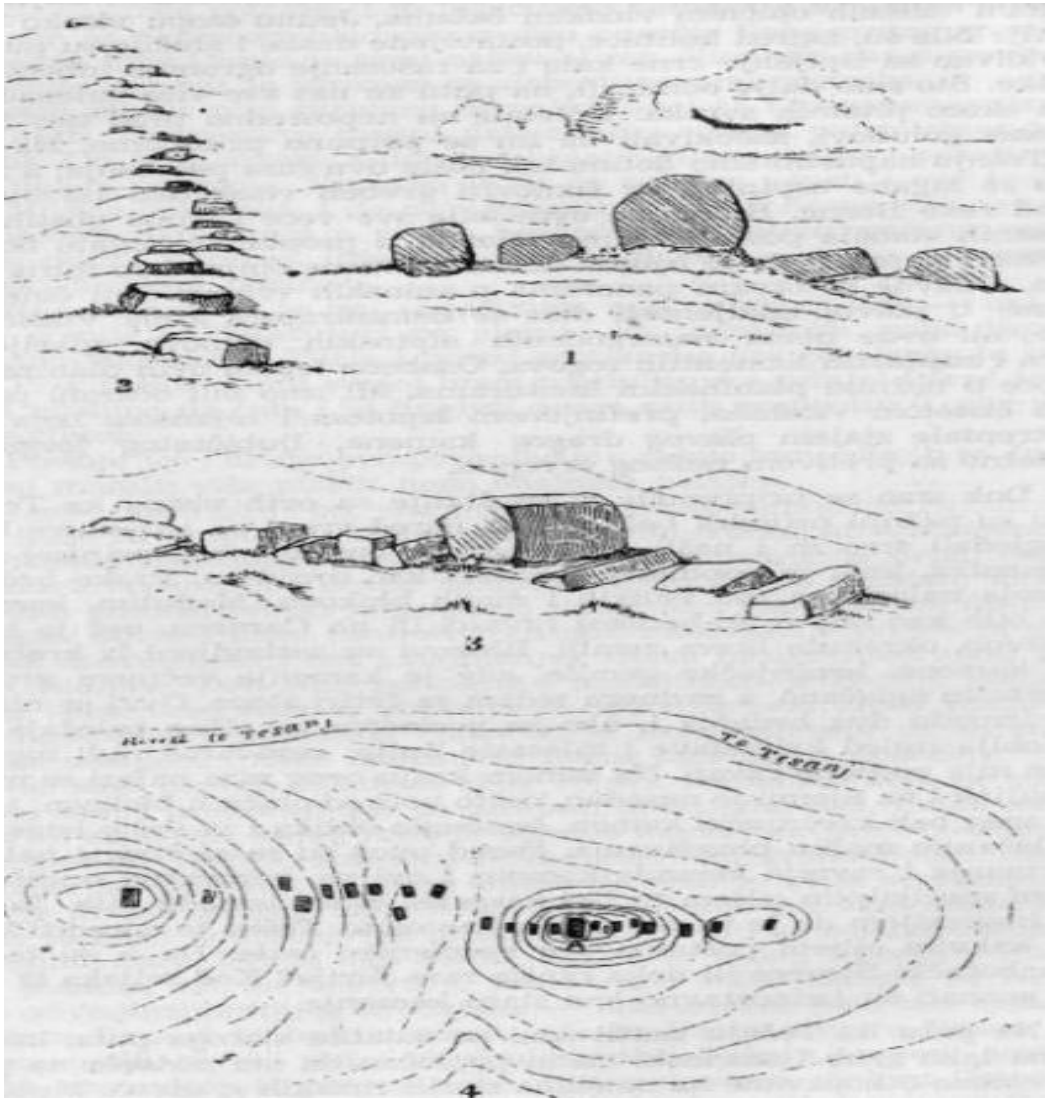

Sl. 2. Nekropola Bajna glava u selo Vukovo (preuzeto iz Evans, 1965, 140., Sl. 23.)

[5] Evans 1965, 138.

U nastavku svog puta Evans opisuje stari put koji je vodio ka naselju Marin han i Krndija, gdje se nalazio stari rimski most: *"Na putu ka Tešnju naišli smo na ostatke starog puta, koji je bio na tako grub i starinski način popločan da me podsjeća na ulice povremeno otkopavane na mjestima starih rimskih gradova. Možda je i ovaj, na neki način, predstavljao kontinuitet graditeljstva. Drveni mostovi, kao onaj preko kojeg smo prešli i Usoru i kao drugi na kojeg smo naišli, na sjajnim svodovima, stubovima i ogradama sličnim rešetkama, čudno, ali sigurno podsjećaju na Trajanov rad."*[6]

Sl. 3. Rimski most (ćuprija) u naselju Krndija 1960-tih godina[7]

Posebno je zanimljiv njegov opis Tešnja: *"Sada se ispred nas pojavio najljepši vidik na našem putu kroz Bosnu i prizor je naročito divan dok se penjete uz visoke stijene uzdignute iznad Tešanjske rijeke. Ispod vas krivuda klanac i kroz njega plitak potok, a strmene i uzane livadice zasjenčene su voćnjacima i šljivicima, iz kojih izviruju krovovi planinskog zamka i vitki minareti pravog alpijskog grada Tešnja. Ovo naselje obrazuje samo jednu ulicu, koja se penje do užasno kamenitog uzvišenja koji prisiljava grad da ostane prilijepljen uz obje strane doline, te se u sredini uzdiže u izolovanom sjaju, krunisan starim zamkom usorskih banova, čiji su zidovi jednom stranom nadneseni preko nagnute litice, iznad izvora koji izbija dole (op.a. izvor Zvečaj), nekoliko stopa ispod nje. Sve je ovo savršeno, ali nije, kao Doboj,*

[6] Evans 1965, 139-140.
[7] Sliku rimskog mosta u naselju Krndija za potrebe ovog rada ustupio mi je akademski slikar gospodin Ahmet Hundur na čemu mu se iznimno zahvaljujem.

otvoreno i pristupačno za ispitivanje jer zamak upotrebljavaju još Turci. I ovaj je ovde, kao i onaj u Doboju, trouglast i završava se poligonskim tornjem, prekrivenim kupastim krovom, Ispod ovog tornja nalaze se sporedne fortifikacije, a sam usamljen toranj, po opštem izgledu, sličan je, bar minijaturi, kampanjelu sv. Marka u Veneciji.“[8]

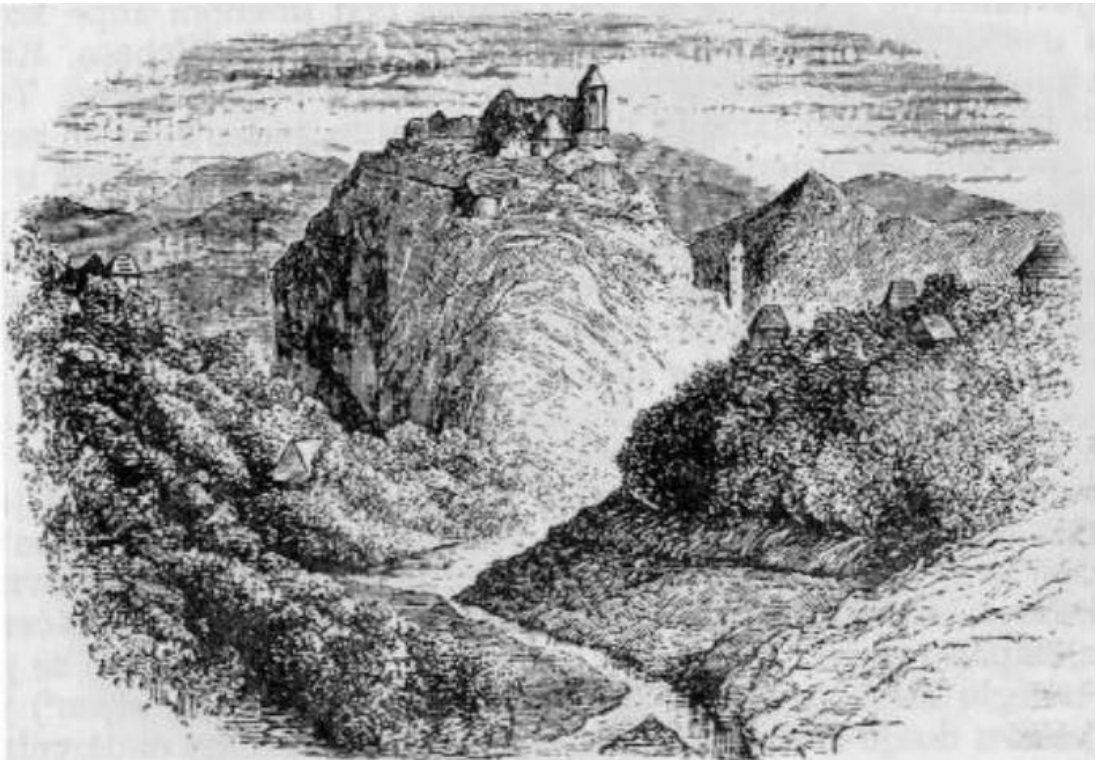

Sl. 4. Tvrđava Tešanj 1875. godine (preuzeto iz Evans, 1965, 14., Sl. 24.)

U vrijeme austrougarske uprave počinje sistematski obilazak terena i prikupljanje građe za Zemaljski muzej u Sarajevu. Lokalne kotarske vlasti često su obavještavale naučne pionire o zanimljivim i posve izuzetnim nalazima, koji su otkriveni na njihovom prostoru. Izuzetak nije bio ni Tešanj, pa već 1907. godine Ćiro Truhelka objavljuje grupu jedinstvenih nalaza s Paklenice u Tešnju.[9] Ovu ostavu na svom posjedu pronašao je Ibrahim Hakki Galijaš, koji je prilikom uređenja terena oko kuće naišao na ove grobove.[10] Grupa bronzanih nalaza iz skeletnih grobova datirani su u Ha B3 period i predstavljaju jedinstvene nalaze, izrađene u lokalnim zanatskim centrima. Muškarci su bili sahranjeni s karakterističnim nalazima bronzanog ofanzivnog oružja, poput mača, koplja i kelta, no za razliku od ostalog istovremenog oružja nalazi su bili bogato ornamentirani. U tom smislu posebno se ističe

[8] Evans 1965, 141-142.
[9] Truhelka 1907, 62.
[10] Spasojević 1985, 110.; Pismo Ibrahim Hakki Galijaša upućeno dr. Ćiri Truhelki 4. januara 1906. godine. Autor se zahvaljuje gospodinu Huseinu Galijaševiću, na ustupljenom pismu i ubikaciji tačnog mjesta nalaza, na lokalitetu Paklenica. Naime, radi se o dosta velikom prostoru pod nazivom Paklenica, od preko par desetina dunuma.

pojava falera ili kopči iz ženskih grobova. Bogato dekorisane i u kontekstu s drugim dijelovima nošnje, označile su period pojave bogatih ženskih grobova i socijalnu stratifikaciju žena, kao nositeljica jasno vidljivog obilježja s kraja bronzanog i početka željeznog doba, na području sjeverne Bosne.[11]

Bronzane ostave iz Tešnja u stručnoj literaturi poznate su pod nazivom Paklenica i Srpska varoš i pripadaju horizontu ostava i grobnih priloga kasnog bronzanog doba sjeverne Bosne. Pohranjivanje ostava iz ritulnih ili nekih drugih razloga, fenomen je karakterističan za bronzanodobne zajednice čitavog evropskog kontinenta. Pored ovih nalaza, u zbirkama Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu nalazi se još nekoliko nalaza iz bronzanog doba pronađenih na području općine Tešanj.[12]

Nakon Drugog svjetskog rata, u novim historijskim okolnostima i u svjetlu kulturne politike novog političkog sistema, dolazi do forsiranog i ubrzanog razvoja svih naučnih oblasti u Bosni i Hercegovini, pa tako i arheologije. U novim prilikama, rekognosciranja, evidentiranja i istraživanja nalazišta postaju intenzivnija i ozbiljnija. Što se tiče tešanjskog kraja, u ovom periodu je Alojz Benac dao veliki doprinos istraživanjem neolitskih naselja u dolini rijeke Bosne. Tako je u periodu od 1960. do 1961. izvršio sondažno istraživanje neolitskog naselja na lokalitetu Stjenčice u Šijama. Pokretni materijal koji je tada pronađen pokazivao je karakteristike vinčanske kulture. Benac je ovo naselje datirao u srednji i mlađi neolit.[13] Iste godine istraživao je i lokalitet Malo brdo u Kaloševiću gdje je pronašao naselje koje, također, pripada mlađim fazama vinčanske kulturne grupe.[14]

Godine 1960. ekipa u sastavu Đuro Basler, Zdravko Marić i Branko Belić je rekognoscirala ovo područje. Tom prilikom u Žabljaku, na lokalitetu Crkvina, otkrivena je rimska vila s kasnijim ranoslavenskim objektima.[15]

Prilikom radova u martu 1976. godine na prostoru današnje gradske pijace otkriveni su tragovi nekog objekta, nakon čega su radovi zaustavljeni. Istraživanja na ovom lokalitetu vodio je Aleksandar Ninković. Utvrđeno je da se radi o osmanskom kupatilu, kojeg je upotrebljavala posada tvrđave, ali i ostali stanovnici.[16]

[11] Truhelka 1907, 62-75.
[12] Isto, 73-75.
[13] Benac 1964, 134-235.
[14] Isto, 135.
[15] Čremošnik 1970, 99-111.
[16] Ninković 1981, 233-236.

U periodu od 1981. do 1985. godine vršena su arheološka iskopavanja na tešanjskoj tvrđavi, koja su predstavljala najobimniji arheološki projekt do sada u tešanjskom kraju. Obavljena su pod rukovodstvom Đorđa Odavića i Zdenka Žeravice ispred Republičkog zavoda za zaštitu spomenika SR BiH. Tom prilikom iskopan je pokretni arheološki materijal iz raznih arheoloških perioda: paleolita, bronzanog doba, antike, srednjeg vijeka i osmanskog perioda, što samo svjedoči o intenzitetu naseljavanja i strateškom položaju tešanjske gradine.

Takođe, podno tešanjske tvrđave u arheološkoj kampanji 1985. godine vršena su istraživanja u velikoj potkapini Zvečaj, između rijeke Tešanjke i Gradine. U velikom abriju pored raznovrsnog materijala, dijelom nastao naseljavanjem potkapine, a dijelom od spiranja materijala, te bacanjem otpada s tvrđave tokom prahistorijskog i historijskog perioda, otkriven je i skeletni grob. Skelet je pronađen na dubini od 2 m. Od priloga, kod lobanje je priložena posuda. Ilustracije, fotografije ili detaljniji opisi nalaza nikada nisu publikovani, no kontekstualno i kulturološkim redoslijedom, grob najvjerovatnije pripada kasnom bronzanom dobu.[17]

Pojava prahistorijskog materijala u Zvečaju, ali i sama pozicija i izgled potkapine sugerirali su na postojanje slojeva iz paleolita. Shodno tome Zilka Vejzagić-Kujundžić je 1989. godine vršila manja probna arheološka istraživanja. Sonda 7x1 m postavljena je u pravcu sjever-jug okomito na stijenu velikog otvora. Kulturni slojevi dubine do 4 metra u većoj mjeri nastali su taloženjem otpada s Gradine, dok je najvjerovatnije jedan dio nastao povremenim naseljavanjem potkapine. Prema opisu keramičkog materijala, zdjele s facetiranim, tordiranim i razgrnutim obodom sugeriraju na postojanje kulturnih slojeva iz finalnih faza kasnog bronzanog doba. Intaktni kulturni slojevi nisu izdvojeni jer su stratigrafski poremećeni, npr. neolitski materijal, pronalazio se s keramikom iz bronzanog i željeznog doba u najdubljim slojevima. Pronađena je veća količina životinjskih kostiju, ali sporadično i fragmenti ljudskih kostiju. Nalazi okresanih kamenih alatki sugeriraju na naseljavanje tokom paleolita, ali nisu pronađeni u arheološki izdvojenom sloju.[18]

Osamdesetih godina prošlog stoljeća, Nada Miletić referišući se na podatke Šefika Bešlagića je u sintetičkom djelu Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine zabilježila niz srednjovjekovnih nekropola sa stećcima: Bajna glava u Vukovu, Brusovi u Orašje Planjama, Divsko greblje (Hrastić) u Trepču, nekropola u selu Logobare, Ulice i Orašje u Kraševu, Obli

[17] Odavić 1985, 256.
[18] Vejzagić-Kujundžić 1989, 1-3.

kamen u Piljužićima, Staro greblje u Bobarama, Svatovsko greblje (Ogradica) u Kaloševiću, Visovi (Omića brijeg) u Šijama.[19]

Veliki doprinos u istraživanju tešanjskog kraja dao je i rođeni Tešnjak dr. Tonko Rajkovača, koji je u periodu 1988. do 1989. godine radio kao kustos Centra za kulturu u Tešnju.[20] Najveći doprinos kao vrsni paleolitičar dao je u istraživanju paleolita na tešanjskom kraju i okolini, posebno lokaliteta Trebačko brdo. Rezultate svojih istraživanja tešanjskog kraja obradio je u dva radu, neobjavljenom *„Paleolit na području Tešnja i tešanjskog kraja“* i objavljenom *„Kulturno-istorijski spomenici na području opštine Tešanj do XIV vijeka.“*[21]

Nemjerljiv doprinos evidentiranju pojedinih arheoloških lokaliteta na području današnje općine Tešanj dao je i Branko Belić, tadašnji kustos arheolog i direktor Zavičajnog muzeja u Doboju. U Arheološkom leksikonu evidentirani su sljedeći lokaliteti, koje je zabilježio: Crkvišće u Mrkotiću-srednjovjekovna crkva i groblje, Džinsko greblje na Ogradici u Kaloševiću, Omića brijeg u Šijama, Kremenjača u Miljanovcima-neolitsko naselje, Kućerine u Jelah polju-rimsko naselje, Stražba u Mrkotiću-prahistorijska gradina, Tepe u Kaloševiću-prahistorijska gradina, Veliko brdo u Kaloševiću-neolitsko naselje.[22] Također, tokom 1960. godine Belić je otkrio grob koji je isklesan u živoj stijeni, u najvišem abriju podno tešanjske tvrđave.[23] Primijetno je da je grob imao pokrovnu ploču, koju su vjerovatno „tragači za blagom razbili.“

Sl. 5. Grob u abriju ispod tešanjske tvrđave (Foto: Ago Mujkanović)

[19] Bešlagić 1988, 116-122.; Miletić 1988, 116-122.
[20] Halilović 2010, 119.
[21] Rajkovača 1989, 185-188.; Rajkovača 2019, 9.
[22] Belić 1988, 116-122.
[23] Zahvaljujem se na ustupljenoj informaciji dr. Aleksandru Jašareviću, višem kustosu Muzeja Doboj.

Proces obnove arheološke struke i muzeologije u poslijeratnom periodu, u Tešnju je započeo 2009. godine osnivanjem Muzeja Tešanj. Ova ustanova nastala je iz želje lokalne zajednice da sačuva svoju kulturnu baštinu od propadanja. Prva poslijeratna iskopavanja na području općine Tešanj ova ustanova je provela 2017. godine, na novootkrivenom lokalitetu Grič u naselju Hrvatinovići. Iskopavanja je vodio arheolog Aleksandar Jašarević, a u iskopavanjima su učestvovali: Ago Mujkanović, Ernad Prnjavorac, Miralem Mulabdić, Kenan Hadžišehić, Harun Prnjavorac i Alem Prnjavorac. Iskopavanja su vršena na tri mjesta, u dvije potkapine i na samom platou gradine Grič. Ovo gradinsko naselje je dr. Aleksandar Jašarević datirao u kasno bronzano doba s manjim tragovima srednjovjekovnih ostataka u gornjim slojevima.[24]

Drugo posljeratno iskopavanje proveo je 2019. godine Institut za arheologiju iz Sarajeva, na lokalitetu Stražba u Mrkotiću. U istraživanju su učestvovali dr. Adnan Kaljanac i asistenti s katedre za arheologiju MA Edin Bujak-voditelj iskopavanja, MA Jesenko Hadžihasanović i MA Elma Hantalašević, te studenti i arheolozi: Mehmed Muminović, Nejla Burko, Majda Turkmanović, Mustafa Uzunalić, Majda Šutić, Ago Mujkanović. Pored navedenih na ovim iskopavanjima su dali veliki doprinos entuzijasti i zaljubljenici u prošlost: Miralem Mulabdić, Admir Agić, Jasmin Kotorić i Mustafa Dikadžić. Ovom prilikom otvoreno je više sondi, na samom platou gradine i na par mjesta, na zaravnjenim dijelovima, ispod samog platoa. Tom prilikom otkriveni su tragovi kućnog lijepa, te mnoštvo keramičkog materijala, koji se može datirati u kasno bronzano i željezno doba.

Sl. 6. Iskopavanja na lokalitetu Stražba (Foto: Muris Braćkan)

[24] Jašarević, Prnjavorac 2018, 16-31.

2. Tešanj u srednjem vijeku

Stari grad Tešanj nalazi se na izuzetno povoljnom mjestu koje dominira okolinom, nad dubokim kanjonom kojeg su u neka davna vremena iskopale vode, strmoglavo tekući s okolnih brda, rušeći sve pred sobom, tražeći jedini put prema rijeci Usori. Ovaj teško pristupačan brijeg, služio je kao stanište ljudima, počevši od oko 100 000 godina p.n.e. Svugdje po padinama samog grada nalazimo otvorene stranice prošlosti.[25]

Nije utvrđeno odakle potiče ime grada. Od slavenskog *tesati* mogao bi se izvesti Tešanj, no i od keltskog *tessen*, što znači mali dvor, moglo bi se također izvesti, a veliki broj geografskih imena u Bosni, izgleda, da vuče svoje porijeklo iz keltskog jezika.[26]

U srednjem vijeku grad Tešanj se nalazio u srednjovjekovnoj župi Usora. Ova župa se prostirala s desne i lijeve strane rijeke Usore, a na kraju se proširila do Drine. Prvi put se spominje u historijskim izvorima 1225. godine. Usora je već u vrijeme bana Kulina bila u sastavu srednjovjekovne bosanske države.[27] U posljednjoj četvrtini 14. vijeka izvori govore o mnogim župama, pa čak i o nekim naseljima unutar tih župa. Među tim župama je i župa Usora, za koju saznajemo već 1280. i 1281. godine vezano za ljudsko roblje. Ova župa se 14 puta spominje u vezi sa trgovinom ljudskim robljem, a poznato nam je da se jedna od njih zvala Stojna i bila je iz Srebrenika.[28] Za neke od ovih robova i robinja se navodi da su bili patareni.[29]

Nakon smrti bana Kulina 1204. godine na prijestolju ga nasljeđuje izvijesni Stjepan, za kojeg neki istraživači tvrde da je bio sin Kulinov.[30] On je imao sina Sibislava, kneza Usore, u trećoj deceniji 13. vijeka, koga izvori prikazuju kao revnosnog katolika.[31] Nije nam poznat tok prvih krstaških ratova protiv Bosne, ali se može pretpostaviti da je rezultat bio uspješan, jer se već 1233. godine na bosanskom tronu javlja ban Matej Ninoslav.[32] Ban Matej Ninoslav je započeo s provođenjem reformi, prvenstveno vjerskih, ali je njegov položaj među domaćom vlastelom bio loš. Zbog toga se on obraća papi Grguru IX s molbom za pomoć, a papa je tražio od ugarskog hercega Kolomana da riješi situaciju i obezbijedi poštovanje

[25] Rajkovača 1989, 188.
[26] Mazalić 1953, 291.
[27] Vego 1957, 158.
[28] Živković 1974, 336.
[29] Isto, 336-337.
[30] Mandić 1978, 226.
[31] Ćirković 1964, 60.
[32] Isto, 60.

običaja od najstarijeg vremena. U borbi s hereticima ponovo se javlja knez Sibislav „kao liljan među trnjem.“[33] Provalom Tatara u Ugarsku, privremeno je oslabio ugarski pritisak na Bosnu, ali se već 1244. godine Ninoslav pokorio kralju Beli IV. U ovom periodu opada interes papstva za Bosnu. Nakon Mateja Ninoslava na prijestolje dolazi njegov rođak ban Prijezda, koji je bio u vazalnim odnosima prema Ugarskoj. U ovom periodu Ugarska formira niz banovina od Karapata do Hrvatske, s ciljem efikasnije odbrane, a među njima su bile i banovine Usora i Soli.[34]

Veliki uticaj za dalji razvitak Usore imala je Mačvanska banovina. Dešavalo se da u drugoj polovini 13. vijeka, mačvanski banovi ujedno budu i banovi Usore i Soli. Prvi mačvanski ban, izbjeglica iz Rusije Rostislav Mihajlović, zet kralja Bele, bio je ban Mačve, Usore i Soli.[35] Tokom vladavine Ladislava IV, kao ban Usore i Soli spominje se Henrih Gizing, a do 1284. godine ovi posjedi su bili pod upravom kraljice majke Elizabete.[36] Krajem 1284. godine Usora i Soli su ustupljene bivšem srpskom kralju Dragutinu, njenom zetu. On je u historiji ostao poznat po tome što je 1219. godine pozvao franjevce da dođu u Bosnu, kako bi suzbili herezu. Krajem 1284. godine sklopljen je brak između Dragutinove kćerke Jelisavete i Prijezdinog sina Stjepana I Kotromanića.[37]

Usora je ušla u sastav bosanske države tek u vrijeme vladavine Stjepana II Kotromanića. Ugarski kralj Karlo I dao je saglasnost da Usora može ući u sastav bosanske države. Poslije 1323. godine, Stjepan II Kotromanić nosio je titulu „gospodin Bosne i Soli.“[38] Nakon decenijskih pohoda ugarskog kralja Sigismunda, ovi krajevi će ponovo potpasti pod ugarsku vlast.[39] Pretpostavlja se da je tešanjski grad došao pod vlast Kotromanića, nakon što je kralj Tvrtko II Tvrtković početkom četvrte decenije uništio najjaču usorsku plemićku porodicu Zlatonosoviće. Oni su svoju „vjernu službu“ nudili onome ko najviše ponudi, što ih je naposlijetku skupo koštalo.[40]

Prvi pisani spomen Tešnja je 23. marta 1461. godine u aktu pape Pija II, u kojem on oslobađa kršćane od pokore, ako oni posjete crkvu svetog Jurja u Tešnju i materijalno ju pomognu. Prema papinskoj ispravi iz marta 1461. godine, njeno je podizanje i održavanje

[33] Ćirković 1964, 63-69.
[34] Isto, 73.
[35] Isto, 74.
[36] Anđelić 1977, 156.
[37] Ćirković 1964, 75.
[38] Živković 1974, 333.
[39] Filipović 2018, 325.
[40] Isto, 325-326.

finansirao knez Radivoj Krstić, sin kralja Stjepana Ostoje.[41] Njega je papa Eugen IV 9. oktobra 1446. godine, kao kneza Vranduka i kraljevog brata primio pod zaštitu Svete stolice. Obzirom da je papa svoju pomoć Bosni uslovio prihvatanjem katoličanstva od strane bosanskih velikaša i vladara, u tom kontekstu treba posmatrati i gradnju crkve u Tešnju. Obzirom da su velikaši morali podržavati rad franjevaca i popravljati stare crkve, tako je i ova crkva u Tešnju vjerovatno bila franjevačka.[42] Crkva sv. Jurja je vjerovatno bila negdje u podgrađu.[43] Mazalić smatra da se ova crkva nalazila na prostoru tzv. dvorske bašte uz tvrđavu, na parceli koja pripada porodici Mehinagić.[44]

Tešanj je ležao na velikoj bojnoj liniji na kojoj su se u Bosni okušavale potkraj srednjeg vijeka, mađarske i osmanske oružane snage, no kako grad nije podignut ni na jednoj velikoj saobraćajnici kojom bi se vojska kretala, ovaj grad je u tim sukobima odigrao sasvim sporednu ulogu. Na osnovu povelje od 18. septembra 1461. godine, napisane na prijestolnom Bobovcu, posljednji bosanski kralj poklonio je Tešanj svom stricu Radivoju*„za njegova i prava posluženja“* daruje mjesta i zemljišne posjede, među kojima je *„i na Usori Tešanj, sa svime što god mu je služilo do smrti gospodina kralja Tomaša“*, smatra se da je spadao u krunska dobra, kojima je kralj raspolagao.[45] U darovnici se još spominju brojna sela, poput Gornje i Donje Radnje u Usori, sjeverno od Teslića, te zemljišta, mlinovi, kuće, vinogradi, kmetovi i Vlasi.[46]

Ne zna se ko je grad osnovao, ali po neznatnim tragovima prahistorijske keramike koji su nalaženi u prostoru tvrđave i po nesigurno utvrđenim tragovima rimske opeke, može se pretpostaviti da su na mjestu današnje tvrđave Breuci, a vjerovatno i Rimljani imali svoja utvrđenja i da su ih kasnije koristili slavenski naseljenici. Začudo, u toku srednjeg vijeka, pa ni za velikih Sigismundovih provala u Bosnu u početku 15. vijeka, niti za vrijeme unutrašnjih nemira i borbi za prijesto ili međusobnog trvenja feudalaca i prvih provala Osmanlija, Tešanj se nikako ne spominje, iako je mogao biti u svom kraju jaka odbrambena tačka. Čini se da je grad prvobitno pripadao nekom manjem plemstvu koje se nije isticalo. Ni kasnije, za osmanskog vremena, dugo se ne spominje, ali izgleda da je poslije poraza osmanske vojske kod Dubice 1515. godine Tešanj pao ponovo u mađarske ruke. Kada su osmanske snage

[41] Filipović 2018, 325-326.
[42] Isto, 327.
[43] Isto, 328.
[44] Mazalić 1953, 300.
[45] Mazalić 1953, 289.; Filipović 2018, 328.
[46] Filipović 2018, 329.

prepadom zauzele Srebrenik 1520. godine, mađarske posade su zapalile i napustile Soko kod Gračanice i Tešanj. Prema tome Tešanj su definitivno zauzele Osmanlije 1520. godine.[47]

Mađarski historičar iz druge polovine 16. i prve polovine 17. vijeka Nikola (Mikloš) Ištvanfi, koji je bio gotovo savremenik ovih događaja opisao ih je nekoliko decenija kasnije. On navodi u svojoj *Historiji Ugarske* kako su, smederevski sandžak beg Bali i bosanski Mustafa, iskoristivši povoljne prilike napali 1520. godine na Srebrenik.[48] Toma Matusnaj je kao ban Srebreničke banovine, bio i zapovjednik Srebrenika, a ujedno Sokola i Tešnja. Ištvanfi navodi da je Toma Matusnaj pobjegao noću iz grada, ostavivši posadu da se sama bori. Bez bojnih sredstava posada grada Srebrenika je kapitulirala „na vjeru", no većinom je sasječena. Posade Tešnja i Sokola, videći šta je bilo od posade Srebrenika, zapalile su tvrđave i pobjegli. Ovi podaci Ištvanfija za nas su u toliko dragocjeni, što u njima imamo indirektnu potvrdu da se Tešanj unazad sto godina od pada Srebrenika 1520. godine, nalazio u rukama Mađara, dakle negdje od 1408. ili 1412., kada je Sigismund oteo od bosanskog kralja čitavu sjeveroistočnu Bosnu. To je jedini siguran podatak da grad potiče iz srednjeg vijeka.[49]

Ono „sto i više godina", što navodi Ištvanfi da je Ugarska vladala spomenutim gradovima ne mora se doslovno uzimati, jer su i Osmanlije, pa i Bosanci mogli osvajati te gradove, jer je poznato da su Mađari poraženi negdje oko Doboja ili Tešnja 1415. godine. Izgleda, da je Ištvanfi htio samo da naglasi konačan gubitak tih gradova za Ugarsku, koja je od tada prešla u defanzivu. I onaj podatak o bijegu zapovjednika Matusnaja mora se drukčije shvatiti. Sve takve slučajeve u ono vrijeme, kada su Osmanlije boljom vojničkom organizacijom osvajali lako bosanske, hrvatske i mađarske gradove, mađarski hroničari nastoje uvijek pripisati izdaji, da prikriju slabu državnu organizaciju, zbog čega su granični gradovi bili stalno neopskrbljeni.

Najbolji primjer su kod nas Jajce, Zvornik i Bihać i njihova sudbina. Zapovjednici gradova stalno su kukali na njihovim slabim stanjem, ali je pomoć redovno izostajala ili kasno dolazila i onda se pad gradova pripisivao krivnji ili izdaji zapovjednika. I kod Tešnja je bio takav slučaj. Iz same očuvane arhitekture vidi se jasno da Mađari nisu makli ni prstom za ono „sto godina", da bosansku arhitekturu srednjovjekovnog grada Tešnja saobraze na novi način ratovanja, iako je Tešanj tada ležao na samoj graničnoj bojnoj liniji.

[47] Filipović 2018, 289.
[48] Istvanffy 1685, 55.
[49] Isto, 290.

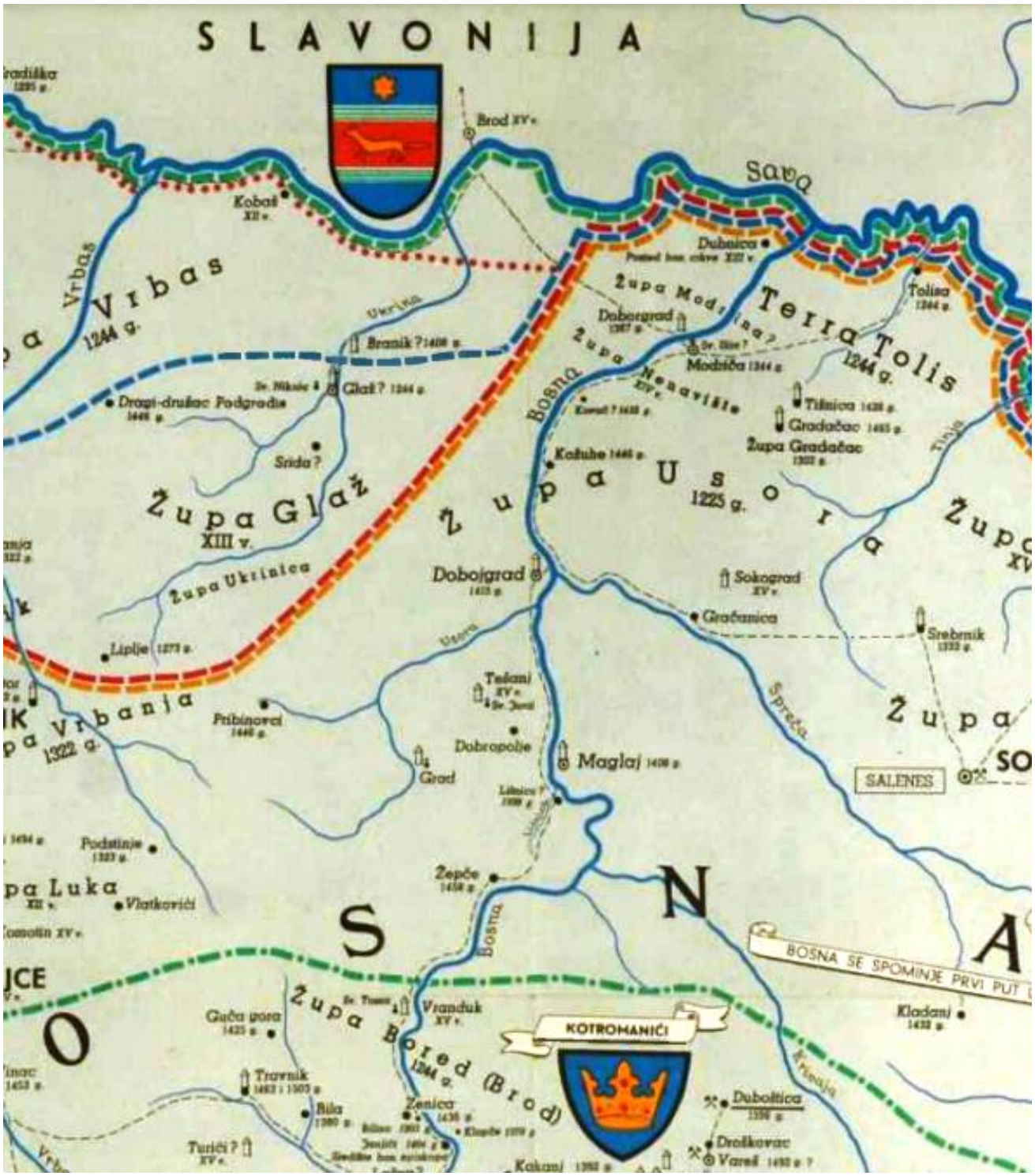

Sl. 7. Srednjovjekovna župa Usora s okolinom (preuzeto iz Vego, 1957, isječak)

3. Tešanj u osmanskom periodu

Maglaj s okolinom je pao pod osmansku vlast nešto prije Tešnja i na tom području bila je organizovana nahija u čiji sastav je ulazio i Tešanj. Prvi pomen usorske ili tešanjske nahije imamo iz 1516. godine, a obuhvatala je porječje istoimene rijeke. U njoj su 1562. godine bila i sela u današnjoj okolini Teslića poput Gomjenice, Gračanice i dr. Središte nahije bio je grad Tešanj, kojeg su Osmanlije zauzele prije 1489., a ne tek 1520. godine kako se do sada mislilo, jer se i taj grad nalazio u osmanskoj vlasti zajedno s Maglajem i Žepčem. Držali su ih Vlasi koji su pripadali carskom hasu. Ova se nahija do 1535. godine protezala lijevom stranom Bosne sve do Dobora, tako da se u njoj nalazio i grad Doboj. Prvobitno je pripadala brodskom kadiluku, sve do 1566. godine, kada je osnovan tešanjski kadiluk. Po svome središtu ova nahija se nazivala tešanjskom.[50] Tešanjski kadija je imao svoje naibe u Doboju i Žepču.[51]

Iznad glavnog ulaza u tvrđavu nalazi se na kamenoj ploči veličine 43x49 cm natpis u prozi na arapskom jeziku, ispisan običnim neshi pismom. Okvir ploče ima tordiranu vrpcu, a u centralnom dijelu ploče je kronogram o gradnji velike kule i tabije, a oko ovog natpisa nalazi se drugi kronogram koji teče poput friza, u kojem se kaže ko su dobotvori ove gradnje. Prijevod ovih kronograma glasi: *„Gradnja velike kule izvršena je hiljadu stotinu i pedeset osme godine (1745./1746.) godine, a gradnja tabije hiljadu stotinu pedeset i devete godine (1746./1747.) Ova gradnja je izvršena po naredbi dvojice visokih plemenitih vezira-mušira, gospode Ali-paše i Sulejman-paše, nek im je slava trajna. Povjerenik gradnje je kapetan Alija, nek mu je za to obilna nagrada.“*[52]

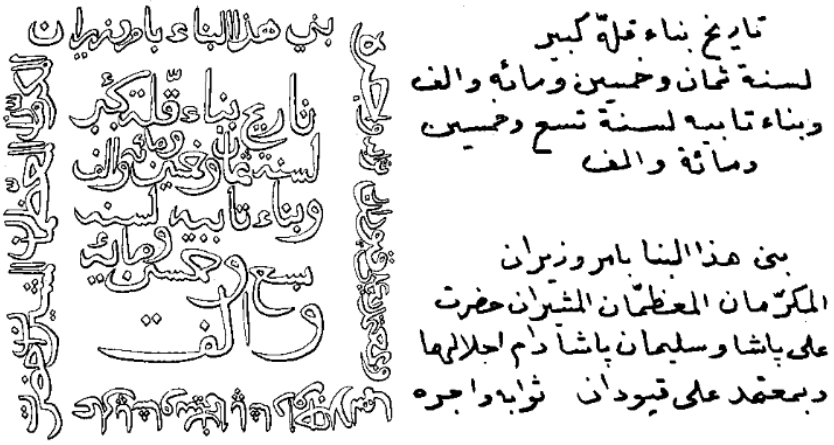

Sl. 8. Natpis o obnovi tešanjske tvrđave (preuzeto iz Mujezinović, 1977, 257.)

[50] Šabanović 1959, 150.
[51] Isto, 184-185.
[52] Mujezinović 1977, 257.; Spasojević 1985, 70.

Poznato je da je Gazi Husrev-beg uvakufio čifluk Muhameda Čelebije, sina Ahmed-begova, sa svime što mu pripada, te mezru poznatu po imenu Omanjska i sve mezre u toj nahiji kupljene od Ahmeda vojvode zvane Planje, kao i mezre u blizini tvrđave poznate pod imenom Komadina, Gornja i Donja Modriča i Česlica ili Pojezna.[53] Naziv Komadina vjerovatno se odnosi na Kuzmadanje, posjed koji se prostirao od današnjih Planja preko Krnjina ili Vakufa u općini Stanari, dok su mjesta Gornja i Donja Modriča, stariji nazivi Kalošević i Ukrinica. Navodi se da je oko 1520. godine na tešanjskoj tvrđavi postojala džamija Sulejmanija, koja je ujedno i prva podignuta džamija u Tešnju.[54]

Za razvoj tešanjskog podgrađa najveću ulogu je imao Gazi Ferhad-beg koji je uvakufio zemlje Jablanicu, Čagliće, Tugoviće, Čifluk i Ripnu, na kojima je bilo 12 domaćinstava i to 5 muslimanskih i 7 hrišćanskih, uglavnom doseljenih sa strane. On je 1564. godine izgradio džamiju i medresu i za izdražavanje istih uvakufio je još han, veću sumu novca, mlinove na vodi po imenu Raduša, 32 dućana i dva vrta.[55]

Tešanjska tvrđava i čaršija su tada imale razne obrte koji su zabilježeni u sidžilu 1639.-1642. godine, među kojima se navode: jedan ekmečija, tri halvadžije, četiri šerbedžije, jedanaest pirjandžija, sedamnaest terzija, deset berbera, tri kasapa, pet sarača, devetnaest tabaka, devet čizmedžija, devet papučara, tri čurčije, pet kujundžija, dvojica kalajdžija, jedan mutapčija, šest sabljara, sedam samardžija, tri demirdžije, jedan kahvedžija, jedan bazardžija, dvojica handžija, jedan telal i dvojica gvožđara.[56]

Nisu ni Osmanlije ništa uradile za prvih sto godina od osvojenja Tešnja, ali je on u tom vremenu ležao daleko u unutrašnjosti zemlje i nije imao važnosti. To se najbolje vidi iz onog elaborata Sarhoš Ibrahim-paše Memibegovića, o stanju bosanskih tvrđava 1620. godine, koji je dopao u ruke Mlečana. Iz njega vidimo podatke o Tešnju, da je bio zapušten. Grad je imao samo jednog agu (zapovjednika), a varoš je imala 200 kuća i mogla je staviti 200 ljudi pod oružje. Od tog vremena pa skoro kroz cijelo stoljeće nemamo o gradu Tešnju važnijih vijesti, ali znamo da mu je negdje oko 1640. godine bio dizdar neki Hasan-aga, a Sefer, gradski ćehaja. U isto vrijeme spominju se u Tešnju vojvode Muse, Zulfikar i Bali. Jedan Tešnjak Ibrahim-paša bio je vezir u Bosni 1667. godine.[57]

[53] Spasojević 1985, 50-51.
[54] Isto, 51.
[55] Isto, 52.
[56] Isto, 57-60.
[57] Mazalić 1953, 290.; Spasojević 1985, 66.

Krajem 18. vijeka Tešanj je zauzeo važno mjesto u osmanskoj odbrambenoj arhitekturi, te je tada renoviran i utvrđen prema principima, najnovije ratne tehnike. Razlozi za renoviranje mnogih bosanskih gradova krajem 18. vijeka, bio je sve jači pritisak kršćanskih vojski nakon debakla pod Bečom. Tešanj je nedugo nakon renoviranja i utvrđivanja izdržao tešku probu. Princ Eugen Savojski, vraćajući se iz Sarajeva skrenuo je od Maglaja prema Tešnju i opkolio ga. Iako je izbacio na grad sto bombi, nije ga mogao uzeti i vratio se praznih ruku.[58] Iz tog vremena tešanjski grad sačuvao je svoju današnju fizionomiju i velike količine kamenih kugli, koje su služile kao projektili za topove, a možda i za bacanje s bedema na neprijatelja u slučaju nužde. U toku Drugog svjetskog rata, te hrpe kamenih kugli su nestale. Grad je održavan u ispravnom stanju dve do 19. vijeka. Po izvještaju nekog austrijskog konfidenta, početkom 18. vijeka, Tešanj je prilično jaka tvrđava i najznačajnija u ovom kraju Bosne. Ima opkop, dvije tabije s baterijama i 15 teških topova.[59]

Tokom 1710. godine tešanjski kadija Abdulah Drnšlija postavio je Mehmeda Imamovića za zapovjednika tvrđave, koja je tada imala 35 čuvara. Navodi se da se Mehmed istakao prilikom borbe sa Savojskim i da je prilikom opsade izgubio sve u vatri što je imao.[60] U drugoj polovini 18. vijeka sagrađen je Donji grad, koji je nazivan i Novim gradom.[61] Gradom je tada upravljao dizdar, a od rodova vojske u njemu su bili azapi (pješadinci), farisi (konjanici), đonlage (dobrovoljci) i pasbani (noćni čuvari).[62]

Prvi po imenu poznati kapetan tešanjske kapetanije je bio neki Jahija 1720-tih godina, njega je 1730-tih naslijedio hadži Hasan, a potom tokom četrdesetih i pedesetih izvijesni kapetan Ali. U njegovo vrijeme je sagrađena jedna od kula tešanjske tvrđave. Takođe, u njegovo vrijeme dolazi do pobune zbog zloupotrebe prilikom prikupljanja poreza. Sljedeći poznati kapetan 1771. godine bio je Hasan, a iza njega opet neki Hasan od 1777. do 1805. godine. Njega je naslijedio Bećir-beg koji je bio protivnik Husein-kapetana Gradaščevića, zbog čega će biti pogubljen. Posljednji tešanjski kapetan bio je Murad-beg (1832.-1835.), koji je Tešnjacima ostao u lijepoj uspomeni. Od tešanjskih dizdara poznata su nam samo dvojica Hasan-aga (1639.-1641.) i Husein-aga oko 1753. godine [63]

[58] Mazalić 1953, 290.
[59] Bodenstein 1908, 97.
[60] Spasojević 1985, 68.
[61] Isto, 70.
[62] Isto, 70.
[63] Isto, 71.

Tokom 1829. godine tešanjska tvrđava je imala 100 nefera (vojnika).[64] Naime, u vrijeme vlade Mahmut Hamdi-paše bila je smještena u tešanjskom gradu posada, sastavljena od Arnauta s juzbašom na čelu i kada su oni napustili Tešanj, sastavljen je popis svega što je u tvrđavi nađeno. Taj popisje ponovo sastavio za sve tri tvrđave Tešanj, Doboj i Žepče zamjenik tešanjskog kadije Sulejman Šukri sa znanjem zamjenika muteselima i odličnih ljudi, a datiran je 5.septembra 1833. godine. Popisano je sljedeće: 19 ispravnih topova raznih kalibara i 2 neispravna topa, 10 kumbara topova, 52 kamene kugle, 3 topovske kugle na lancu, 241 ručna granata, 2 topovska kundaka, 22 topovska svrdla, 22 igle za topove, 49 oka misirskog fitilja, 2 jedeka i topaltije, 203 duge puške, po jedan pribor uz merzer, topovska kuka, pokvarena puška, 205 sablji, 10 sanduka baruta po 45 oka, 7,5 testeta papira, 2044 raznih tanadi, 3225 oka olova. Od hrane je zabilježeno 1200 oka prohe, 3 okna dvopeka u ambaru, 800 tovara kukuruza u čardacima i ambaru.[65]

Imamo još jedan osmanski izvještaj o stanju tvrđave iz 1833. godine. Tada je u gradu bilo oko 30 topova raznih vrsta, kalibara i vrijednosti, oko 200 pušaka i isto toliko sablji, 450 oka baruta, preko 200 različitih tanadi, 3225 oka olova i preko 800 tovara raznog žita.[66] Tešanjska tvrđava je 1835. godine imala 18 mustahfiza, koji su čuvali tvrđavu danju i noću. Neki od njih su za to dobijali male timare od 700 do 1400 i više akči, a neki su dobijali alufu (platu) po danu od 5 do 18 akči.[67] Iste godine u tešanjskoj tvrđavi bila su i trojica džebedžija, vojnika koji su se brinuli o čuvanju i prenošenju oružja. Osmanska vojna posada je napustila Tešanj 1840. godine.[68]

Ispod glavne kule tešanjske gradine, uzdiže se stara sahat-kula. Hamdija Krešavljaković je smatrao da je sahat-kula podignuta u vrijeme podizanja donjeg dijela tvrđave oko 1703./1704. godine. Visina sahat-kule je oko 18 metara. U više navrata obnavljana je nakon Drugog svjetskog rata.[69] Tešanjski kapetani posjedovali su i svoju kulu u selu Logobare u neposrednoj blizini same kasabe Tešanj, par kilometara sjeverno od Tešnja. Kula je bila naseljena sve do 19. vijeka, kada je napuštena. Danas od ove kule nije sačuvano ništa. Ostao je očuvan samo spomen u mjesnoj usmenoj tradiciji i toponim zvani Kulište.[70]

[64] Spasojević 1985, 99.
[65] Kreševljaković 1952, 160-161.
[66] Isto, 160.
[67] Isto, 123-124.
[68] Isto, 123-125.
[69] Ćeman 2006, 128.
[70] Isto, 133.

4. Konzervatorsko-restauratorski radovi

Zavod za zaštitu spomenika kontinuirano je u periodu od 1954. do 1990. godine obavljao konzervatorsko-restauratorske radove, na kompleksu Starog grada Tešnja. Radovi su prekinuti usljed ratnih dejstava u periodu 1992.-1995.[71] Prvi konzervatorski radovi na tešanjskoj tvrđavi obavljeni su u periodu od 1924. do 1950. godine. Uovom periodu izvršeni su i radovi na restauraciji sahat-kule. U značajne radove treba staviti radove na Krnjoj kuli, jednoj od najdominantnijih vertikala na gradu. U periodu od 1950. do 1954. godine provedeni su konzervatorski radovi na Starom gradu, a radovima je rukovodio Đuro Basler.[72] Kompletan zahvat na Krnjoj kuli u smislu izgradnje krovišta, sanaciji vanjskih zidova, izrade gromobranske instalacije kao i uređenja same kule za buduću namjenu izvršeni su u periodu 1980. do 1985. godine.[73]

Sredstvima Saveznog i Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti Izvršnog vijeća BiH i Skupštine opštine Tešanj, započeta je opsežnija konzervacija i rekonstrukcija. U toku 1963. godine provedena je definitivna sanacija Dizdareve kule, konzervacija zapadnog zida Krnje kule i rekonstrukcija cisterne. Radovi su obavljeni preko Režijskog odbora, koji je osnovan u svrhu konzervacije ovog značajnog monumenta.[74] Stručne radove obavio je likovno-konzervatorski odsjek, uz saradnju arhitekte Zavoda. Ovim radovima je rukovodio Zdravko Kajmaković.[75] Tokom 1970. godine provedeni su manji konzervatorski radovi. Od 1976. godine Zavod za zaštitu spomenika kulture, prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine i Samoupravna interesna zajednica za kulturu i informisanje u Tešnju, kontinuirano ulažu znatnija materijalna sredstva za konzervaciju i restauraciju ovog značajnog kulturno-historijskog objekta. Veliki dijelovi grada, naročito srednjovjekovnog su konsolidovani i konzervirani. Značajni radovi izvedeni su i na sanaciji odbrambenih bedema, kazamata, topovskih tabija kao i velikog dijela ozbiljno narušenih dijelova grada.[76]

Veći istražni, konzervatorski i restauratorski radovi pod nadzorom dipl. inž. arh. Ferhada Mulabegovića iz Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH, provođeni su kontinuirano u periodu od 1976. do 1990. godine. U svrhu otkrivanja preostalih

[71] Šaran 2014, 332.
[72] Mulaomerović 1990, 5.; Kulenović 1991, 4.
[73] Kantić, Odavić, Mulabegović 1985 , 6.
[74] Izvještaj o radu Zavoda u 1963. godini, Naše starine X, 1965, 249.
[75] Isto, 252.; Tihić 1963, 8.
[76] Kantić, Odavić, Mulabegović 1985, 6.

objekata i njihove konzervacije u periodu od 1981. do 1985. godine provedena su i arheološka istraživanja. Na čelu istraživačkog tima nalazili su se arheolozi Đorđo Odavić i Zdenko Žeravica. Konzervatorsko restauratorske radove izvodile su firme „Vinjani“ i „Klear“ iz Posušja, pod nadzorom iskusnog majstora Ljube Lončara.[77] U prostoru Krnje kule je 1985. godine, a povodom Dana oslobođenja Tešnja i okončanja arheološke kampanje, organizovana prigodna izložba jednog dijela pokretnog arheološkog materijala, iskopanog na ovom lokalitetu. Drugi put je ista izložba postavljena 1998. godine u zgradi tešanjske biblioteke.[78]

Općina Tešanj je 1995. godine poduzela radove na rekonstrukciji krovišta Dizdareve kule. U toku 2007. godine Zavod za zaštitu spomenika nastavio je prekinuti kontinuitet i u proteklih sedam godina izvršio sanaciono-konzervatorske radove na bedemskim zidovima, na Donjem gradu prema Krnjoj kuli. Tada je obavljena rekonstrukcija enterijera i sanacija krovne konstrukcije Krnje kule, rekonstrukcija bedemskih zidova, stepenica na platou šestougaone tabije na Gornjem gradu. Kao osnova za izradu projekta korišteni su nacrti Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH, arhitekte Ferhada Mulabegovića. Općina Tešanj, kao vlasnik dobra, donijela je odluku da se Dizdareva i Krnja kula stave na upravljanje Muzeju Tešanj.[79] U julu 2003. godine Stari grad Tešanj je proglašen nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Sanaciono-konzervatorski radovi na dva kazamata ispod osmougaone tabije započeli su se provoditi tokom 2012. godine, a izvođač je bila firma Elez iz Tešnja.[80] Od 2009. do 2018. godine provedeni su radovi na Dizdarevoj kuli, sanacija sedmougaone kule i prolaza (tunela) u Donjem gradu. U periodu od 2016. do 2019. godine obavljeni su radovi na izgradnji prilaza tešanjskoj gradini, u sklopu II faze projekta. Izvođač radova je bila Građevinska radnja Ševko Elez, a nadzor Hrvić gradnja d.o.o. Tešanj i Arh Studio d.o.o. Tešanj. Glavni finansijer ovih radova bila je Turistička zajednica Zeničko-dobojskog kantona.[81] Tokom 2020. godine obavljeni su konzervatorski radovi u dva kazamata i na mjestu gdje se nalazi državna zastava (stražari), te radovi na sanaciji određenih mjesta u Donjem gradu. Ovim radovima, izvršena je ugradnja kamenog poda sa podlogom i hidroizolacija na krovu kazamata, te čišćenje i ugradnja kamena na fasadnom zidu kazamata.

[77] Brkić 1985, 8.
[78] Kantić, Odavić, Mulabegović 1985, 6.
[79] Šaran 2014, 332.
[80] Zaključak o usvajanju Programa utroška sredstava „Transfer za zaštitu kulturno-historijskih spomenika“, Budžeta Zeničko-dobojskog kantona za 2012. godinu
[81] Zepce.ba portal http://zepce.ba/zdk/item/2987-turisti%C4%8Dka-ponuda-zdk-a-posljednjih-godina-dobija-prepoznatljiviji-izgled (Pristupljeno 8.5.2021.)

5. Arhitektura Starog grada Tešnja

Stari grad Tešanj izgrađen je na strmoj litici stjenovitog brijega, teško pristupačnog sa tri strane, iznad kotline rijeke Tešanjke. Svojim dominantnim položajem kontrolirao je širu okolinu i trase starog puta koji je vodio u unutrašnjost Bosne.[82] Grad je po obliku vrlo sličan jajačkom, samo je znatno manji i u sredini, na pravcu spuštanja, stiješnjen. Arhitektonsku strukturu čine dvije prostorne cjeline, Gornji grad koji je sagrađen u srednjem vijeku i Donji grad koji je sagrađen u osmanskom periodu.[83] Ovo usko mjesto privuklo je pažnju majstora starih bosanskih i kasnijih osmanskih, da konačno stvore od njega vrlo jak odbrambeni čvor. Danas se diže iz tog čvora Dizdareva kula, a ranije u srednjem vijeku, dizala se na istom mjestu, kapijska kula, kad je srednjovjekovna gradnja došla do konačnog završetka.[84]

Inače prvo utvrđeno naselje bilo je gore, na vrhu brda, gdje je u srednjem vijeku bila podignuta donžon kula sa ograđenim dvorištem, koje je na stjenovitom i neravnom terenu, planirano i ljudskom rukom izgrađeno. Ta donžon kula stajala je na mjestu današnje Krnje kule, velikog bastiona, koji čitavoj fizionomiji tešanjskog grada daje poseban izgled. Kako je izgledala ta kula u srednjem vijeku, danas ne znamo, no sudeći po njenoj substrukciji, na kojoj počiva današnja kula, bila je vjerovatno sedmougaona. Njeni temelji bili su znatno niži od dvorišta, te je ta kula bila i ranije, kao i danas, dobrim dijelom prislonjena svojom zapadnom stranom uz liticu na kojoj s te strane leži dvorište, ili je bila čitavom svojom donjom stranom nasađena na stijenu.[85]

Ulaz u taj najstariji dio grada bio je na mjestu gdje je kapija VI (Sl. 11.). Spoljašnji nadvratnik te kapije sačuvao je svoj stari polukružni oblik, izveden od sedre. Naši najstariji dvorovi i gradovi obično su imali kapije visine i širine 2 metra, polukružno zasvedene sedrom (Jajce, Dobrun, Kušlat, Pavlovac, Travnik i dr.). Potkraj 16. vijeka, taj mali bosanski dvor imao je već izgled utvrđenog dvora, postao je grad u punom smislu. Ležeći u dodiru s krajevima južne Ugarske, zapravo Slavonije, njegova izgradnja nosila je u principu znatne uticaje tog susjedstva. Iz poligonalnosti njegovih kula razabiremo da se već tada mislilo na dejstvo vatrenog oružja, koje je tek počelo da znatno utiče na ishod bitaka.[86]

[82] Šaran 2014, 332.
[83] Isto, 332.
[84] Mazalić 1953, 291.
[85] Isto, 291.
[86] Isto, 291.

Prikazat ćemo najprije arhitekturu ovog srednjovjekovnog grada na temelju postojećih objekata i njihovih tragova, zatim osmansku arhitekturu kojom je grad proširen i prilagođen novom načinu borbe. Snimanje osnova grada obavili su Đoko Mazalić i Irma Čremošnik tokom 1953. godine, a kasnije će nova snimanja obaviti tokom 1981.-1985. godine Đorđo Odavić i Zdrenko Žervica.[87]

Rečeno je da se na donžon kulu nadovezuje dvorište. Ono je imalo oblik nepravilnog polukruga s radiusom od oko 26 metara. Tjeme polukruga okrenuto je prema sjeveroistoku. U vrhu tog tjemena ugrađena je velika dvanaestougaona kula sa zidovima, debelim u prizemlju do 3 metra. Vjerovatno je ta debljina iznosila 4 srednjovjekovna lakta. Jedan lakat je iznosio oko 68 cm, dakle 2,72 metra. Ona se može ustanoviti rekonstrukcijom osnovne kule, kako je na planu prikazano. Osmanlije su naime tu kulu znatno prepravili. Kula je bila ogromna. Njen obim je bio 48 metara. U tom pogledu skoro dostiže jajačku Medvjed kulu, čiji je obim 50 metara. Visina kule ne može se danas ustanoviti, no prema njenoj osnovi mogla je imati visinu 15 do 20 metara tj. prizemlje i tri kata. Izgleda da je prizemlje bilo presvođeno u oblik nepravilne kalote i da je to današnji svod koji su Osmanlije ojačali i preinačili. Ta kula je bila glavna odbrana grada. Ona je mogla uspješno voditi borbu s neprijateljem koji je prodro u krug predvorja, a i s onim koji bi prodro u dvorište, potpomognuta ovdje i od donžon kule. Zato je imala na sve strane velike i široke puškarnice od kojih su dvije na prvom katu očuvane, a ostale zazidane. Osmanlije su ih kasnije zatvorili kamenim pločama u kojim je ostao uži procjep. I takva jedna je na ovoj kuli očuvana.[88]

Između dvanaestougaone i donžon kule, današnje Krnje, izgrađen je zid debljine oko 2 metra. Po vanjskom rubu zida bio je podignut 60 cm debeo prsobran, iza koga su se borci mogli nesmetano kretati. U prsobranu su bile prostrane puškarnice kroz koje je strijelac mogao gađati. Jedna takva puškarnica je ostala očuvana. I onaj zid što se od velike kule savija prema kapiji VI (Sl. 11) isto tako bio je opremljen i debeo. U njemu je iznad onog osmanskog bunkera, pored velike kule ostala jedna srednjovjekovna puškarnica u prsobranu. Zid u kome je bila kapija, zadebljan je na 2,72 metra tj. 4 lakta. I po tom zidu bio je prsobran sa puškarnicama.[89]

Staru kapiju Osmanlije su u 18. vijeku nanovo prepravile, jer je bila slaba i obrušena. Danas je njena visina 2,15 metara, a širina 1,70 metra. Od stare kapije ostao je samo

[87] Kantić, Odavić, Mulabegović 1985, 4-5. Nažalost ovi snimci su uništeni tokom rata 1992.-1995. godine.
[88] Mazalić 1953, 291-292.
[89] Isto, 292.

polukružni nadvratnik sa spoljašnje strane. Veliki gradski zid što se proteže od Krnje kule prema jugoistoku kao diametar dvorišnog polukruga, dug je 52 metara i debeo 2,40 metra. Od te debljine otpada na prsobran 1,50 metara i 0,90 na banket s unutrašnje strane po kome se moglo duž zida saobraćati. Čini se po jednom zaostatku uz Krnju kulu da je i na onom prsobranu bio još jedan prsobran debljine 60 cm, te se i iza njega s unutrašnje strane mogao borac kretati. U njemu su možda ranije bili i široki otvori za topove, a nije bilo puškarnica za strijelce, jer se na toj strani zbog velike strmine i udaljenosti predterena moglo djelovati samo bacačima ili većim vatrenim oruđima.[90]

Stari bunar u dvorištu, okrugao, usječen u živac kamen, danas je zatrpan skoro do vrha. Za vrijeme Drugog svjetskog rata Nijemci su ga pretražili i odnijeli sve što su našli i zatrpali. U dvorištu su u srednjem vijeku, a i kasnije postojale drvene zgrade za stanovanje. Visina obimnih zidova u dvorištu iznosi 2-10 metara. Gledani spolja visina im je 6-15 metara.[91]

Za zaštitu tako uređenog grada isturena je ispred velike dvanaestougone kule, na jedva nekoliko koraka, manja sedmougaona kula. Obje su spojene zidom debelim 2 m, tj. 3 lakta, kroz koji je provučena kapija V (Sl. 11). Sedmougaona kula imala je puškarnice iste forme kao i velika, no očuvana je samo jedna, kroz koju se mogao braniti zapadni izlaz ispod Dizdareve kule. I nju su Osmanlije zatvorile kamenom pločom sa uskim procjepom, iz čega možemo zaključiti da su sve puškarnice srednjeg vijeka bile tako preuređene. Ova kula bila je spojena zidom i sa susjednim krilnim zidom. Ispred obje kule iskopan je dubok i širok jarak koji je pred kapijom bio premošćen drvenim mostom, koji se vjerovatno mogao podizati. Kako je ta kapija izgledala prvobitno ne znamo, jer su je Osmanlije iz temelja renovirale.[92]

Konačno je od male kule povučen zid, debeo jedan metar, koji je išao gotovo paralelno sa istočnim, dobijajući tako uzak prolaz do kapije VI koji je predstavljao za napadača pravu stupicu. Taj prolaz završavao se kod kapije VI nekom četverougaonom prostorijom koja je mogla biti i niska kapijska kula, ali i sigurno kapijska stražara (Sl. 11.). Svi do sada spomenuti zidovi bili su povučeni po rubovima terena s kojih se on manje-više obarao na spoljnu stranu. Tako je izgledao prvobitni tešanjski grad srednjeg vijeka, dok nije bio ponovo pojačan, vjerovatno u početku 15. vijeka, što su iziskivale političke okolnosti i prijetnje koje su dolazile od strane Sigismunda i pojačano djelovanje vatrenog oružja. Novim pojačanjima grad

[90] Mazalić 1953, 292.
[91] Isto, 292.
[92] Isto, 292.

je izgubio svoj estetski izgled, a i izgled srednjovjekovnog dvora i počeo se pretvarati u tvrđavu.

Najprije je izgrađeno predvorje (barbacana), opasano vrlo debelim zidom, koji se s jedne strane vezao za sedmougaonu kulu, a s druge strane za mali bastion ili kulu na dvorišnom zidu. Na prilaznom pravcu ostavljena je kapija u zidu debelom 4 lakta (2,70 m). Od te kapije IV ostao je jedva vidan trag. Spomenutim zidom (obimni zid predvorja) presječen je raniji jarak koji je štitio obje kule, te se zato morao napraviti ispod obimnog zida odvodni kanal kojim je oticala kišnica, a isti takav i prema oboru IV.[93]

Ispred tako uređenog grada isturena je na dvadeset metara daljine opet jedna poligonalna kula od koje se nije očuvao ni trag, nego samo današnja Dizdareva kula (Sl. 9.) koju se Osmanlije podigle na njenom mjestu, možda je sačuvala uglavnom temeljni oblik ranije kule. Bosanski stari zidovi koji su očuvani završavaju se i danas na zidovima Dizdareve kule. Ta kula bila je prvobitno kao isturena kula, spojena s ostalim gradom, samo onim srednjim zidom između obora I i II, no uskoro je i ona uvučena u odbrambeni sistem grada, produžavanjem onih krilnih zidova, što su išli od Krnje kule i kapijske stražare. Tim su dobijena četiri obora. Krilni zidovi, zapravo su perimetralni zidovi grada, povučeni su rubom brda sa koga se teren naglo obara u dubinu, ne dozvoljavajući neprijatelju nikakav pristup s tih strana. Obori II, III i IV, iskorištavani su za baštovanstvo. Iz predvorja napravljen je mali ulaz u obor IV no kako je on izgledao ne da se zaključiti po ostatku jednog dovratnika. Krilni zidovi imali su vrlo malo puškarnica, vjerovatno samo za stražare, jer se na njih nije moglo iz blizine napadati. Grad se mogao forsirati samo iz pravca podignutih kula tj. sa sjeveroistoka.[94]

Tehnika zidanja je ista, kakvu smo vidjeli i kod ostalih bosanskih gradova srednjeg vijeka. Oplata zidova izrađivana je od kamena kakav se zatekao pri ruci, kome je ravniji dio okretan na spoljašnju stranu zida, koji put malo pritesan. Velika količina maltera popunjavale su fuge među kamenjem. Između oplata nasipana je kaša od lomljenog kamena i maltera. Ovaj se sastoji od grubog riječnog i jamskog pijeska pomiješanog s krečom, u omjeru 3 dijela pijeska naspram 1 kreča, no taj omjer nije svugdje pridržavan, te je kvalitet maltera nejednak.[95] Mađari nisu na njemu tokom 15. vijeka ništa uradili, što bi ostalo vidno. Nije im

[93] Mazalić 1953, 292.
[94] Isto, 292.
[95] Isto, 292-293.

ni bilo potrebno da što dograđuju, jer grad nije ležao na nekoj većoj saobraćajnoj liniji kojom su se kretale vojske.[96]

Sl. 9. Dizdareva kula 1967. godine[97]

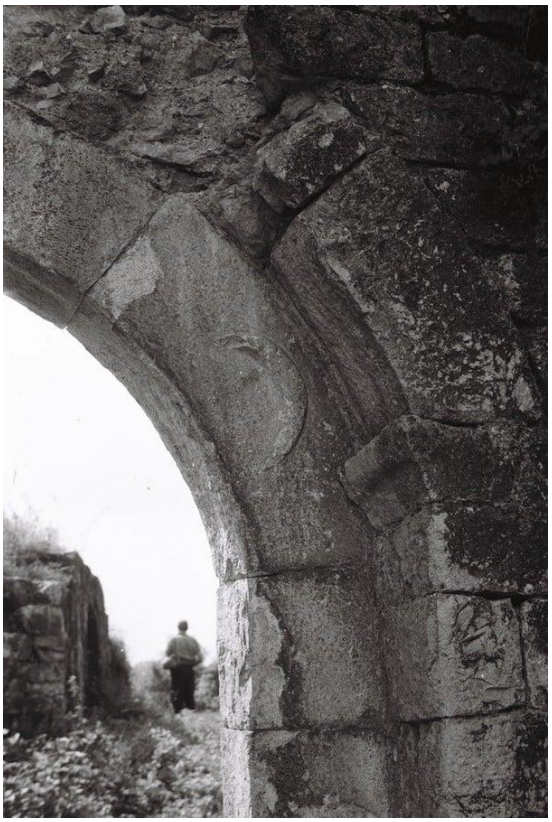

Sl. 10. Motiv na gornjoj kapiji 1967. g.[98]

Kad su Osmanlije zauzele grad 1520. godine našli su spaljeno sve što se moglo spaliti, a kule su bile porušene. Od one što je bila na mjestu Krnje kule vjerovatno nije mnogo ostalo, jer izgleda da je bila razorena eksplozivom, te su Osmanlije bile prisiljene da je od temelja podižu nanovo. Isto se može pretpostaviti i za onu što je bila na mjestu današnje Dizdareve kule. Pošto su granice Osmanskog Carstva poslije Mohačke bitke i pada Jajca bile pomaknute daleko na sjever, ostao je tešanjski grad, osim malih popravaka, onakav kakav su Osmanlije zatekle, sve do potkraj 18. vijeka, kad se ugarski pritisak počeo u Bosni sve jače manifestovati. Taj pritisak odražavao i u hiljadama izbjeglica iz Panonske nizije, koji su širili strah među domaćim stanovništvom.[99]

[96] Mazalić 1953, 293.
[97] Netherlands Institute in Turkey, The Machiel Kiel Photographic, Tešanj, medieval and Ottoman castle, gate tower [XXVI-47-c1967] http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/img/archiv/Bosnia-Herzegovina/Tesanj/Tesanj,%20medieval%20and%20Ottoman%20castle,%20gate%20tower%20[XXXVI-47-c1967].jpg (Pristupljeno 4.4.2021.)
[98] Isto, [XXVI-50-c1967] http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/img/archiv/Bosnia-Herzegovina/Tesanj/Tesanj,%20medieval%20and%20Ottoman%20castle%20[XXXVI-50-c1967].jpg (Pristupljeno 4.4.2021.)
[99] Mazalić 1953, 293-294.

Bune, pritisak neprijatelja sa svih strana, hajdučija u zemlji, pokreti kršćanske raje, uvrijeđen vojnički ponos, natjeralo je militarističku zemlju na očajnu odbranu. Nikada Osmanlije nisu u Bosni dizali solidnije vojničke građevine, kao u to vrijeme i još kroz pedesetak godina. Tada su popravljene mnoge tvrđave u Bosni, a naročito veliki tvrđavni pojas: Bihać, Kostajnica, Banjaluka, Dubica i Gradiška i mnogo karaula (stražarnica) duž Save prema Brodu. Tešanj je naročito izgrađen kao jaka utvrda.[100] Osmanlije su tada tešanjskom gradu dodali čitav jedan novi dio, izgrađen s najvećim odbrambenim umijećem i najboljom zidarskom tehnikom. Grad je tim dobio u cjelini sasvim novu sliku.[101]

Sl. 11. Osnova starog grada Tešnja (Crtež: Miralem Alić)[102]

Tešanj nije izgrađen kao neka velika tvrđava na kojoj će se razbiti neprijateljska sila, ali je od njega stvoreno uporište koje može dugo vremena vezati znatan dio napadačevih snaga. Jačina grada bila je složena od dva čvora, od renoviranog starog grada, adaptiranog na savremeni način borbe i od novog osmanskog dijela, koji je svojim sistemom dopunio u

[100] Mazalić 1953, 294.
[101] Isto, 294.
[102] Osnovu Starog grada Tešnja izradio je uposlenik JU Muzej Tešanj, Miralem Alić, na osnovu Mazalićeve osnove, na čemu mu se posebno zahvaljujem.

najvećoj mjeri snagu tvrđave. U starom gradu Osmanlije su prvo podigli od temelja veliki bastion, 20 metara visoku masivnu prizmu neobičnog izgleda, koja dominira cijelim gradom. Donja polovina te prizme je puna, nabijena vjerovatno na prirodnu stijenu.[103]

U prizemlju je bila ogromna cisterna koja je sadržavala oko 7000 litara vode. Njena osnova vidi se na planu. Cisterna je presvođena kupolom oblika nešto nepravilne kalote. Prelaz iz poligonalnog oblika cisterne na zokružen oblik, izveden je pomoću malih trompino koje su se vremenom zasule, jer je samo još jedna vidna. Cisterna je bila razdijeljena drvenim podom na dva dijela. Pod se nalazio tri metra visoko nad dnom cisterne. U gornjem dijelu bila je prostorija iz koje se crpila voda. U nju se ulazilo sa spoljne strane bastiona iz dvorišta na vrata koja su 2 metra visoko od dvorišnog terena. Zidovi cisterne u gornjoj prostoriji debeli su 2 metra, izrađeni od dobro tesanog kamena. Suvišna voda odlazila je iz cisterne na pet cijevi uzidanih u zidove cisterne. One se i danas vide sa spoljašnje strane bastiona na pet bridova poligona, a ležale su u cisterni odmah ispod poda.[104]

Kat iznad cisterne je platforma za bateriju manjih topova koji su djelovali kroz pet većih otvora, grupisanih u dvije skupine. Jedna uska puškarnica za strijelca zatvorena kamenom pločom sa malim otvorom, dejstvovala je duž velikog dvorišnog zida. Narod je zvao veliki bastion Krnja kula radi njegovog čudnog oblika. Bio je natkriven daščanim krovom, koji je prije par decenija izgorio usljed udara groma. Sjeverni brid prizme bastiona ukrašen je spolja po svojoj dužini odozgo prema dolje na više mjesta plastično isklesanim polumjesecima. Da li su i ostali bridovi bastiona bili tako ukrašeni ne može se znati.[105]

U dvorištu pored Krnje kule izgradile su Osmanlije dva bunkera, poluobličasto zasvođena, odijeljena jednim zidom. Od jugoistočnog ostalo je tek nešto zidova pri zemlji, dok su susjedni dobro očuvani i ima prostor za kamin. Visina svoda ovog bunkera je 4,60 m. U bunkeru je stanovala posada velikog bastiona i male pravougaone kule. Govori se da je bio džamija, no to ne može biti tačno, jer građevina nije ni blizu orjentirana za potrebe islamskog bogosluženja.[106]

Između tog bunkera i Krnje kule u gradskom zidu ima polukružna niša, duboka 1,20 m, široka 1 m sa malim banketom u dnu. Moguće je da su tu vojnici obavljali pranje pred molitvu ili im je ta niša služila kao umivaonik, što je najvjerovatnije. Na suprotnoj strani

[103] Mazalić 1953, 294.
[104] Isto, 295.
[105] Isto, 295.
[106] Isto, 295.

dvorišta kraj kapije izgrađena su opet dva bunkera, poluobličasto zasvođena, odijeljena jednim zidom u kom je bio izbijen otvor za komuniciranje. Ovi bunkeri služili su za kapijsku stražu, no niži su od ona dva pokraj bastiona. Tjeme svoda im leži na visini od 2,60 m. I jedni i drugi bunkeri izgrađeni su od dobro tesanog kamenja, pokriveni debelim slojem zemlje. Na potonjim bunkerima izgrađena je i tabija u koju je bio uključen i ugao gradskog i kapijskog zida na tom mjestu. Tabija je služila umjesto kapijske kule.[107]

Pravougaonu kulu do Krnje pretvorile su Osmanlije u mali bastion. U njegovom dnu iskopali su mali kazamat, koji izgleda nije ni dovršen. Do sadašnjeg ulaza u kazamat, sa zapadne strane, vide se u gradskom zidu zazidana vrata s lučnim kamenim nadvratnikom. Vrata su bila široka 1,50 m, a oko 2 m visoka.[108]

Veliku dvenaestougaonu kulu pretvorile su Osmanlije u tabiju i to tako da su zadržali samo prizemlje, koje su pregradili zidom u dva dijela i svaki zasvodili masivnim poluobličastim svodom, iskorištavajući za to vjerovatno i raniji srednjovjekovni. Na svodove su oborili preostale dijelove zidova stare kule koji su preostali iza mađarske paljevine, zasuli sve zemljom i izravnali. Ova tabija je oštećena u Drugom svjetskom ratu, od Nijemaca izradom mitraljeskog gnijezda. U prizemlju su Osmanlije izgradile kazamate za posadu i tom prilikom ukopavali su se i u masivne zidove kule, kako se to vidi i na planu. Jedan dio kule, onaj prema dvorištu, koji su vjerovatno Mađari eksplozivom porušili, odsjekli su ravno i podigli jak zid do vrha tabije, zatvorivši tako s te strane kazamate, ostavljajući svakom njegov uski ulaz i prozor koji je služio kao puškarnica. Zid je izrađen od kvadera bijelog jedrog kamena, savjesno i znalački tesanog kao i na drugim osmanskim gradnjama.[109]

Blizu zapadnog kraja tog zida na visini oko 10 cm, nalaze se prema legendi dojke uzidane žene. Do tabije, u dvorištu, izgradile su Osmanlije djelomično u zemlju ukopan bunker, pregrađen, u dva dijela s uskim ulazom na južnoj strani. Zapadni otvor probili su Nijemci u prošlom ratu. Ovaj bunker služio je kao barutana i magacin za municiju. Pokriven je debelim slojem kamena i zemlje. Kapiju V, pod tabijom, Osmanlije su potpuno novu izgradili u starom dva metra debelom zidu. Kapija je u dovracima široka 1,50 m. Oni su kameni i iskaču iz zida na vanjskoj strani za 30 cm, a na unutrašnjoj za 12 do 13 cm, odakle se otvor kapije naglo širi 2,70 m. Nadvratnik je polukružno zasvođen. Oko kapije izgrađen je okvir u kamenu, sastojeći se od dva pilastra koji drže islamski luk s jabukom na vrhu (Sl. 10.)

[107] Mazalić 1953, 295.
[108] Isto, 295.
[109] Isto, 295.

Desni uspravni direk okvira, ukrašen je plastično isklesanim polumjesecom i nadžakom. U zidu kapije do bivše dvanaestougaone kule ugrađena je prostrana niša, a između kapije i sedmougaone kule ima još jedna velika niša, poluobličasto zasvođena.[110]

Za vođenje borbe u ovom dijelu grada izgrađena je jaka tabija s kazamatom pod zemljom. Taj je dug preko 8 m, a širok 2,70. Spušta se naglo u dubinu zbog strmog terena i dohvatio se temeljnih zidova sedmougaone kule. Tabija je ozidana debelim zidovima, izrađenim od glatko tesanih kvadera, nabijena kamenom i zemljom, te izravnata. Na njenom platou još se poznaju ostaci zemljanih naboja za polubateriju težih topova.[111]

Sedmougaona kula nije pregrađivana, već je iskorištena kakva jest. Prizemlje je služilo možda za municiju ili tamnicu, a katovi za posadu tabije, za čuvanje kapije, osmatranje itd. Na njoj je sačuvana i jedna prvobitna puškarnica, koju su Osmanlije na svoj način zatvorile kamenom pločom sa uskim procjepom. Ona je okrenuta ka Dizdarevoj kuli, što je naprijed spomenuto.[112] Jarak ispred kapije V zasut je, a taj nasip s obje strane čvrsto je ozidan da se mogu preko njega prevlačiti teži topovi, municija i drugi bojni materijal. Pod nasipom izrađen je mali bunker sa lijepo ozidanim ulazom sa istočne strane. Da li je taj bunker imao podzemne veze s kojim objektom u blizini moglo bi se samo kopanjem ustanoviti. Sa vojničkog gledišta to bi bilo od interesa saznati, čemu bi inače služio nije nam jasno.[113]

Da li je u ranije osmansko vrijeme postojala kapija IV danas se ne može ustanoviti, no čini se da nije o njoj vođena briga i da je kroz malo vremena uklonjena. Na sjeveroistočnoj strani obora IV, izgrađena je također jedna tabija za bateriju topova. Ona je tukla prilaz glavnoj gradskoj kapiji. Vjerovatno je ranije na tom mjestu bio vrt, koji je iz opreznosti bio pregrađen zidom i imao je kroz njega mali prolaz. To su osmanske preinake na starom srednjovjekovnom bosanskom gradu. Oni su tom prilikom dodali još po koju usku puškarnicu u vanjskom zidu obora III i onome zidu što spaja taj sa sedmougaonom kulom.[114]

Osmanski dio grada nema nikakve sličnosti sa ranijim. To je jedan mali labirint rupa, prolaza, tunela i zidova. Počinje Dizdarevom kulom, neobičnom petougaonom zgradom za razne zadatke (Sl. 9.). Kroz njeno prizemlje vodio je put iz jednog dijela grada u drugi. U prizemlju su i dva mala kazamata. Na prvom katu je veća prostorija za stanovanje i kazamat-

[110] Mazalić 1953, 295-296.
[111] Isto, 296.
[112] Isto, 296.
[113] Isto, 296.
[114] Isto, 296.

hodnik kroz tri strane zgrade. Na drugom katu stanovao je dizdar. Kulu su gradili najbolji majstori. I danas izgleda kao salivena i ako je već mnogo godina bez krova. Zidovi su joj u prizemlju debeli 2-3,5 m. Na južnom zidu kule, spolja, iznad I kata na jednom uglavnom kvaderu isklesane su kao amajlije dvije male četverostrane piramide, jedna do druge, sa osnovnom stranicom od oko 10 cm. Na drugom katu ispod prozora su po dvije konzole. Na sjevernoj strani prizemlja bila je jaka kapija i u kamenim dovracima gore polukružno završenim, visoka 2,50 m, a široka 2,20 m.

Ispred Dizdareve kule prema istoku izgrađena je velika prilično zaokružena tabija 23 m u prečniku. Ispod nje nastavljao se tunelom prolaz, dolazeći od kapije III, a desno i lijevo od njega ugrađeni su veliki kazmati sa puškarnicama. Prilaz tunelu i kazamatima bio je zaštićen i velikim čeonim zidom. Izgleda da su ti kazamati i njihova produženja, sudeći po njihovim čudnim pravcima, ostaci velikog jarka, koji je u srednjem vijeku bio prokopan ispred kule koja je stajala na mjestu današnje Dizdareve. Sa tabije moglo se dejstvovati vatrom na sve strane. Još se na njoj poznaju ležišta teških topova i njihove deformirane zemljane zaštite, za koje narod misli da su nekakvi grobovi. Tabija je zaštićena od direktnog napada ogromnim zidom sa sjeveroistočne i istočne strane, debelim 2,60-2,70 m.

Između njega i tabije bio je iskopan jarak, koji se u ratno vrijeme nabijao kolcima. Veliki zid bio je načičkan puškarnicama na 2 kata, za stojećeg i ležećeg ili sjedećeg borca. Zid je imao sa unutrašnje banket po kome se moglo komotno saobraćati, jer je imao i s leđa ogradu od tanjeg zida. Veliki zid dug je 90 m, a proteže se u polukrug sve do tabije kod glavnog ulaza u grad, kapija I na našem planu (Sl. 11.). Na njegovom početku kod Dizdareve kule, gdje se on hvata zida obora II, bio je uski, sporedni ili tajni izlaz. Još jedan takav izlaz bio je na istom zidu, istočno od tabije, na mjestu gdje se zid proširio u malu tabiju u dvorištu. Sa zapada i sjeverozapada bila je tabija zaštićena takođe jednim masivnim zidom, podignutim nad jakom strminom, koji je išao pravo na kapiju II, a na drugoj strani zaobilazio malu tabiju i hvatao se onog starog srednjovjekovnog zida, čineći tako opasnu stupicu za napadača (Sl. 11.).[115]

Oba opisana zida zatvaraju se pred tabijom i dvorištem iz koga je vodio dalje prolaz kroz kapiju II, u tunel dug 20 m. Kapija je visoka 3 m i 2,23 široka, a te dimenzije produžene su i u tunelu s više-manje tačnosti. Kapija je polukružno završena u nadvratku, a tunel poluobličasto zasvođen jedrim kamenom, a sa spoljašnje je strane, odozgo, nasut kamenom i

[115] Mazalić 1953, 297.

zemljom. U tunelu su dvije poveće puškarnice, koje su ujedno davale i svjetlo, a kraj kapije uski prolaz u predvorje. Kakav je završetak imao tunel na svom drugom kraju i da li je bio zatvoren i s te strane kapijom, ne može se danas bez kopanja odrediti. Svakako je on imao izlaz i na kraju tabije pored glavne gradske kapije I, koju su Nijemci pretvorili u bunker. Tabija je inače bila podignuta na prirodnoj stjenovitoj uzvišici.[116]

U predvorje osmanskog dijela grada ulazi se na kapiju I koja je ugrađena u zid debeo 2,40 m. Visoka je 3 m, a široka 2,35 m. Prema unutrašnjosti naglo se širi. Odmah do kapije sagrađen je bunker od kamena, poluobličasto zasvođen i zasut odozgo debelim slojem zemlje i kamena. Služio je za kapijsku stražu, po zidu iznad kapije mogao je stražar hodati, jer je imao ispred sebe prsobran. Uzlaz na taj zid bio je s obje strane lagan, jer se na tim krajevima prirodni teren lagano dizao sve do vrha zida. Prema jugu taj zid hvatao se stupice pod Dizdarevom kulom.[117]

Tešanjski grad dug je 120 m. Na najširem mjestu ima nešto preko 80 m, a na najužem blizu 30 m. Obim mu je oko 390 m, a površina oko 6296 m². Neobično je da na tako malom prostoru ima onoliko objekata. Gradski teren ravan je samo na vrhu brda u velikom dvorištu. Na sve strane od tog dvorišta teren se naglo spušta. Ako povučemo pravac od dvanaestougaone kule do kapije II, dobićemo terensko rebro koje se postepeno spušta od kule prema spomenutoj kapiji, a obje njegove strane također se spuštaju negdje blaže, a negdje strmije. Može se reći, da je grad dosta dobro očuvan, nadmorska visina mu je 305 m.

Narod iz Tešnja, impresioniran komplikovnim odbrambenim sistemom grada, voli da priča kako se na gradu nalazi mnoštvo odaja, bivših dućana, magaza, trg, crkva, džamija itd. Nema na gradu nikakve zgrade koja je po orjentaciji mogla biti crkva ili džamija, a ako je takva postojala nekada na gradu, mogla je biti samo drvena zgrada, kao i sve prostorije u kojima su možda i za nuždu stanovale porodice vojnika posade ili varošana u slučaju opasnosti.[118]

Na zapadnoj strani grada pod bedemom nalazi se vrt, zvani Gradska bašča. Danas ga obrađuje Mehinagić Smail. U jednom dijelu vrta, oko sredine proteže se kroz zemlju zid. Izrađen je od kamena s malterom. Uz njega nailazi se na truhle ljudske kosti. Ima i komadića vrlo crvene opeke, kakva se nalazi i na gradu, ali samo u malteru osmanskih građevina, poput

[116] Mazalić 1953, 298.
[117] Isto, 298.
[118] Isto, 298-299.

Dizdareve kule, no ona ne pokazuje konsistenciju rimske opeke. Možda je na ovom lokalitetu u srednjem vijeku stajala neka zgrada ili možda crkva s grobljem. Položaj bi dozvoljavao tu pretpostavku.[119]

Mazalić u istom radu navodi da se u selu Vukovo na najvišoj tački nekropole Bajna glava, na mjestu gdje se danas nalazi katolička kapelica, da je tu u srednjem vijeku stojala srednjovjekovna patarenska grobljanska crkva.[120] Pod gradom ima i jedna veća, no plitka pećina, iznad rječice Tešanjke. U vrtu pod tom pećinom trebalo bi izvršiti probno kopanje. Nedaleko odatle na drugoj strani je katolička crkva, koja leži na nekakvom starom naseljavanom zemljištu. Okolo je pećinast teren, potočić, stara cesta i izvor dobre vode, poznati Zvečaj. Na ovom mjestu mogla je stajati srednjovjekovna crkva sv. Jurja.[121] Poznato je da je Radivoj brat kralja Stjepana Tomaša 1461. godine sagradio crkvu sv. Jurja u Tešnju.[122]

Sl. 12. Gradska bašča, posjed porodice Mehinagić (Foto: Ago Mujkanović)

[119] Mazalić 1953, 300.
[120] Isto, 301.
[121] Isto, 300.
[122] Fermedžin 1892, 242.

6. Arheološka iskopavanja Starog grada Tešnja

Nažalost osim kratkog izvještaja koji je objavio Odavić više podataka o iskopavanjima 1981.-1985. godine nemamo. Građa s iskopavanja je izgorila tokom rata 1992.-1995. godine. Kontaktirali smo sve institucije u kojima bi se mogao pronaći ovaj izvještaj: Zavod za zaštitu spomenika, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Bošnjački institut, Komisiju za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, Muzej u Doboju, Centar za kulturu i obrazovanje u Tešnju, Opću biblioteku u Tešnju, gospodina Đorđa Odavića i nažalost ustanovili smo da niko od njih nema sačuvan izvještaj.

Sav arheološki materijal koji je iskopan u periodu 1981.-1985. godine, danas se čuva u depou JU Muzej Tešanj. Na osnovu inventarnih kartica i nekih sitnih zapisa na papiru, možemo odgonetnuti na kojim su mjestima bile postavljene sonde. Očito je da su ova iskopavanja služila u svrhu otkrivanja preostalih objekata na srednjovjekovnom dijelu grada, s ciljem njihove konzervacije. Na osnovu inventarnih kartica možemo odgonetnuti mjesta i kako su davani nazivi sondama. Tako je sonda Kk-Krnja kula, K7-sedmougaona kula, K12-dvanestougaona kula, V-glavna vrata na koja se ulazi u srednjovjekovni dio grada, S-stražara, O-obor, A-velika prostorija između stražare i bunara, A1, B1-bunker i oružarnica. Otkopni slojevi (kopovi) rađeni su u debljini od 10 cm. Očito je da su se prilikom postavljanja i davanja naziva sondama vodili Mazalićevim planom grada iz 1953. godine.

Arheološka istraživanja su provedena u periodu od 1981. do 1985. godine, kada su u kraćim vremenskim razmacima obavljena zaštitna arheološka iskopavanja. Iskopavanja su obavljena metodom kvadratnih polja i sondi, potvrdila su da se radi o značajnom lokalitetu i dopunila naučne pretpostavke o njegovoj kompleksnosti. Tu, prije svega, mislimo na jedan abrij u kojem je nađen skeletni grob koji pripada kasnom bronzanom dobu, odnosno početku željeznog doba, oko 8. vijeka p.n.e.[123] Ovaj grob je na osnovu pokretnog arheološkog materijala datiran u Ha B3 period.[124] Iskopavanjima u navedenom periodu utvrđeno je da je Stari grad Tešanj skoro u kontinuitetu bio naseljen od prahistorije do kraja 19. vijeka.[125]

Prilikom arheoloških iskopavanja na Gornjem gradu, po sasvim malim i usitnjenim fragmentima keramike i cigle i po načinu zidanja u temeljima jednog dijela perimetralnog

[123] Rajkovača 1989, 188.
[124] Kantić, Odavić, Mulabegović 1985, 3.
[125] Isto, 3.

zida, pretpostaviti je da je tu bila u kasnoj antici mala fortifikacija-refugijum. Kakav je značaj pridavan osiguranju bedema najbolja su potvrda specifična unutrašnja ojačanja, uslovno nazvana kontraforima, koje jedino ima ova utvrda. Dakako, oni su imali i svoju funkcionalnost koja je komunikacijskog karaktera.[126]

Pokretnog arheološkog materijala ima dosta, kako iz srednjeg vijeka, tako i iz osmanskog perioda. Često se nailazilo na domaću tzv. slavensku keramiku koja uporno zadržava formu i ornametiku kakava je bila u 10. i 11. vijeku. Nađeno je dosta posuda koje su na dnu imale utisnutu svastiku-znak radionice i posuda s urezanom valovnicom, koje se često ponalaze u kasnom srednjem vijeku. To nam omogućava da hronološki, sasvim pouzdano i ostali pokretni materijal iz očuvanih kulturnih slojeva datiramo u 15. vijek.[127]

Iz istog perioda ima puno koštanih predmeta, koji su manje ili više vrlo brižno i ukusno urađeni, te na neki način govore o ukusu i estetici, pa i ekonomskoj moći pomenutog grada, gdje je bilo i drugih luksuznijih i importovanih predmeta, poput majolike i muranskog stakla.[128] Pronađena su i dva prstena sa urezanim geometrijskim ornamentima što je veoma skromno za grad takvih dimenzija i značaja. Oružje je nađeno u velikim količinama, đulad, strelice tipa veretona, te dijelova osmanskih topova i bombardi. Sve to nam na neki način govori da se tu prije svega radi o utvrdi od posebnog vojnog karaktera i značaja.[129]

Našlo se dosta osmanskih novčića, željeznih čavala raznih dimenzija i profila, kao i željeznih potkova, te dijelovi bronzanog i bakarnog lima.[130] Interesantno je da nije pronađen nijedan srednjovjekovni novčić, a osmanskih bronaznih novčića nađeno je u velikom broju, kao i osmanske keramike raznih faktura i ukrasa, najčešće glazirane zelenom i žutom caklinom. Takođe, nađeno je dosta osmanskih lulica raznih oblika, ukrasa i fakture.[131]

Od slučajnih nalaza koji su pronađeni na Starom gradu Tešnju ili u njegovom podnožju, posebno su zanimljivi nalazi sedam novčića tipa Apollonia i Dyrracium, zatim bakarna sjekira s otvorima u sredini i krstasto postavljenim sječivima, te bakarna sjekira-klin.[132]

[126] Kantić, Odavić, Mulabegović 1985, 3.; Rajkovača 1989, 188.
[127] Kantić, Odavić, Mulabegović 1985, 3.
[128] Isto, 3.
[129] Rajkovača 1989, 188.
[130] Odavić 1985, 256.; Kantić, Odavić, Mulabegović 1985, 3.; Rajkovača, 188.
[131] Rajkovača 1989, 188.
[132] Kraljević 1988, 122.; Truhelka 1892, 80-83.

7. Iskopavanja abrija Zvečaj 1985.-1989. godine

U ovom dijelu rada koristit ćemo se izvještajem gospođe Zilke Vejzagić-Kujundžić. Nažalost fotografije, kao i skice nisu sačuvane. Visoka, strma stijena sa sjeverozapadne strane Starog grada Tešnja, čini najnepristupačniji dio ovog utvrđenja. Ovaj lokalitet se sastoji od grupe manjih pećina i potkapina, koji je godinama privlačio pažnju arheologa. Tokom 1986. godine ekipa koja je vršila istaživanja na Starom gradu, u toku tih zaštitnih radova otvorila je manju sondu, na vrlo uskom platou ispod grede. Tom prilikom otkriveno je dosta arheološkog materijala iz prahistorijskog perioda, jedan dosta dobro očuvan skelet čovjeka, te velike količine životinjskih kostiju.[133]Arheolog Odavić je tada za novine Glas komuna izjavio: *„Pronašli smo grob, sa skeletom, keramikom i kremenim okrescima, na osnovu kojih se može utvrditi da pripadaju bronzanom dobu. Način sahranjivanja (glava skeleta pokrivena je polovinom urne, specijalno pravljene za to), pa se tako ovaj grob može svrstati među rijetke, dosad pronađene u Jugoslaviji i zaslužuje pažnju šire naučne javnosti.“*[134]

Sl. 13. Stari grad Tešanj 1892. godine s abrijem u centralnom dijelu[135]

Da bi se dobila jasnija slika o kulturnim sadržajima ovog lokaliteta ponovo su vršena sondažna istraživanja na istom mjestu, i to u toku jeseni 1989. godine. Sonda u dužini 7 metara postavljena je okomito na stijenu u pravcu sjever-jug sa manjim odstupanjem. Već nakon prvog metra iskopavanja, bilo je jasno da je čitava ova lokacija ispod Starog grada, a

[133] Vejzagić-Kujundžić 1989, 1.
[134] Brkić 1985, 8.
[135] Fototeka JU Muzej Tešanj, godina nastanka fotografije je poznata i zapisana, ali ne i fotograf .

vrlo vjerovatno i u novije doba služila kao deponija, jer u površinskim slojevima ima mnogo recentnog materijala. Unatoč ovoj konstataciji i dalje je praćena vertikalna stratigrafija (otkopni slojevi rađeni su u debljini 10 centimetara) u nadi da će se naići na intaktne slojeve.[136] Ova istraživanja posebno su bila usmjerena na traženje kulturnih slojeva iz doba paleolita, s obzirom da je na Starom gradu i bližoj okolini nađeno dosta, vrlo reprezentativnog kremenog materijala iz perioda musterijena. Vertikalna stratigrafija praćena je do dubine 4 metra i tu se prestalo sa daljim kopanjem, u sloju sterilne, masne i bijele krečnjačke zemlje. Dalje istraživanja su prekinuta, zbog identifikacije sterilnog sloja, ali i otežanih uslova rada. Već prvi pogled na zapadni presjek sonde jasno govori da pretpostavke o postojanju dugovremene deponije na ovom lokalitetu su u potpunosti potvrđene. To je očito i iz pronađenog pokretnog arheološkog materijala, u slojevima obrnute stratigrafske vrijednosti (slojevima sa miješanim materijalom iz raznih epoha). U sloju humusa, pored recentnog materijala, nađene su i alatke koje imaju izrazite odlike paleolita. Isto tako bilo je dosta fragmenata keramike iz željeznog doba, i to najčešće lonci široko razgrnutog i facetiranog oboda, te zdjela uvučenog i tordiranog oboda.[137]

Od drugog do šestog otkopnog sloja kulturni sadržaji su gotovo identični, sa materijalom humusa samo što je količinski više zastupljena keramika starijeg neolita (gruba, barbotin i gruba keramika sa svijetlim premazom), i nađeno je nekoliko fragmenata eneolitske keramike. U sloju masne, tamnosmeđe ilovače neolitski materijal je u gornjim slojevima miješan sa materijalom kulture kasne bronze i željeznog doba. U devetom otkopnom sloju nađen je fragment kalupa za livenje. Donji nivo ovog sloja sadrži dosta kremenih odbitaka i alatki tipično neolitskih obilježja. Najviše su zastupljeni noževi i nožići, a jedan je izrađen od opsidijana. Sloj smeđe, rastresite gline izgleda da uglavnom pripada starijem neolitu, iako je u dvadesetom otkopnom sloju nađeno dosta keramike starijeg bronzanog doba i to u tanjem sloju tamnije ilovače. U dnu ovog sloja pronađena je siva keramika latenskih odlika i više alatki musterijenske kulture. U gornjim slojevima nađena je velika količina ostataka kostiju domaćih i divljih životinja. Među njima je bilo nekoliko alatki tipičnih za prahistorijske kulture. U donjim slojevima ilovače koštani nalazi su vrlo rijetki i loše očuvani. Ovim istraživanjima je ukazano na veliki značaj Starog grada Tešnja i na kontinuitet ljudskog života od paleolita do kraja osmanske vlasti.[138]

[136] Vejzagić-Kujundžić 1989, 1.
[137] Isto, 2.
[138] Isto, 2.

8. Iskopavanje hamama 1976. godine

Prilikom izvođenja građevinskih radova na Domu invalida rada i penzionera u Tešnju, tokom marta 1976. godine, otkriveni su na dubini oko 3 metra temelji starijeg objekta. Nažalost, izvođač radova prilikom iskopa temelja uništio je jedan zid te građevine. Na ovoj lokaciji nalazila se zgrada, pa je smatrano da je zid pripadao njoj. Međutim, kada je vršen dalji iskop budložerom, otkriven je manji prostor, pokriven kamenim pločama, u kojem su se nalazili otvori zasvedenih kanala, radovi su obustavljeni i prišlo se otkopavanju i istraživanju ovog objekta.[139]

Sl. 14. Kanal za odvod zraka

Sl. 15. Zasvedeni kanal

(preuzeto iz Ninković, 1981, 243, Sl. 1. i 2.)

Radovi na otkopavanju i istraživanju su nastavljeni od prostora koji je bio pokriven kamenim pločama u oba smjera. Odmah je uočeno da je ovaj prostor sa tri strane zatvoren zidovima. Zid na kojem su se nalazili zasvedeni otvori je unutrašnji zid, a ostala dva predstavljaju vanjske zidove. Daljim praćenjem vanjskih zidova u oba smjera, sve do izvedenih novih temelja i na suprotnu stranu otkriveno je da je objekat imao prostorije sa samo jedne strane hodnika. Takođe, ova građevina je u jednom manjem dijelu imala aneks,

[139] Ninković 1981, 233.

koji je izrađen istovremeno s objektom. Što se tiče unutrašnjih zidova, otkrivena su dva zida koja sa vanjskim formiraju jednu veću i dvije manje prostorije, od kojih je jedna djelimično pokrivena kamenim pločama. Na ovim pločama otkriven je trag hidrauličnog maltera, a u vanjskom zidu kanal presjeka oko 20x20 cm, koji je vezan za prostor ispod kamenih ploča.[140]

U bočnom zidu ovog prostora otkriven je nastavak jednog od zasvedenih kanala. U drugom vanjskom zidu otkriveni su tragovi dva kanala presjeka 15x15 cm, koji su preko većih otvora 25x25 cm, vezani sa svim prostorijama ispod nivoa poda. Zbog skučenosti prostora u temeljnoj jami i nemogućnosti odvoženja zemlje, nije se moglo dalje ići na raščišćavanje objekta. Na osnovu dotadašnjeg raščišćavanja utvrđeno je da je objekat izgrađen od lomljenog kamena u krečnom malteru, kao i da se u aneksu na zidovima nalaze tragovi sedrenog maltera. Kamen kojim je vršeno popločavanje podova je pješčar, koji je danas vrlo trošan i lako se lomi. Dubina temelja je oko 2 metra ispod otkrivenog nivoa očuvanih zidova. Nekih drugih značajnih nalaza pri iskopavanju nije bilo. Po završenom otkopavanju i istraživanju dijelova zidova i temelja mogao se izraditi tlocrt objekta (Sl. 16.).[141]

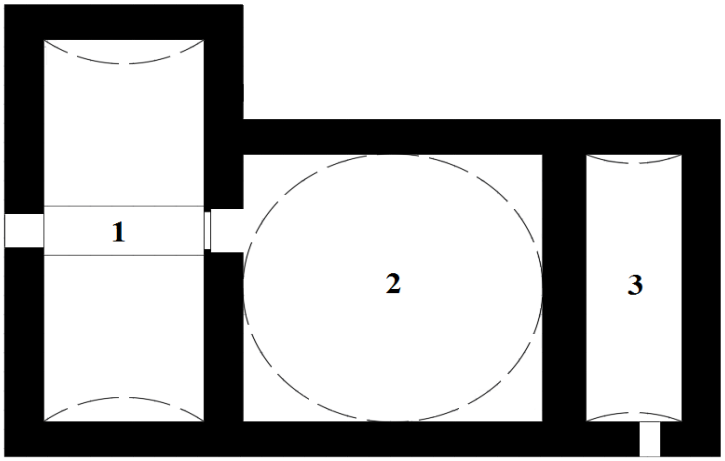

Sl. 16. Tlocrt hamama u Tešnju, (izradio dipl. inž. Raif Kasumović)[142]

Analizirajući tlocrtnu dispoziciju može se zaključiti da je krajnja prostorija (1) hazna, rezervoar za vodu, sa čulhanom, ložištem, koje se je vjerovatno ložilo iz vanjskog prostora gdje je morala postojati neka drvena nadstrešnica. Otkriveni zasvedeni kanal iz ložišta predstavlja ostatak sistema grijanja-hipokausta, koji se protezao ispod podova sve tri prostorije. Iz ložišta u jednom vanjskom zidu vodi vertikalni kanal-dimnjak, a u drugom

[140] Ninković 1981, 233-234.
[141] Isto, 234.
[142] Autor se ovom prilikom zahvaljuje dipl. inž. Raifu Kasumoviću, koji je na osnovu Ninkovićevog tlocrta uradio novi, jer je original bio loše rezolucije.

vanjskom zidu kanali za topli zrak. Preko ložišta položene su kamene ploče, koje predstavljaju dno rezervoara za vodu, što potvrđuju nađeni ostaci hidrauličnog maltera.[143]

Na osnovu tlocrtne dispozicije objekta, zatim otkrivenih kanala u zidovima i ispod podova prostorija, te tragova hidrauličnog maltera na kamenim pločama sa kojima je pokrivena krajnja prostorija, može se pretpostaviti da se radi o jednostrukom hamamu. Međutim, uz tu konstataciju mora se odmah istaći, da u tom slučaju nedostaje najmanje jedna veća prostorija. Isto tako u svim raspoloživim pisanim izvorima nigdje se ne spominje hamam u Tešnju.[144] Sljedeća prostorija (2) predstavljala bi halvat, prostoriju za kupanje. Međutim, kako je na ovom prostoru kod iskopavanja deponovan materijal, nisu se mogli detaljnije ispitati eventualni ostaci unutrašnjosti ove prostorije (sofe za kupanje sa kurnama, koritima za vodu), pa se nije moglo ni očekivati otkrivanje, bilo kakvih cijevi za dovod tople i hladne vode, jer su se one morale nalaziti iznad nivoa sačuvanih zidova, a to bi potvrdilo ovu pretpostavku.[145]

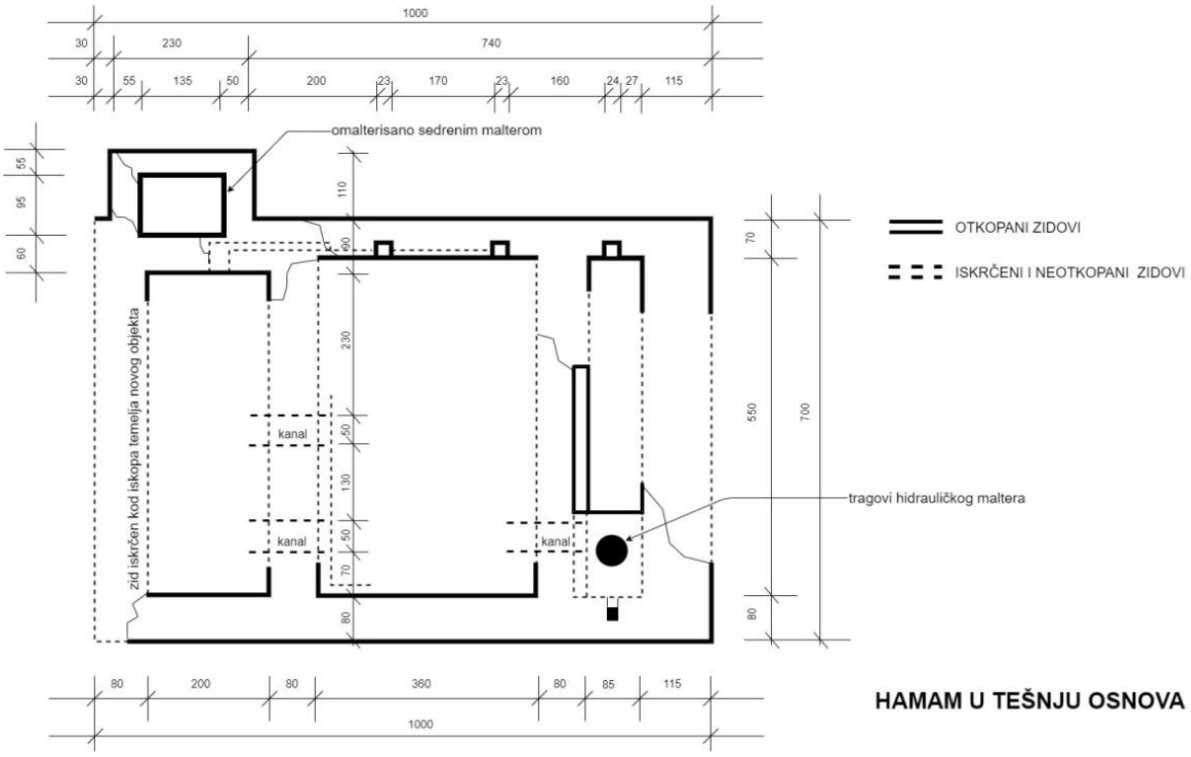

Sl. 17. Dimenzije hamama u Tešnju (izradili inž. Admir Agić i Ana Jozić Agić)[146]

[143] Ninković 1981, 234.
[144] Isto, 234.
[145] Isto, 234.
[146] Autor se ovom prilikom zahvaljuje dipl. inž. Admiru Agiću i Ani Agić, koji su na osnovu Ninkovićevog tlocrta uradili novi, jer je original bio loše rezolucije.

U našim krajevima razlikujemo dvije vrste hamama i to one koji ispred prostorije za kupanje, halvata, imaju jednu manju prostoriju, mejdan, na koju se nadovezuje prostorija za odmor poslije kupanja, kapaluk, ili se odmah iz te prostorije za kupanje-halvata, ulazi u prostoriju za odmor poslije kupanja. Kako se u svakom hamamu nalazi obično jedan ili dva nužnika, koji se vežu na kapaluk može se pretpostaviti da sljedeće dvije prostorije (3 i 4) predstavljaju kapaluk i nužnik. Mada u kapaluku nema nekih posebnih unutrašnjih elemenata, koji bi potvrđivali ovu pretpostavku i ovdje se nalazilo dosta deponovanog materijala, tako da se unutrašnjost prostorije nije detaljnije ispitala.[147]

Iako bi sa svim do sada navedenim prostorijama jedan hamam mogao da radi, ipak se mora konstatovati da ovdje nedostaje jedna prostorija, koja se nalazi kao obavezna u ovim objektima i koja je po svojim dimenzijama obično najveća, to je šadrvan, čekaonica i gerderoba. Međutim, otkopavanjem vanjskog zida u pravcu Doma penzionera, nije konstatovano da je objekat na toj strani imao bilo kakve prostorije. Zbog toga se može pretpostaviti da ovaj hamam nije imao šadrvan. Mogućnost da hamam može da funkcioniše i bez šadrvana potvrđuje i konstatacija Hamdije Kreševljakovića, da je u zimskom periodu kapaluk služio kao svlačionica, odnosno čekaonica i gerderoba. To znači da u tom slučaju kapaluk preuzima funkciju šadrvana. S obzirom na ovu činjenicu, može se zaključiti da ovaj hamam nema razvijenu tlocrtnu dispoziciju i da je tip neuobičajeno malog hamama, kakvih nema među poznatim hamamima u našim krajevima.[148]

Što se tiče vremena izgradnje hamama, ono se samo može pretpostaviti. Kako je poznato hamami u našim krajevima su uglavnom djela dobrotvora, koji podižu svoje zadužbine u vjerske, prosvjetne i humanitarne svrhe. U tom smislu podižu džamije, tekije, mektebe, medrese, musafrirhane, imarete, puteve, mostove i slično. Mada se ponekad smatra da su hamami privredni objekti jer donose prihode, ipak po tadašnjim shvatanjima hamam je bliži zadužbinama vjerske i humanitarne prirode, nego privrednim objektima.[149]

Za rani razvitak Tešnja najzaslužniji je Husrev-begov vojvoda Ferhad Čelebija sin Iskenderov, koji se prvi put spominje 1530. godine. On je vjerovatno, identična ličnost sa tešanjskim Ferhad-begom.[150] Kao vojno-administrativni organ u tešanjskoj nahiji bio je i lični Husrev-begov nadzornik, na njegovim vakufskim imanjima. U podgrađu tešanjske tvrđave

[147] Ninković 1981, 234.
[148] Isto, 235.
[149] Isto, 235.
[150] Ćeman 2012, 11-20.

podigao je džamiju Ferhadiju, oko koje se razvila čaršija, a vjerovatno je podigao i druge ustanove. Jedna od njih, koja se obavezno podiže uz džamiju iz vjerskih razloga je hamam. Ne zna se tačno njegovo porijeklo, ali se sa sigurnošću može tvrditi da je živio u Tešnju i umro početkom 1568. godine, kako je to i zapisano na nišanu ispred njegove džamije. Međutim, na natpisu koji je uklesan na nišanu uništen je onaj dio gdje bi trebalo da bude označeno zanimanje, odnosno položaj koji je Ferhad zauzimao. Isto tako uz ime Ferhada i uz ime njegovog oca Iskendera, nisu naznačene nikakve titule na primjer: paša, emir, beg i slično.[151]

Prema tome može se samo pretpostaviti da je ovaj hamam zadužbina Ferhada, sina Iskenderova, da je podignut za njegova života, znači prije 1568. godine i da je pripadao vakufu džamije Ferhadije kao i više dućana u tešanjskoj čaršiji.[152]

Dok u našim krajevima ne nalazimo među sačuvanim objektima ove vrste, hamam sličnog tlocrtnog gabarita i funkcionalne šeme, dotle je u Albaniji, čija je teritorija svojevremeno ulazila u sastav Osmanskog Carstva, sačuvan jedan vrlo sličan, može se reći identičan objekat.[153] U gradu Lješu (alb. Lezhës), oko 40 km udaljenom od Skadra u pravcu Tirane, u blizini osmanske tvrđave, nalaze se ostaci najmanjeg objekta ove vrste u Albaniji. Iz raspoloživih izvora ne može se zaključiti vrijeme nastanka, mada su u Albaniji hamami podizani u jednom dužem periodu, od 15. do 19. vijeka. Poznati osmanski putopisac Evlija Čelebija, koji je prošao kroz Albaniju 1672. godine, registrovao je niz hamama, međutim, on ne spominje hamam u gradu Lješu.[154]

Hamam ima približno isti tlocrtni gabarit 10x6 metra, a nema šadrvana. Ulazi se direktno u kapaluk koji i ovdje preuzima ulogu šadrvana, a po svojim dimenzijama skoro potpuno odgovara ovom prostoru hamama u Tešnju. Na ovaj prostor nadovezuje se halvat a zatim hazna, koja se ložila kroz prikazani otvor spolja. Prostori kapaluka i hazne bili su zasvedeni dok je šadrvan imao kupolu. Hamam je služio za potrebe osmanske vojske usljed čega je vjerovatno, nastala ovakva funkcionalna šema. Analogno tome, može se pretpostaviti da je i hamam u Tešnju, obzirom da je lociran u blizini tvrđave, takođe prvenstveno služio za potrebe osmanske vojske.[155]

[151] Mujezinović 1977, 252-253.
[152] Ninković 1981, 236.
[153] Isto, 236.
[154] Isto, 236.
[155] Isto, 236.

Tokom 2015. godine prilikom izvođenja radova na novoj kanalizacionoj mreži pronađeni su ostaci vodovoda iz osmanskog perioda ispred Doma penzionera, koji je sagrađen na temeljima osmanskog hamama. Ovaj vodovod je očito služio za snabdijevanje hamama i okolnih objekat pitkom vodom. Pronađeno je ukupno 12 komada drvenih cijevi, od koji je sedam u punoj dužini i neoštećeno. Neoštećene cijevi su duge oko 120 cm, vanjskog promjera oko 20 cm, a unutrašnjeg vodotočnog oko 6-7 cm. Ove cijevi se danas nalaze u depou JU Muzej Tešanj.

Sl. 18. Drvena vodovodna cijev pronađena 2015. godine (Foto: Ernad Prnjavorac)

Sl. 19. Stari grad Tešanj s čaršijom i okolinom (Foto: Edin Bujak)

9. Život na tvrđavama-arheološki nalazi

Način stanovanja u srednjem vijeku bio je odraz ekonomskih i društvenih uslova, koji u početku nisu pružali puno. Tvrđave su bile ishodišta luksuzne robe, naoružanja i potrošači velikih količina hrane i pića. One su bile primamljiva mjesta za organizovanje naselja i trgova. Na osnovu toga možemo pretpostaviti, da su tvrđave i njeni vlastelini bili vlasnici i sela koja su se nalazila u njihovoj okolini.To je vidljivo i iz povelje Radivoju Kotromaniću u kojoj on dobija određena sela i posjede u okolini Tešnja.[156] Najveći dio privrednih, ali i svih ostalih ekonomskih aktivosti obavljao se u okviru podgrađa.

Podgrađa uz tvrđave su karakteristična za srednji vijek u svim južnoslavenskim zemljama,[157] pa tako za Tešanj. U podgrađima su postojali raskošniji objekti, koji su pružali veću udobnost od tvrđavskih prostorija, te su bosanski velikaši najveći dio svog vremena provodili u podgrađima svojih tvrđava.[158] U samim tvrđavama postojali su zanati poput tufekčija tj. oružara. Na osnovu jednog rukopisa Kur'ana iz Gazi Husrev-begove biblioteke znamo da ga je uvakufio Emir Ahmed-baša tufekčija Misirac u tešanjskoj tvrđavi 1783. godine.[159]

Tešanjsko podgrađe je bilo aktivno kroz različite periode od neolita do kraja osmanskog perioda, što potvrđuju slučajni arheološki nalazi. Svjedočanstva o tome pronađena su sasvim slučajno, prilikom izgradnje poslovno-stambenog prostora porodice Hasanien. Nažalost, prilikom izgradnje ovaj lokalitet je uništen, ali na osnovu deponovanog meterijala možemo zaključiti da se radilo o veoma bogatom nalazištu. Osim keramičkog materijala pronađeni su i brojni ostaci osteološkog materijala, kao i ostaci troske u gornjim slojevima. Takođe, prilikom poljoprivrednih radova, tokom 2020. godine, u naselju Serava otkriven je arheološki materijal, koji se može datirati u period neolita i bronzanog doba. Na osnovu ovih nalaza može se zaključiti da se svakodnevni život u navedenim periodima odvijao u podgrađu, bliže rijeci. Tvrđava je s druge strane bila namijenjena za vojnike i sklanjanje stanovništva uslučaju opasnosti. Ono što je bitno za ovaj grad jeste bunar koji je usječen u živoj stijeni na najvišem platou tvrđave, te cisterna ispod Kapetanove kule, a sve u svrhu obezbjeđivanja dovoljnih količina za posadu tvrđave i u slučaju opsade.

[156] Jašarević 2015, 68.
[157] Anđelić 1963, 188.
[158] Jašarević 2015, 68.
[159] Mujezinović 1977, 257-258.

10. Arheološki materijal

U narednim poglavljima bit će predstavljen pokretni arheološki materijal s tešanjske tvrđave. Najveći dio materijala potiče iz arheoloških istraživanja 1981.-1985. godine, potom materijal koji je pronađen u podnožju tešanjske tvrđave, tokom iskopavanja 1985.-1989. godine. Manji dio materijala već je publikovan kroz različite stručne publikacije,[160] dok najveći dio nikada nije publikovan. Materijal će biti prezentovan kroz njegovu funkcionalnu ulogu, a glavni cilj je prikazati različite privredne, zanatske, umjetničke i vojne aktivnosti, koje su obavljane u okviru tvrđavskog kompleksa ili je bar bio ishodište određene robe, domaćeg ili stranog porijekla. Prilikom interpretacije materijala bit će navođene dubine na kojima je pronađen materijal i naziv sonde. Obzirom da je dokumentacija uništena tokom rata, na ovaj način će se nastojati približiti barem djelimično sam kontekst arheoloških nalaza.

10.1. Nalazi oružja i vojne opreme

Oružje iz 14. i 15. vijeka i osmanskog perioda s područja Bosne i Hercegovine je dobro istraženo i poznato. Na osnovu pisanih i materijalnih tragova saznajemo o izgledu, distribuciji, porijeklu i načinu nabavke pojedinih tipova naoružanja. Bosna nije zaostajala od tadašnjih evropskih trendova u proizvodnji i upotrebi oružja. Vojna oprema, barem ona komplikovanija za izradu, nabavljana je u Dubrovniku, Veneciji, Ugarskoj, ali i u sjevernoitalskim oružarnicama Milana i Firence. U sjevernoj i sjeverozapadnoj Bosni upotrebljavano je oružje koje je pretežno pristizalo iz Ugarske i Njemačke.[161]

Poznata je činjenica da su Bosanci odlazili u Dubrovnik na izučavanje oružarskih zanata, prvenstveno mačarskog. Naoružanje je imalo i svoje regionalne specifičnosti, dobro poznate, tako da izvori iz 1419. i 1427. godine spominju bosanske mačeve-*spata I bona de Bosna.*[162] Poznato nam je da je jedna takva kovačnice postojala na lokalitetu Lipe u selu Raduša, pored trase starog puta koji je spajao srednjovjekovni grad Tešanj i srednjovjekovni grad u Vrućici kod Teslića. U ovom depou srednjovjekovnih alatki koju su na njivi Mačkovac otkrili Hasan i Mehmed Pehić 1943. godine, ostale su sačuvane samo motika, trnokop, crtalo, dva klina od brnače, dok su ostale prekovali.[163]

[160] Truhelka 1892, 80-83.; Truhelka 1907, 62-75.; Rajkovača 1989, 185-188.; Odavić 1987, 236.; Kraljević 1988, 122.; Mujkanović 2012, 24-37.
[161] Petrović 1973, 70.; Jašarević 2015, 119.
[162] Sijarić 2014, 15.; Petrović 1973, 72-73.; Jašarević 2015, 120.
[163] Mazalić 1953, 302.

S tešanjskog kraja potiču tri primjeraka koplja i jedan primjerak mača, koji je polovično sačuvan. Jedno koplje pronađeno je u Raduši od strane Adnana Mujkanovića, drugo je pronašao Fikret Hafizović u okolini Tešnja, dok su koplje i mač pronađeni u selu Medakovo. Posljednja dva nalaza pronađeni su kao prilozi uz pokojnika, koji je tu sahranjen. Svi pronađeni nalazi mogu se datirati u kasni srednji vijek. Na tešanjskoj tvrđavi pronađeno je više primjerka oružja, koje ćemo prezentovati u narednim poglavljima.

10.1.1. Nadžak

Nadžak je vrsta oružja za udaranje koje završava suženim dijelom. Ovo je pješačko i konjičko oružje. Nadžak je ratno kladivo ili ratni čekić, na dosta dugoj dršci ili štapu. Korišten je u sklopu standardne opreme konjanika osmanske vojske od 16. vijeka. Upotrebljavan je za probijanje teških oklopa, kroz koje drugo oružje, poput sablje, nije moglo probiti.[164] Nadžak se sastoji od kljuna koji je povijen na dole u većoj ili manjoj mjeri, zavisno od izrade. Mogu biti četverougaonog ili okruglog presjeka, a odozdo ravni ili sa niskim piramidalnim završetkom.[165] Muzej Tešanj posjeduje jedan primjerak nadžaka zaveden pod inventarnim brojem 404. Motiv nadžaka nalazi se isklesan i na ulaznim vratima u gornji dio grada (Sl. 20.)

Sl. 20. Ulazna vrata s motivom nadžaka

Sl. 21. Nadžak

[164] Evans 1967, 113-114.
[165] Teinović 2008, 75.

10.1.2. Balta

U osmanskom periodu najčešće se koristila balta, koja se od evropskih sjekira tog vremena razlikovala jedino po dekoraciji.[166] Razlikuju se dva oblika balte koja su evidentirana na našim područjima, arapski i perzijski. Osnovna razlika je u obliku i veličini sječiva i hrpta, arapski tip ima zakrivljeniju oštricu, masivniji hrbat, te je općenito mnogo širi.[167] Korištene su kao jako efikasno oružje za probijanje pancir košulja. Iako se smatra da su tek u kasnijim periodima korištene, kao statusni simbol-označavajući činove konjaničkih oficira.[168]

U arheološkoj zbirci Muzeja Tešanj čuva se jedan primjerak balte (Sl. 22.), koji je konzervirana i izložena u stalnoj arheološkoj postavci u Dizdarevoj kuli. Ova balta je jednostavne izrade, malog hrpta i jako zadebljana, vjerovatno s ciljem da proizvede što fatalniji udarac. Promjer usadnika za dršku je jako velik, kako bi se usađivala što deblja drška i spriječilo njeno lomljenje prilikom udarca.

Sl. 22. Balta

10.1.3. Vršci strelica

Kao polazna osnova za prezentiranu tipologiju poslužio je, zbog karakteristika samog analiziranog materijala, dijelom prilagođeni metodološki model švicarskog autora Bernarda Zimmermana. Za tipološko determiniranje vršaka strelica kao presudna, u obzir su uzimana tri parametra: prisustvo tulca ili usadnika, silueta, odnosno ukupni oblik, te presjek šiljka. Termin trn, koji se u literaturi češće koristi od termina usadnik, ovdje je izostavljen radi izbjegavanja konfuzije.[169] Na Starom gradu Tešnju tokom arheološke kampanje, pronađeno je ukupno 73 vrška strelica, koji se mogu razvrstati u više tipoloških vrsta.[170]

[166] Stone 1999, 89.
[167] Ćurčić 1943, 79-81.
[168] Teinović 2008, 73.
[169] Sijarić 2014, 290.
[170] Isto, Tabela 43.

Prema Sijariću izdvojeni tip T4 lako se prepoznaje po izvedbi šiljka (Sl. 23.), koji kod svih njegovih varijanti ima oblik, obično fino definirane, trostrane ili četverostrane piramide. Većina do sada evidentiranih primjeraka na tlu Bosne i Hercegovine nađena je tokom arheoloških istraživanja, uglavnom srednjovjekovnih utvrđenih gradova, te je njihovo uopšteno hronološko detreminiranje relativno jednostavno. Većina strelica koje su pronađene na tešanjskom starom gradu, pronađene su u intaktnom kasnosrednjovjekovnom sloju, zajedno s ostalim predmetima iz kasnog srednjeg vijeka. Najveći broj ovih vršaka strelica pronađeni su u sondi S, koja je najvjerovatnije skraćenica od stražarnica. To je prostorija s lijeve strane kapije kojom se ulazi na najviši plato utvrđenja. Većina primjeraka morfološki lako prepoznatljivog i u metrološkom smislu uniformnog tipa T5 potiče s poznatih, arheološki barem dijelom istraženih lokaliteta, te se njihovo hronološko determiniranje čini laganim zadatkom. Masivni i teški, sigurno korišteni za samostrijele, vršci tog tipa česti su među arheološkim materijalom, do koga se dolazi istraživanjem kasnosrednjovjekovnih utvrda.[171]

Sl. 23. Vršak strelice tipa T4

Na teritoriji Bosne i Hercegovine tip T5 (Sl. 24.) u najvećem broju 63 komada, nađeno je tokom iskopavanja Starog grada Tešnja, te ih se vrlo vjerovatno treba opredijeliti u 15. vijek.[172] Tipološki ove strelice pripadaju tipu T5-2, dužine šiljka 4,1 cm, dužina tulca 2,8 cm, promjer tulca 1,3 cm, težina 39 grama, ukupna dužina 7 cm. Svi od 63 pronađen primjerka tipa T5 imaju različite inventarne brojeve. Njihove prosječne vrijednosti izračunate su na osnovu raspona, dužina šiljka se kreće od 3,7 do 4,7 cm, dužina tulca od 2,6 do 3,3 cm, ukupna dužina od 6,4 do 7,6 cm, promjer tulca od 1,2 do 1,4 cm, te težine od 32,4 do 57,5 grama.[173]

[171] Sijarić 2014, 332.
[172] Isto, 329.
[173] Isto, 332.

Sl. 24. Vršci strelica tipa T5

Jednako kao i kod tipa T5, primjerci tipa T6 (Sl. 25.) u većini slučajeva nalaženi su tokom arheoloških istraživanja, te je moguće definirati relativno precizan hronološki raspon njihove upotrebe. Svojim oblikom primjerci tipa T6 suštinski su vrlo bliski ranije analiziranim tipovima T5 i posebno T4, ali se od njih ipak razlikuju po naglašeno izduženom, slabo profiliranom piramidalnom šiljku, sa bazom malog promjera te uglavnom velikim promjerom otvora tulca što te vrške strelica, u vizuelnom smislu, čini lako prepoznatljivim.[174] Najlakše ih je zamijeniti sa tipom T7, razlikuju po tome što njihov šiljak najveću širinu ima u svom baznom, a ne u središnjem ili gornjem dijelu, kao što je slučaj kod tipa T7. Vršak ovog tipa strelice ima jako izdužen piramidalni šiljak, sa najvećim promjerom u baznom dijelu, sa različitim presjecima šiljka, a u našem slučaju radi se o pravougaonom presjeku i pripada tipu T6-4. U Tešnju je pronađen jedan primjerak ove strelice, koji ima dužinu šiljka 2,1 cm, dužina tulca 2,6 cm, ukupne dužine 4,7 cm, promjer tulca 0,8 cm. Na dužinu šiljka otpada 44,6% ukupne dužine, a težina je 3,5 grama.[175]

Sl. 25. Vršak strelice tip T6

Brojni vršci strelica determinirani kao T9-5, odlikuju se izraženo izduženim, tankim, u presjeku romboidnim šiljkom u obliku visokog trougla. Relativno kratki konusni tulac se blago sužava prema vrhu. Šiljak u prosjeku zauzima 57,9% dužine vrška strelice. Osnovni ključ za njihovo tipološko razlikovanje vidi se u izvedbi šiljka, koji kod svih primjeraka determiniranih kao T9 (Sl. 26.) ima približan oblik visokog trougla sa relativno širokom

[174] Sijarić 2014, 332.
[175] Isto, 340.

bazom, tj. donjom linijom, što prelaz od tulca ka šiljku čini izrazito naglašenim. Ta karakteristika se posebno dobro može uočiti kod oksidacijom manje oštećenih primjeraka, kao što su oni nađeni prilikom arheoloških istraživanja Starog grada Tešnja. Identični primjerci vrška strelica pronađeni su u Kraljevoj Sutjesci i Sokolu na Plivi i možemo ih vrlo vjerovatno vezati za period druge polovine 14. i prve polovine 15. vijeka. Za nalaze sa Starog grada Tešnja nema indicija da bi mogli biti stariji od početka druge polovine 15. vijeka. Prilikom arheoloških iskopavanja, pronađeno je pet primjeraka ovog tipa strelica. Metrološke vrijednosti ovog tipa strelice (inv. br. 8.) iznose: dužina šiljka 3,6 cm, dužina tulca 2,6 cm, ukupna dužina 6,2 cm, promjer tulca 0,8 cm, težina 7 grama. Dužina šiljka u odnosu na ukupnu dužinu je 58%.[176]

Sl. 26. Vršci strelica tipa T9-5

10.1.4. Koštani kotur-zapon za samostrijel

Na teritoriji Bosne i Hercegovine nije nađen nijedan kompletan srednjovjekovni samostrijel, a jedini njegov sačuvani tj. nađeni dio je koštani mehanizam za natezanje i ispaljivanje (tzv. orah-latinski *Nuce*, njemački *Nuß*). Jedan primjerak potiče sa Sokola na Plivi i nema pouzdanih podataka o okolnostima nalaza. Drugi primjerak pronađen je na Starom gradu Tešnju. Upotreba samostrijel pouzdano je evidentirana 341. godine p.n.e. u Kini, iz koje potiče i najstariji materijalni ostatak, fragment bronzanog dijela mehanizama. Isto oružje, bilo u pisanim izvorima, bilo kao arheološki predmet, javlja se sve do perioda kasnog i razvijenog srednjeg vijeka.[177]

S obzirom na raširenost upotrebe samostrijela, njihovi ostaci se relativno rijetko pojavljuju među publiciranim arheološkim materijalom širom Evrope, a pri njihovom datiranju autori su se prvenstveno oslanjali na kontekst i okolnosti nalaza. Većina nalaza

[176] Sijarić 2014, 355-358.
[177] Petrović 1976, 67-68.; Sijarić 2014, 403.

kotura za samostrijel veže se za završna stoljeća srednjeg vijeka, u koja su datirani pojedinačni primjerci iz utvrda u Češkoj, Poljskoj, a postoje i ranije datirani primjerci iz perioda od 12. do 14. vijeka iz Poljske, 13.-14. vijeka iz Rumunije, te prije 1200. godine nalazi iz Njemačke[178] i Srbije, što su ujedno i najstariji nalazi na tlu Evrope.[179]

Sl. 27. Koštani kotur za samostrijel

Nama najbliža dva pronađena evropska primjeraka pronađena su u Budimu i Sokolu na Plivi.[180] Drugi primjerak koji je pronađen na Starom gradu Sokolu na Plivi, identičan je i po obliku i po mjerama pronađenom koštanom mehanizmu na Starom gradu Tešnju. Inače u literaturi se smatralo da je ovaj primjerak sa Sokola jedini pronađeni na teritoriji Bosne i Hercegovine.[181] Obzirom da je primjerak sa Sokola na Plivi datiran u 15.-16. vijek, vjerovatno je da i ovaj primjerak iz Tešnja potiče iz tog perioda.[182]

10.1.5. Nakrsnice mačeva

Tokom arheoloških istraživanja na Starom gradu Tešnju pronađene su tri nakrsnice mačeva. Dvije pronađene nakrsnice pripadaju sličnim tipovima mačeva, koji se nazivaju paloši (Sl. 28:1, 2) , a možemo ih datirati u prvu trećinu 18. vijeka. Riječ paloš se u bosanskim narječjima javlja u više oblika: paloš, palošina, palaš, pala. Nakrsnica je s dvokrakim jezicima i ravno pruženim kracima. Sječiva paloša su bila jednobridna i dvobridna, a prema vrhu

[178] *Das Reich der Salier*, 1992, 98.
[179] Sijarić 2014, 403.
[180] Kovács 2003, 314.
[181] Up: Sijarić 2014, 403.
[182] Sijarić 2014, 404.

dvobridna s usječenim zupcem, s obje strane sječiva dva šira i dva uža žlijeba. Prosječna dužina ovih mačeva bila je preko 100 cm, dok je dužina samog sječiva bila oko 89 cm, a širina sječiva oko 3,5 cm.[183] Rukohvat je po pravilu bio željezni, iskovan iz jednog dijela s tri proboja za zakovice, koje su učvršćivale obloge rukohvata. Paloši su mačevi s ravnim, jednobridnim ili dvobridnim sječivima, koji služe za naoružanje teške konjice, za udaranje i sječu. Veoma često se susreće drška na kojoj je glavica oblikovana poput stilizirane ptičije glave. Također, ima drški sličnih ugarskim sabljama sa šiljatim drškama iz 16. i 17. vijeka, te drškom spojenom s kapom na glavici drška. Ovaj tip se zadržao sve do 18. vijeka. Kod svih tipova nakrsnica je ravna.[184]

Treća pronađena nakrsnica je polovično očuvana i ona također pripada maču palošu (Sl. 28:3). Ove nakrsnica je samo polovično očuvana, polovina je odlomljena vjerovatno usljed udarca, jer je nakrsnica blago povijena i deformisana. Na sredini nakrsnice se nalazi tanki jezik, koji služi za pridržavanje drške mača. Ova nakrsnica pronađena je u prostoriji (sondi) A, na dubini od 30 cm.[185] Ovaj tip nakrsnice može se datirati u prvu polovinu 18. vijeka.[186] Sama dubina nalaza upućuje na to da se radi o nešto recentnijem nalazu.

Sl. 28. Nakrsnice mačeva paloša

10.1.6. Drška mača

Drška mača koja je pronađena u arheološkoj kampanji 1981.-1985. godine, samo je djelimično očuvana. Na njoj su očuvane i dvije zakovice za oblogu drške. Po izgledu ova drška je pripadala maču palošu, koji su imali nakrsnice poput prva dva tipa (Sl. 28:1, 2). Ove drške po tipu odgovaraju drškama poljskih karabela. Zakovice su im najčešće od mjedi, tako da su kod većine nalaza jako dobro očuvane, a mogu se datirati u prvu trećinu 18. vijeka.[187]

[183] Šrecer 1976, 59., Tabla V, br. 56.
[184] Isto, 23.
[185] Inv. br. 133, prostorija „A“, kop III, 1.7.1983.
[186] Šrecer 1976, 60., Tab. V, kat. br. 50.
[187] Isto, 59., Tab. V, kat. br. 56.

Sl. 29. Drška mača paloša

10.1.7. Kamena đulad

Na osnovu popisa zamjenika tešanjskog kadije Sulejman Šukri-efendije iz 1833. godine, popisano je između ostalog vojnog arsenala tešanjske tvrđave i 52 kamene kugle.[188] Opće poznata činjenica je da je osmanska posada napustila tvrđavu Tešanj 1840. godine, te je vrlo izvijesno da su neka od tih đuladi baš ova na (Sl. 30.). Đulad su pronađena od strane radnika firme „Elez“ iz Tešnja tokom konzervatorskih radova i uređenja kazamata ispod dvanaestougaone kule (tabije). Ovi nalazi ukazuju na to da je tešanjska tvrđava nedovoljno istražena i da bi prije svakog konzervatorskog zahvata na podnicama prostorija trebalo uraditi arheološka istraživanja i osigurati adekvatan arheološki nadzor.

Sl. 30. Kamena đulad pronađena u kazamanatima dvanaestougaone tabije 2019. godine

10.1.8. Puščana tanad

Prema popisu koji je sačinio zamjenik tešanjskog kadije Sulejman Šukri 1833. godine, zabilježeno je da je tešanjska tvrđava imala 204 puške i 2044 raznih puščanih tanadi.[189] Ručno vatreno oružje ulazi u široku upotrebu tokom sredine 15. vijeka. Preteča puške se nazivala ručnim ili minijaturnim topom. Jedan vojnik ju je držao ispod ruke ili naslonjenu na rame, dok je drugi potpaljivao fitilj, koji je ispaljivao projektil iz cijevi.[190] Puške fitiljače, odnosno

[188] Kreševljaković 1952, 160-161.
[189] Isto, 160-161.
[190] Wills 2014, 31.

španjolske muskete na fitilj već početkom 16. vijeka postaju standardno naoružanje jeničera. Osmanski naziv za ovu vrstu puške je *tufek*, te se prvi put spominje 1465. godine.[191]

Proizvodnja ručnog vatrenog oružja u oružarnicama Osmanskog Carstva počinje najkasnije 1610. godine. Uzimajući u obzir da carske oružarnice postoje od vremena Mehmeda II, te da su puške korištene sigurno prije ove godine. Ostaje otvorena mogućnost da se potvrdi njihova manufaktura u sklopu Carstva prije 1610. godine. Pomenute godine je evidentirana proizvodnja ručnog vatrenog oružja u Istanbulu, gdje ih izrađuju majstori iz Sofije, Plovdiva, Skoplja. Proizvodnja ovog tipa oružja na Balkanu posvjedočena je postojanjem tufekdžija.

Balkanska proizvodnja se razvijala pod velikim utjecajem Italije, te su puške ili mehanizmi bili predmet importa iz sjevernotalijanskih radionica. Import se vršio uglavnom preko Albanije, te su se proizvodi dalje širili Balkanom, dospjevajući u ruke lokalnih tufekdžija koji su svojim radom dali posebna obilježja puškama izrađenim u ovom regionu.[192]

Obzirom da se u 1833. godini spominje i jedna pokvarena puška, očito je da grad tada nije imao svog tufekčiju.[193] Tokom arheoloških istraživanja na tešanjskom starom gradu pronađena su tri taneta, jedno olovno (Sl. 31:2) i dva željezna različitih kalibara (Sl. 31:1, 3).

Sl. 31. Pučana tanad

[191] Antoni 2013, 112-113.; Bećar 2018, 28.
[192] Bećar 2018, 29.
[193] Krešević1jaković 1952, 160-161.

10.2. Konjanička i konjska oprema

Konjaništvo ima svoje početke još od najranijih antičkih civilizacija, pa sve do 20. vijeka. Konjica je bila nezamjenjiva komponenta ratovanja i u mnogim bitkama je upravo premoć konjice donosila pobjedu. Konjanici su bili opremani svim vrstama konjaničkog oružja i oklopa, a nerijetko su i konji nosili oklope. Kako je posjedovanje i opremanje konja bilo iznimno skupo, samo su bogati slojevi društva mogli služiti vojsku kao konjanici. Uz pripadanost konjici, dolazio je i povlašteni društveni status, pa i otmeni stil života.[194]

Tokom kasnog srednjeg vijeka konjanici su bili naoružani različitim vrstama oružja, lukom i strijelom, te kopljem (streličari i bacači koplja), većim mačevima i dužim kopljima (teška konjica), manjim mačevima i kopljima (laka konjica), teškim kopljem, dvosjeklom sjekirom i oklopljenim konjem (šok jedinice), kirasom-prslukom, pištoljem i mačem (kirasiri) itd. Mnogi motivi na stećcima prikazuju vitezove i njihove turnire, poput stećka u Boljunima, Zgošćanskog stećka, te Hrvojevog misala, u kojem je na jednoj minijaturi naslikan i sam Hrvoje Vučkić Hrvatinić.[195]

Osmansko konjaništvo je činilo nekoliko rodova, a to su: spahije timarskog sistema, spahije Porte ili silahtari i akindžije. Spahije timarskog sistema su bile najbrojnije, silahtari su činili elitno konjaništvo Osmanskog Carstva, a akindžije su bile najčešće neregularne jedinice osmanskog konjaništva, koje nisu bile plaćene, već su za svoju plaću uzimale ratni plijen.[196] Prvi osmanski podaci s početka 16. vijeka, preciznije iz posljednjih godina treće decenije, govore da je u tešanjskoj tvrđavi bio smješten 41 konjanik. Njihovo godišnje izdržavanje stajalo je oko 64. 428 akči. Izvan navedenih podataka ništa se drugo ne može razaznati. Stoga taj broj ne treba smatrati konačnim brojem konjanika stacioniranih u tešanjskoj tvrđavi i okolini.[197] Tako imamo podatak iz 1530. godine koji spominje Idriz-agu konjanika i dizdara tešanjske tvrđave, koji je imao čifluk s dva domaćinstva, koji je oporezovan sa 576 akči. Idriz-aga je imao sinove Nesuha, Aliju i Mehmed-agu, od kojih je jedan bio zapovjednik i naslijedio je posjed u selu Vukovo pod nazivom Kraljev zgon (izgon), preko puta krečane.[198] Prije 1530. godine još jedan konjanik i dizdar Musa-aga je imao čifluk u blizini Tešnja.[199]

[194] Jašarević 2015, 137-139.
[195] Imamović 2018, 3.
[196] Škorić 2016, 13-18.
[197] Husić 2017, 65-66.
[198] Isto, 66.
[199] Isto, 66-67.

10.2.1. Potkovice

Problem potkovica u našoj i domaćoj arheološkoj literaturi ostao je nedovoljno obrađen. Premda su se strani arheološki i veterinarski stručnjaci njime mnogo bavili, on još uvijek nije iscrpljen ni definitivno riješen. Teškoća rješavanja tog problema leži u tome, što je razvoj potkovica tekao vrlo sporo, a do danas se njihov oblik nije izmijenio. Zbog toga su pri tipološkom i hronološkom određivanju potkovica stratigrafski podaci od prvenstvene važnosti.[200]

Pojava da se konju zaštićuje kopito, vrlo je stara i vjerovatno pripada vremenu, kada je čovjek pripitomio konja i počeo ga iskorištavati u razne svrhe. Konj je po prirodi stepska životinja i ima kopitnu rožinu, koja štiti osjetljive dijelove noge, bila je građena za kretanje po mekanom terenu, a ne za tvrde puteve i krš. Stoga je čovjek bio prisiljen da na neki način spriječi naglo trošenje kopita, pa ga je nastojao žaštititi umjetnim sredstvima. Smatra se, da su Egipćani prvi proveli ovu zaštitu, stavljajući konjima nazuvke od mekih materijala.[201]

Najstariji evropski nalazi potkovica, koje donosi arheološka literatura, potiču s područja, na kome su živjeli Kelti. U drugoj polovini 19. vijeka, u blizini Alezija u Galiji, pronađena je radionica keltskog kovača, a u jednom grobu oštećenu potkovicu. U blizini istog mjesta De la Croix je otkrio keltska bojna kola, a uz njih 18 malih potkovica. Došlo se do zaključka da su Kelti poznavali potkovicu s čavlima, prije nego su ih Rimljani pokorili. To je navelo neke autore, da Kelte smatraju izumiteljima potkivačkog umijeća i potkovica.[202]

Na tešanjskoj tvrđavi pronađeno je više primjeraka potkovica, od kojih je većina u fragmentima. Najviše fragmenata potkovica je pronađeno u dvanaestougaonoj kuli, na površini, u prostorijiama B i C. Potkovice na Sl. 32. jako su slične potkovicama s Dobora[203] i iz Subotice.[204] Ovaj tip potkovice je papučast, srednje širok u nokatnom dijelu, prema krajevima kraka se postepeno sužava, te međusobno zatvara duguljasto-ovalni prostor. Vanjski rub na ovoj potkovici je na prijemnoj plohi nešto zadebljao (Sl. 32:1).[205]

Drugi tip potkovica 2, (Sl. 32:2) je izrazit primjerak orijentalne potkovice. Po izradi ona predstavlja stariji tip, jer su joj krakovi savijeni jedan preko drugog, a nije izrezana iz

[200] Vikić, Walter 1955, 23.
[201] Isto, 23.
[202] Isto, 26.
[203] Jašarević 2015, 145.
[204] Vikić, Walter 1955, 26.
[205] Isto, 82.

željezne ploče, kako se to u kasnijim stoljećima običavalo činiti. Ona je po obliku i dimenzijama vrlo slična nešto oštećenoj orijentalnoj potkovici iz Mogorjela. Potkovica iz Mogorjela nema pouzdanih stratigrafskih podataka, jer na mjestu, gdje je nađena, bilo je kako antičkog, tako i srednjovjekovnog materijala.[206]

Sl. 32. Potkovice

10.2.2. Dijelovi konjskih uzda

Tokom arheoloških iskopavanja Starog grada Tešnja pronađena su dva dijela konjskih uzda, u prostoriji B. Prvi nalaz ima fiksiranu osovinu i perforirane otvore za halke (Sl. 33:1), a drugi dio predstavlja nalaz s rotirajućom osovinom (Sl. 33:2). Oba primjerka predstavljaju dijelove utilitarnih predmeta, koji se prema svojim tipološkim formama ne mogu preciznije vremenski odrediti, a to ne omogućava ni stratigrafski kontekst nalaza. Slični primjerci koji su pronađeni na Magliću i Doboru i mogu se datirati u period od 15. do 17. vijeka.[207]

Sl. 33. Dijelovi konjskih uzda

[206] Vikić, Walter 1955, 78-79.
[207] Jašarević 2015, 145-146.

10.2.3. Mamuze (ostruge)

Ostruge su sastavni dio konjaničke opreme, a upotrebljavaju se za podbadanje konja. Kako se tokom vremena izmjenjivala ne samo fizionomija društva, nego i struktura vojske, to je razvojni put ostruga neobično dug i bogat, pa su se pojavili razni oblici i njihove varijante. Danas je opće prihvaćeno mišljenje da su ostruge prvi počeli upotrebljavati Kelti.[208]

Uprkos činjenici da je prisustvo konjanika na Starom gradu Tešnju potvrđeno u pisanim izvorima,[209] nalazi konjske opreme su veoma skromni. Iako malobrojni, oni potvrđuju o dobroj opremljenosti konjaničkog dijela vojne posade. U srednjem vijeku ostruge su predstavljale statusni simbol najvišeg ranga. Mamuze su služile za razlikovanje visoke vlastele od njihovih vazala. Sistematizaciju mamuza na tlu Bosne i Hercegovine izvšio je Mirsad Sijarić, a mamuze u okolini Tešnja i Doboja obradio je Aleksandar Jašarević.[210]

Od mamuze s trnom u obliku točkića, pronađen je samo točkić (Sl. 34:1). Primjerci mamuza s točkićem pronađeni su još na Bobovcu, Potoku, Šipovu i Babinom Potoku kod Jajca, Osredku kod Cazina, nekropoli Bijeljačko groblje u Ljeskovici kod Drvara, Sarajevu, Grabovici kod Duvna, Kraljevoj Sutjesci, Brekovici kod Bihaća, Sokolu na Plivi.[211] Ostruge sa sličnim trnovima u obliku točkića Vrsalović je datirao u 14. ili 15. vijek.[212] Trn je duboko raskovan u obliku slova V. Točkić ima šest šiljaka, od kojih su u potpunosti očuvana dva, dok su ostala četiri oštećena. Drugi tip ostruge je jednostavne izrade, sa dva trna jednim u sredini i drugim na kraju (Sl. 34:2).

Sl. 34. Točkić od mamuza i mamuza

[208] Vrsalović 1963, 151.
[209] Husić 2017, 65-66.
[210] Jašarević 2015, 137-139.
[211] Sijarić 2001, 319-323.
[212] Vrsalović 1963, Tebela: Kronologija po R. Zchille-R. Foreru

10.2.4. Razvodnici

Razvodnici su korišteni za pričvršćivanje kožnog remena. U pitanju su utilitarni oblici razvodnika koji se vijekovima nisu mijenjali, te ih je hronološki teže opredijeliti, posebno što su nađeni u slojevim koji su pomiješani s osmanskim i srednjovijekovnim materijalom, na dubini od 30 do 60 cm. Željezni razvodnici istog tipa mogu se datirati u period od 16. do 17. vijeka. Na tešanjskom starom gradu pronađena su dva razvodnika (Sl. 35.).

Sl. 35. Razvodnici

10.2.5. D prsten

Ovaj prsten dobio je naziv po svom obliku, koji podsjeća na veliko slovo D. Njegova namjena je da pričvrsti sedlo na konju, te da spriječi klizanje. U arheološkoj kampanji 1981.-1985. pronađen je samo jedan primjerak ovog prstena. Mjesto nalaza je između sondi A1 i B1, na dubini od 100 cm.[213] Također, D prsten je mogao da bude korišten i za pričvršćivanje raznog remenja na opremi vojnika.

Sl. 36. D prsten

[213] Inv. br. 304, sonda A1, B1, kop 10, 10.7.1981.

10.2.6. Šila i čavli za potkivanje

Glavice čavala za potkivanje su velike, imaju dva postarana krila, koja prekrivaju rupicu na potkovici poput krova. Trup čavla je okrugao, a prema kraju četverobridast (Sl. 37:2). Potkovica se pribijala na kopito pomoću šila (Sl. 37:1), kojim se probio kanal i rožina. Čavao se onda uvodi, a na nokatnoj stijenci spiralno zavija i prislonja uz rožinu.[214] U navedenoj arheološkoj kampanji pronađeno je samo jedno šilo (Sl. 37:1) i više desetina čavli za potkivanje konja.

Sl. 37. Šilo i čavao za potkivanje

10.3. Predmeti svakodnevne upotrebe

Osim što su bile vojna uporišta tvrđave su predstavljale i prave male privredne centre okolne oblasti, što je predstavljalo svestran život posade, ali i stanovništva u podgrađu i bližoj okolini.[215] O metalurškoj djelatnosti na tešanjskoj tvrđavi svjedoče desetine nalaza željezne troske, kao i mnoštvo metalnih nalaza, od kojih su vjerovatno mnogi proizvedeni baš tu.

10.3.1. Noževi, čakije i kanije

Tokom arheološke kampanje 1981.-1985. godine je pronađeno više noževa. Noževi spadaju u univerzalne alatke, namijenjene prevashodno kućnoj radinosti, ali prema potrebi i mnogim drugim aktivnostima. Jednostavni i laki za izradu, kupcima su pristupačni, pa je vjerovatno to i razlog njihovog korištenja u velikom broju.[216] Bez bitnih izmjena oblika javljaju se tokom svih razdoblja srednjeg vijeka, a zastupljeni su i u slojevima iz osmanskog perioda.[217]

[214] Vikić, Walter 1955, 31.
[215] Jašarević 2015, 106.
[216] Kovačević-Kojić 1978, 197.; Jašarević 2015, 107-109.
[217] Popović 2012, 183.; Jašarević 2015, 109.

Na tešanjskoj tvrđavi je pronađen veliki broj noževa i čakija, od koji su neki primjerci cijeli, a neki u fragmentima. Čakija ili nož sastoje se od sječiva, drške (Sl. 38:4,6,11) i korica (kanije), kakva je prikazana na (Sl. 38:9), ako se radilo o čakiji na preklapanje, drška je služilaumjesto kanije (Sl. 38:10).[218] Nekada su noževi imali zakovice od mjedi, poput one na (Sl. 38:5). Noževi koji su namijenjeni za ubadanje i borbu imali su proširenje između drške i sječiva, kako nož nebi kliznuo prilikom udarca (Sl. 38:7).

Sl. 38. Noževi, drške, kanija i sječivo čakije

10.3.2. Pređice

Pređice pronađene na Starom gradu Tešnju mogu se datirati u period 16. ili 17. vijeka. Tokom arheoloških istraživanja pronađeno je pet pređica od kojih su dvije bez jezička. Danas su sve konzervirane, a jedna je izložena u stalnoj arheološkoj postavci (Sl. 39:2) Pređica je pravouglog oblika, jednostavne izrade i nedokorisana, a jezičak je blago spljošten. Sličan tip kvadratnih pređica javlja se još u srednjem vijeku.[219]

Pređice su imale višenamjensku ulogu i bile su različitog oblika: kružne, pravougaone (Sl. 39:1,3) i kvadratne. One su imale široku primjenu i koristile su se kroz dug vremenski period, od razvijenog srednjeg vijeka, pa sve do 17. vijeka. Ipak, možemo doći do određenih zaključaka o funkciji pojedinih primjeraka. Neke od njih bile su za pričvršćivanje pojasa, plašta ili obuće, dok su druge bile dio konjske i vojničke opreme ili drugih utilitarnih predmeta.

[218] Kožo 2010, 11.
[219] Dugonjić 2017, 306.

Sl. 39. Pojasne predice

10.3.3. Potkove za obuću

Tokom arheoloških iskopavanja pronađene su brojne potkove za obuću u svim sondama koje su tada otvorene. Većina njih je sačuvana u cjelosti, a imamo i desetine fragmenata potkova. Potkove su nalažene na dubini od 10 cm,[220] pa sve do 310 cm.[221] Pronađeno je više tipova potkova, slično kao i na ostalim krajevima u okruženju. Zastupljene su potkove elipsoidnog oblika s prevnutim krajevima, na kojima su ostaci zakivaka (Sl. 40:3), a postoje varijante istog tipa s krajevima u vidu petlji. Njihova veličina se kreće od izuzetno malih (Sl. 40:1), koje su vjerovatno služile za dječiju obuću do onih srednjih (Sl. 40:2,3,6,7), te do onih najvećih (Sl. 40:4,5).

Nalazi potkova na našem području nisu obrađeni, iako su često pronalaženi. Slični tipovi potkova pronađeni su na Starom gradu Doboru.[222] Na osnovu analogije s ostalim nalazištima, primjerci pronađeni na Starom gradu Tešnju, mogu se datirati od 15. do sredine 16. vijeka.

Sl. 40. Potkove za obuću

[220] Sonda „V“, Inv. br. 208.
[221] Sonda „K7“, 16. juni 1982., Inv.br. 438., 439. i 410.
[222] Jašarević 2015, 108.

10.3.4. Britva (brijač)

Britva ili nož za brijanje ima dugu historiju, a o njezinoj raširenosti svjedoče arheološki nalazi iz prahistorijskog perioda i ranih civilizacija. U antičko doba upotrebljavane su najčešće metalne britve u obliku polumjeseca s oštricom na vanjskoj strani. Obzirom da je održavanje lične higijene i brijanje bilo usko vezano za islamske vjerske propise, ne čudi činjenica da je Tešanj u periodu od 1639.-1642. godine imao deset berbera.[223] Pronađena britva na Starom gradu Tešnju je jako oštećena djelovanjem korozije, ima djelimično očuvanu koštanu dršku. Na osnovu sličnih nalaza može se datirati u 17. vijek.

Sl. 41. Britva

10.3.5. Kresivo

Uz pomoć kresiva i kremena stvarane su varnice za potpalu vatre. Varnica nastala udarom kresiva u kremen se usmjerava, odnosno baca na trud. Trud je vrsta parazitske gljive na stablu drveća, a koja se namjenski suši radi potpale vatre kresivom. Kresivo koje su u prošlosti izrađivali kovači je prilagođeno ruci. Kresivo se nosi u priboru za potpalu, koji sadrži kresivo, kamen i trud. Na tešanjskom starom gradu pronađena su dva komada kresiva (Sl. 42.).

Sl. 42. Kresiva

[223] Spasojević 1985, 57-60.

10.3.6. Šila (probojci)

Probijači ili probojci predstavljaju veoma koristan alat, kada postoji potreba da se određeni predmeti od raznih materijala probiju. Šilo je u srednjem vijeku i osmanskom periodu služilo prije svega kao alat za izradu rupa u koži ili u nekom drugom tvrdom materijalu.[224] Šila su služila i kao velika igla za provlačenje konca ili žice za prošivanje, prikazano je na (Sl. 43:1). Ovo šilo na vrhu ima ušicu kroz koju se provlačio konac ili žica za prošivanje, dok drugo šilo na samom vrhu ima dio u koji se uglavi konac ili žica za prošivanje (Sl. 43:2).

Sl. 43. Šila

10.4. Nalazi keramike

Keramika je, svakako, jedan od prvih materijala na kojima je čovjek počeo izražavati svoju potrebu za lijepim i dopadljivim. Međutim, kada je riječ o kasnosrednjovjekovnoj keramici u poređenju sa starijim kulturama, daleko je skromnija. Ta skromnost se ogleda u keramičkim tehnikama, formama i načinima umjetničkog oblikovanja. Ipak, i takva kakva je, ona svjedoči o duhovim i umjetničkim afinitetima svoga vremena i svoje sredine.[225]

Umjetnički sadržaji bili su samo usputni pratilac osnovne upotrebne funkcije kasnosrednjovjekovnih posuda. Opću razvojnu liniju u umjetničkom oblikovanju i opremanju predmeta od keramike na području naše države u periodu od 12. do 15. vijeka karakterizira stagnacija ili čak dekadencija u prvim periodima, te znatnije oživljavanje u vrijeme kraljevstva. U starije vrijeme uporno se održava „staroslavenska“ tradicija u pogledu tehnike i forme, a ornamenti su svedeni na ravne linije (Sl. 45.) i rijetku valovnicu (Sl. 46.) ili nizove jednostavnih ureza,[226] dok je veći dio posuda bez ikakvih ukrasa (Sl. 44., 46., 47.).

[224] Burko 2020, 40.; Dinić 2003, 648.
[225] Anđelić 1984, 515.
[226] Isto, 515.

Keramika s identičnim ukrasima pronađena je tokom konzervatorskih radova na Starom gradu Maglaju tokom 1962. i 1963. godine. Za ovu keramiku Bojanovski tvrdi da ona predstavlja grub domaći rad na lončarskom kolu, od nepročišćene zemlje, pretežno tamnosive, tanjih i debljih zidova obično bez ukrasa. Prema Bojanovskom ove kermika je nešto mlađa, posebno ona keramika s vodoravnom crtom, koja je zamijenila valovnicu i to je najkarakarakterističniji ornament za mlađe faze kasnosrednjovjekovne keramike.[227] Prema Jašareviću pojava valovnice na pojedinim fragmetima i njihovo datiranje u 11. i 12. vijek od strane Bojanovskog nije relevantna kategorija, jer se valovnica javlja do 17. vijeka pa i kasnije.[228] Nalaze s maglajske tvrđave Jašarević datira u 16. i 17. vijek,[229] a po ukrasima gotovo identična je nalazima iz Tešnja. Posude na slikama Sl. 44., 45., 46., 47., 48. mogu se datirati u 15. ili 16. vijek[230] Rekonstrukciju posuda izvršio je akademski vajar Drago Handanović i čine sastavni dio stalne arheološke postavke.

Fragmeti posuda su pronađeni u periodu od 1981. do 1985. godine u različitim sondama: Krnja kula, sonde A, B i P. Treba naglasiti da je većina sondi rađena na samom platou starog grada, gdje se materijal zadržavao *in situ* i nije dolazilo do klizanja materijala, te se na taj način nastojala dobiti što vjerodostojnija stratigrafija.[231] U sondi B u VI kopu 30. juna 1981. godine pronađen je fragment posude (lonca) Sl. 44., zavedena pod invetnarnim brojem 125/81.[232] U sondi Krnja kula u II kopu pronađen je fragment posude Sl. 45. koja je zavedena pod inventarnim brojem 337/81., i otkrivena je 13. jula 1981. godine. U prostoriji (sondi) A, 3. jula 1981. godine pronađen je fragment posude Sl. 46. (inv. br. 215/81) U sondi P, pronađena su dva fragmenta posude Sl. 47. 22. maja 1985. godine (inv. br. 94/85.) i fragment posude Sl. 48. 20. maja 1985. godine (inv. br. 60/85.).

Najveći broj posuda čini kuhinjska keramika, koja je služila za pripremanje hrane u pećima ili na ognjištu. Ovu keramiku karakteriše grublja izrada, pjeskovita faktura, modelovana na ručnom sporijem vitlu, s tipični ukrasima: talasasta linija, nizovi horizontlnih linija, ubodi noktom, kosi zarezi i valovnice. Recepijenti su širokih otvora, a dna su proporcionalno uža i ravna. Najbrojnije posude su lonci, kao najčešći oblik keramike na

[227] Bojanovski 1965, 73.
[228] Jašarević 2015, 95.
[229] Isto, 96.
[230] Dataciju srednjovjekovne keramike izvršio je kustos dobojskog muzeja dr. Aleksandar Jašarević, na čemu mu se srdačno zahvaljujem.
[231] Autor je 20. juna 2020. godine obavio razgovor s gospodinom Đorđom Odavićem, jednim od rukovodilaca arheoloških iskopavanja Starog grada Tešnja 1981.-1985. godine.
[232] Inventarna knjiga arheoloških nalaza ne nalazi se u JU Muzej Tešanj i nije poznato šta se desilo s njom, ono što je poznato da su arheološku građu sredili arheolozi Đorđo Odavić i Tonko Rajkovača.

utvrđenjima. Većina lonaca ima neke zajedničke osobine, rađene su od kvalitetne i dobro prerađene gline s manjom količinom sitnog pijeska, a u nekim slučajevima sitnog tucanog kamena.

Lonci koji su pronađeni na tešanjskoj tvrđavi imaju pravilne, simetrične forme i relativno tanke zidove ujednačene debljine, što je rezultat dobrog poznavanja procesa proizvodnje. Pečenje je kvalitetno i na prijelomima se veoma rijetko uočavaju slabije pečeni unutrašnji slojevi. Boja varira od crnih do sivih i oker površina. Ornamentisanje je najčešće vršeno urezivanjem i rjeđe utiskivanjem. Fragmenti keramičkih posuda pokazuju odlike šire regionalne produkcije i tradicije poznate i dobro evidentirane na brojnim lokalitetima centralnog Balkana.[233]

Na spoljašnjoj strani dna lonca povremeno se nalaze reljefni pečati, najčešće u obliku svastike. Nije poznato da li ovi pečati predstavljaju određene serije proizvedene keramike ili se time određuje porijeklo robe određenog grnčara, ili se pak radi o specifičnoj robi namijenjenoj za tržište. S tešanjske tvrđave potiče nekoliko takvih primjeraka s motivom svastike. Svi primjerci su pronađeni u sondi A, kopu 10 i tokom iskopavanja u 1981. godini, na osnovu inventarnih brojeva, može se zaključiti da su pronađeni jedan do drugog (Sl. 50.).[234] Jedini pronađeni fragment talijanske majolike je svijetlosmeđe boje. Premaz je bijeli majolički smalto, koji prekriva vanjsku stijenku. Ukras je slikan plavom, zelenom i svijetlosmeđom bojom. Ovaj fragmet talijanske majolike može se datirati u 16. ili 17. vijek, a ovakav tip majolike se proizvodio u radionicama srednje Italije.[235]

Sl. 44. Posuda bez ornamenata

Sl. 45. Posuda s ravnim linijama

[233] Fekeža-Martinović 2011, 256-257.; Burko 2020, 58-67.
[234] Ovi fragmenti posuda nose inventarne brojeve 193. i 194.
[235] Alduk 2005, 220.

Sl. 46. Posuda bez ornamenata

Sl. 47. Posuda s valovnicama

Sl. 48. Posuda grublje fakture

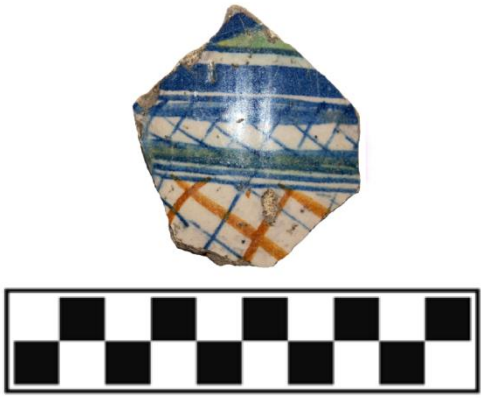

Sl. 49. Talijanska majolika

Sl. 50. Dna posuda s motivima svastika

10.4.1. Pećnjaci (lončići)

Tipološki pećnjake ili lončiće dijelimo na dva tipa otvorene i zatvorene. Svi pronađeni pećnjaci sa Starog grada Tešnja pripadaju otvorenom tipu i pronađeni su u više sondi, najviše u prostoriji A, C, kao i na svim kulama, te u rovu, vjerovatno su tu bacani kao otpad. Pećnjaci se počinju upotrebljavati u kasnom srednjem vijeku za zagrijavanje prostorija. Ove peći su bile pored zida u sobi i ložile su se iz druge prostorije ili s vana preko posebnog ložišta. Umetanjem pećnjaka u zidove peći povećavala se površina grijanja.[236]

Pećnjaci pronađeni na Starom gradu Tešnju imaju oblik lonca, pa ih narod zbog toga i naziva u deminutivu lončićima. Ovaj oblik je rađen zbog praktičnih razloga, radi lakšeg uglavljivanja u zid peći i boljeg širenja toplote po prostoriji. Najveći broj lončića pronađen je u prostoriji „A“, a oni su ujedno i najveći pronađeni tokom arheoloških iskopavanja. Očito da je ova prostorija služila za smještaj i vrlo vjerovatno kao zajednička kuhinja za vojnu posadu.

Sl. 51. Pećnjaci (lončići)

10.4.2. Nalazi kermičkih lula

U zbirci tešanjskog muzeja imamo 46 lula koje su pronađene tokom arheoloških istraživanja Starog grada Tešnja 1981.-1985. godine. Lule potiču sa lokacije Krnja kula I, sonde I, sonde Ak, sonde R1, sonde S (kop XI), sonde Ak (kop X) i sonde A (kop I). Nažalost, zbog manjka dokumentacije ne znamo pozicije nabrojanih sondi, niti njihove kulturne slojeve, osim poziciju same Krnje kule, što nam opet nije mnogo od pomoći. Sa Krnje kule potiče čak 38 primjeraka lula, iz čega se vidi da je tu posada često boravila. Najviše ih je datirano u 19. vijek, mada je jedan dio smješten u 18. vijek, a par lula i 17. vijek.[237]

[236] Babić 2009, 288-290.
[237] Dataciju lula izvršio je kolega Mustafa Uzunalić, na čemu mu se zahvaljujem.

Jedna od najinteresantnijih lula iz ove zbirke je definitivno ona pod rednim brojem 126 (Sl. 52:1), pronađena u sondi A. To je lula od kaolinita, bijele boje, sa fragmentovanim natpisom na kamišluku. Natpis je oštećen u tolikoj mjeri da se može pročitati samo jedna riječ osmanskog jezika: „*kulub-srce.*“[238] Ovo upućuje da je natpis zapravo bio poetične prirode, a ne ime majstora ili vlasnika. Analogiju lule i natpisa nalazimo u beogradskoj tvrđavi, (redni broj lule 2)[239] čiji je natpis u potpunosti sačuvan, te se i na njemu pojavljuje ista riječ *kulub,* ali se mogu pročitati i riječi *„al-mahbub“* (dragi, voljeni poslanik Muhamed), *„liqa“* (susret), ponovo *„kulub“* te kaligrafski ispisano "al-mahbub".[240]

Cijeli stih bi zvučao: „*Liqau-l-mahbub, šifau-l-kulub*“ što u prijevodu znači*: „Susret (sa) voljenim lijek je za srce“*. Ovaj stih koji je bio poznat kao *„marama zaljubljenih“*, pojavljuje se i na slici iz 1906. godine, osmanskog slikara Osman Hamdi Beya, poznatoj kao „Kaplumbağa Terbiyecisi” ili Trener kornjača. Sam autor ovog stiha je nepoznat, pa ne možemo reći u kojem periodu je nastao, ali sigurno da se veže za sufizam i neki od derviških tarikata.[241]

Sl. 52. Osmanske lule: 1) lula s natpisom, 2), 3), 4) lule iz Krnje kule

10.5. Dugmad

Predmeti koji su činili dodatak odjeći i opremi kao njen sastavni dio i imali, prije svega, određenu praktičnu namjenu, a tek potom predstavljali i njen ukras, mogu se, uslovno, svrstati u nakit.[242] U našem slučaju u tu grupu spadaju dugmad (Sl. 53:1). U korpusu srednjovjekovnog nakita pojedinačno čine najbrojniju skupinu. Ova dugmad su korištena za zakopčavanje različitih dijelova odjeće, uglavnom gornjih dijelova, tako da su činili važan funkcionlni, ali i estetski dio nošnje. O samoj vrijednosti dugmadi kao predmeta govore i podaci da su ona zalagana, kao i drugi vrijedni komadi nakita.[243] Arheološki nalazi potvrđuju

[238] Pročitao prof. dr. Ugur Gursu, profesor osmanskog jezika na Istanbul Univerzitetu.
[239] Gačić 2008/2009, 52.
[240] Isto, 52.
[241] Uzunalić 2020, 95.
[242] Jašarević 2015, 113.
[243] Zečević 2011, 119.

njihovu upotrebu u Bosni od 13. vijeka, a naročito u periodu od 14. do 16. vijeka.[244] Nalaz bronzanog dugmeta iz Tešnja može se datirati u 16. ili 17. vijek.[245]

10.6. Perlice

Perlice od staklene paste kao nakit su jako dugo prisutne (Sl. 53:2), nalazimo ih u bronzanom dobu, antici, srednjem vijeku, osmanskom periodu, pa i dan danas. Staklene perle u osmanskom periodu su korištene u dvije svrhe, prva kao niska na ogrlici i druga kao niska na tespihu. Perle koje su korištene za tespih su većinom oble i okrugle, radi lakšeg rukovanja tokom učenja zikrova. Pronađena staklena perla smeđe boje, pripada skupini preli za ogrlice. Aleksandar Jašarević je ovu perlicu datirao u 16. ili 17. vijek.[246]

Sl. 53. 1-bronzano dugme, 2-perlica

10.7. Narukvice

Nalazi narukvica koje krase zapešća ruku žena ne pronalaze se na nalazištima razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u na širem balkanskom području, a ni u historijskim izvorima istog vremena, već od druge polovine 16. vijeka, kada se javljaju u paru.[247] Na području Hrvatske pronađeni su na lokalitetima Petrijevci-Čerina i Ružice, grada nedaleko Orahovice potiču ulomci staklenih narukvica datiranih u 15.-16. vijek.[248] Identični ulomci staklenih narukvica pronađeni su tokom arheoloških istraživanja u Starog grada Temišvara, a datirani su u 16. vijek.[249]

Na Starom gradu Tešnju pronađeno je više fragmenata staklenih narukvica. Ulomci staklenih narukvica su raznih boja (Sl. 54.), većina njih na sebi ima tragove premaza metalne boje. Prvi primjerak ima svijetlo bijelu boju (4), koja podsjeća na boju bisera. Potom dva

[244] Jašarević 2015, 115.
[245] Jašarević, Mandžukić 2016, 1-3.
[246] Isto, 1-3.
[247] Negulić 2020, 45.
[248] Bojičić, Radić 2004, 48; Negulić 2020, 45.
[249] Flutur, Hamat, Tănase 2014, 251.

primjerka crne boje s premazom metalne boje (1 i 2), te dva primjerka crno-plave boje s premazom metalne boje (6 i 7). Posebno je zanimljiv fragment staklene narukvice koji na sebi ima cijeli spektar boja, koji podsjeća na dugine boje (5).

Sl. 54. Staklene narukvice

10.8. Prstenje (vitice)

Prstenje kao dio nakita imalo je široku primjenu, nosili su ga muškarci, žene i djeca. Unutar prstenja razvijenog i kasnog srednjeg vijeka često je prstenje jednostavnije izrade tzv. vitice. Pretežno rađeno od tankog, savijenog lima, ali i lijevanjem što se uglavnom odnosi na bronzane primjerke, koji su nešto masivniji. Pojavljuju se primjerci neukrašenih i ukrašenih vitica.[250] Na Starom gradu Tešnju pronađena su tri primjerka, jedan od bronze i dva željezna prstena. Dva željezna prstena su lijevana, dok je bronzani prsten iskucavan. Jedan primjerak je pronađen u sondi „S“ (stražari), na dubini od 20 cm,[251] drugi primjerak pronađen je u sondi „C“, na dubini od 70 cm,[252] dok nam mjesto nalaza trećeg bronzanog prstena nije poznato. Ovo prstenje od neplemenitih metala moglo je služiti kao zaštita prilikom napinjanja i odapinjanja tetive na luku strijele, a indikativna je i činjenica da je jedan primjerak pronađen na mjestu stražare.

Sl. 55. Prstenje

[250] Jelovina, Vrsalović 1981, 120.
[251] Inv. br. 315, Sonda „S“, kop 2, 10.7.1981.
[252] Inv.br. 363, Sonda „C“, kop 7, 13.7.1981.

10.9. Staklo

Četiri fragmenta stakla pronađena su u sondi „S“ na dubini od 40 cm i u sondi „Ak“ na dubini od 190 cm, gdje se nalazilo odlagalište, uz sam bedem tvrđave. U ovoj sondi se osmanski i srednjovjekovni materijal nalaze ispod starijih slojeva.[253] Na osnovu ukrasa i boje stakla, vrlo vjerovatno da fragmenti 1, 2 i 3 pripadaju jednoj posudi, dok je fragment 4 pronađen u stražari. Ukrasi na staklu poput prva tri fragmenta nađeni su u Mađarskoj u mjestima Ozora, Vač i Pečuh, a vjerovatno da i ovi pronađeni fragmenti staklenih posuda predstavljaju import s mađarskog prostora.[254]

Osmansko staklo i gorski kristal u našim su zbirkama vrlo rijetki, jer je i u svome vremenu to bila skupa i teško dostupna luksuzna roba, a zbog osjetljivosti materijala očuvali su se tek neki rijetki primjerci. Tokom arheoloških istraživanja na Starom gradu Tešnju otkriveno je nekoliko fragmenta osmanskog stakla u boji. Staklarski (džamdžijski) esnafi su postojali po našim većim gradovima Sarajevu,[255] Mostaru, Zenici, Banja Luci,[256] a uvoženo je i iz Trsta i iz dalmatinskih gradova.[257]

Sl. 56. Staklo: 1, 2, 3-sonda „Ak“ i 4-sonda „S“

10.10. Poljoprivredni i alat

Na tvrđavama u okolini Tešnja su pronađeni razni poljoprivredni i zanatski alati, oruđe i stočna oprema, pomoću kojih se može rekonstruisati poljoprivredna djelatnost u srednjem vijeku i osmanskom periodu.[258] Tokom arheoloških istraživanja na Starom gradu Tešnju, pronađeno je ralo, četiri primjerka kosijera, dvije motike i dva brusa. Tešanjski kraj se nalazi

[253] Inv. br. 101, sonda „Ak“, 19 kop, 1982.; Inv. br. 226, sonda „S“, IV kop, 1982.
[254] Katalin 1991, 125., 148. i 104.
[255] Bibanović 2015, 131.
[256] Kreševljaković 1954, 234.
[257] Hadžibegović 1977, 113.
[258] Jašarević 2015, 77-79.

na obodu dinarske, odnosno panonske zone. Tešanjsko područje većinom čine niski brežuljci, a uz rijeke Usoru i Bosnu i njihove pritoke prostiru se aluvijalne ravnice, pogodne za uzgoj svih ratarskih kultura.[259]

10.10.1. Raonik (lemeš)

Ralo je poljoprivredna sprava za oranje i rahljenje tla koju vuku životinje. Jednostavne je drvene konstrukcije, a znali su ju izraditi sami ratari. Sastoji se od uspravne ručke za upravljanje, produžene u vodoravni dio (plaz), na vrhu kojega je trokutasti željezni lemeš s dvije simetrične oštrice. Ovakav tip jednostavnog rala na tešanjskom kraju zadržao se sve do 19. vijeka. Ovakva rala su evidentiran u selu Jablanica kod Tešnja, u mahali Plančići.[260] Pronađeni dio lemeša na Starom gradu Tešnju većim dijelom je propao usljed korozije, a na osnovu sačuvanog dijela može se zaključiti da se radilo o uskom simetričnom ralu (Sl. 57.) Lemešom se orala i prevrtala zemlja, koja je trebala dobiti vazduh, svjetlost i vlagu. Plug se u srednjovjekovnoj Bosni javlja tek od sredine 14. ili u drugoj polovini 15. vijeka.[261]

Sl. 57. Raonik (lemeš)

10.10.2. Kosijeri

Kosijer pripada istoj porodici alata kao i srpovi i kose. Kosijeri su služili za potkresivanje i sječenje trske, grmlja i ševara uopće. Njime se potkresivala vinova loza i brali grozdovi. Ova veoma korisna alatka, sastojala se od drvene drške, koja je duža od srpa, a kraća od kose, te od željeznog sječiva koje liči na duži nož, tako da podsjeća na rep. Motiv kosijera često susrećemo na stećcima, a u osmanskom periodu urezivani su na razne

[259] Mileusnić 1987, 26-29.
[260] Isto, 30.
[261] Kovačević-Kojić 1987, 128.; Mrgić 2013, 69.

objekte.[262] Postojali su manji i veći kosijeri, manji su u deminutivu nazivani kosjerić. Dva pronađena primjerka možemo datirati u period od 16. do 18. vijeka.

Sl. 58. Kosijeri

10.10.3. Motike

Motika se upotrebljavala gdje je obrada zemljišnih površina bila lakša. Najviše se upotrebljavala za uklanjanje korova. Motikama se okopavao povrtnjak, pokrivalo sjeme zemljom, uspostavljao drenažni sistem prilikom navodnjavanja, vršilo zatvaranje kanala, razvlačenje đubriva i sl. Ova alatka je imala najširu primjenu u privredi. U italijanskim i latinskim tekstovima dubrovačkog arhiva, ova alatka se naziva *moticha*.[263] Motike koje imaju uska sječiva služile su za pravljenje maltera (Sl. 59:2), a široke za poljoprivredne radove (Sl. 59:1).

Sl. 59. Motike

[262] Kužić 1999, 181.
[263] Manojlović-Nikolić 2009, 196.

10.11. Brusevi (belegije)

Služili su, a i dan danas služe za oštrenje i brušenje noževa, kosa i drugih sječiva. U osmanskom periodu udomaćio se naziv belegija, od turske riječi *bilig* što znači kameni brus. Na tešanjskom starom gradu, tokom arheoloških iskopavanja pronađene su dvije belegije, jedna od bijelog kamena (Sl. 60:1), a druga od zelenog (Sl. 60:2). Belegija od bijelog kamena pronađena je u prostoriji A, na dubini od 60 cm,[264] dok je druga pronađena u Krnjoj kuli, na dubini između 50 i 110 cm.[265]

Sl. 60. Brusevi (belegije)

10.12. Čekić (korać)

Naziv čekić potiče od turske riječi *çekiç*. To je ručni alat pomoću kojega se udarcima oblikuju ili obrađuju materijali ili se njime obavljaju neke druge operacije. Stari naziv za tesarski čekić je korać, a služio je za zakucavanje i vađenje čavli. Sastoji se od drvene drške i željezne glave. U arheološkim iskopavanjima pronađen je jedan jako lijep primjerak tesarskog čekića. Ova vrsta čekića prepoznaje se po tome što ima dio za zakucavanje eksera na jednoj strani i rascjep za vađenje istih na drugoj strani.

Sl. 61. Čekić

[264] Inv. br. 217, sonda „A“, kop 6, 3.7.1981.
[265] Inv. br. sonda Kk (Krnja kula), kop 5-11, 25.5.1982.

10.13. Koštani nalazi

Iz arheoloških izvora poznata nam je činjenica da je u srednjovjekovnoj Bosni bilo u upotrebi više vrsta koštanih alatki, u periodu od 14. do sredine 15. vijeka. Alatke od roga su se koristile i u poljoprivredi kao sadilice. Rogovi koji imaju gušću i finiju strukturu korišteni su za izradu drški noževa i mačeva (Sl. 62:1, 6, 8,12, 15, 16). Također, od kosti su se izrađivali pojedini dijelovi oružja.

Posebno zanimljiv predmet je jedna koštana pločica sa zašiljenim vrhom. Jedna strana je uglačana, a na drugoj su uočljivi tragovi brazdi (Sl. 62:13,14) Ove koštane pločice korištene su za samostrijele. Na slikama Sl. 62:1 i Sl. 62:11 prikazan je otpad nakon upotrebe, na njima su vidljivi tragovi rezanja. Pod redni brojem 10 prikazana je probušena svinjska falanga. Koštana pločica pod rednim brojem 2 nije dovršena, tako da joj je funkcija nejasna i mogla je biti iskorištena za različite potrebe. Pod rednim brojem 7 prikazana je prelomljeno koštano šilo. Pod rednim brojem 3 prikazan je jako lijepo izrađen fragment lule. Jedan od najboljih koštanih nalaza je koštani kotur za samostrijel, koji se jako rijetko nalaze prilikom iskopavanja. Slični nalazi iz Dobora datirani su u 15. vijek.[266]

Sl. 62. Koštani nalazi

[266] Jašarević 2015, 100-106.

Zaključak

Arheološka istraživanja tešanjskog kraja imaju dugu prošlost. Prve podatke o kulturno-historijskim spomenicima tešanjskog područja nalazimo kod poznatog putopisca i istraživača sir Artur Džon Evansa 1875. godine, koji je tada prošao kroz ovaj kraj. Krajem 19. vijeka tadašnji direktor i kustos Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine Ćiro Truhelka izvršio je prva arheološka istraživanja. Od šezdesetih do kraja osamdesetih godina vršena su kontinuirana arheološka istraživanja od strane arheologa: Đure Baslera, Alojza Benca, Irme Čremošnik, Zilke Kujundžić-Vejzagić, Branka Belića.

U periodu od 1981. do 1985. godine arheološki tim predvođen arheolozima Dorđom Odaviće i Zdenkom Žeravicom-muzejskim savjetnikom iz Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, proveo je arheološka istraživanja Starog grada Tešnja. Cilj im je bio da pronađu ostatke zgrada i zidova na Starom gradu Tešnju s ciljem njihove konzervacije. Tokom istraživanja pronađeni su brojni arheološki nalazi iz različitih perioda, a najviše iz srednjeg vijeka i osmanskog perioda. Manji broj nalaza pripada neolitskom i bronzanom dobu, a što je posljedica uništavanja slojeva, prilikom obnove, izgradnje i širenja tvrđave u srednjem vijeku i osmanskom periodu. Iskopavanja su vršena na gornjem-srednjovjekovnom dijelu grada, što je očito bilo u skladu s tadašnjim interesima društvene zajednice tj. da se istraži srednjovjekovni bosanski tj. slavenski period.

Najznačajniji nalazi iz arheološke zbirke „Stari grad Tešanj“ izlagani su u dva navrata u vidu privremene izložbe. Prvi put ovi nalazi izloženi su 1985. godine u Krnjoj kuli, u organizaciji Narodnog univerziteta Tešanj i Zavoda za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine i drugi put 1998. godine u foajeu Opće biblioteke Tešanj, koja je tada djelovala u sastavu Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj.

Najveći broj nalaza čine fragmenti keramičkih posuda tzv. kuhinjske keramike. Na ovim posudama su vidljivi tragovi gorenja nastalih u toku procesa pripremanja hrane, na pećima ili ognjištu. Srednjovjekovnu keramiku navedeni arheolozi su nazivali slavenskom, a keramiku iz osmnaskog perioda turskom. U pogledu fakture može se zaključiti da je srednjovjekovno i osmansko kuhinjsko posuđe približno istog kvaliteta. Trpezno posuđe u kojima se posluživala hrana je dosta kvalitetnije fakture, a također je i dosta dekorativnije od kuhinjskog. Na tešanjskoj tvrđavi pronađeni su i fragmenti importovane luksuzne talijanske majolike, koja je vjerovatno uvezena s područja Venecije. Ovaj nalaz ukazuje na to da je

postojala potreba za luksuznim i prestižnim predmetima, uobičajenim za tadašnji stil života bosanske vlastele.

Najveći broj metalnih nalaza čine nalazi oružja i oruđa, što jasno upućuje na vojno-strateški značaj ove tvrđave. Posebno je značajan broj vrhova strijela za samostrijele-63 komada. Za održavanje tvrđava uvijek je trebalo puno ljudi, a taj teret je padao na seljake iz okolnih mjesta i zanatlije, na što upućuju nalazi raznih alatki i oruđa, te volovskih potkova od kojih je velik broj njih vjerovatno pripado volovima koji su dopremali materijal i razne potrepštine za tešanjsku tvrđavu. Prisustvo konjanika možemo potvrditi po nalazima konjskih potkovica, mamuza, uzda i drugih dijelova konjaničke opreme.

Utvrđeni bosanski gradovi osim što predstavljaju najznačajnije arhitektonske spomenike srednjovjekovnog perioda, oni su i neiscrpan izvor podataka o historijskim prilikama i načinu života na ovom prostoru. Tvrđave su bile i privredni centri okolne oblasti, što znači da su u tvrđavi i podgrađu postojali razni obrti, o čemu imamo potvrdu među arheološkim nalazima. Pronađen je veliki broj noževa, dijelovi mačeva (nakrsnice), potkove za obuću, britve, čavli itd.

Takođe, pronađen je i značajan broj koštanih nalaza, većinom dijelova kostiju životinja koje su korištene u svakodnevnoj ishrani. Podaci iz arheološke građe nam daju podatke o tome da je od kraja 14. do polovine 15. vijeka korišteno više predmeta od životinjske kosti, poput: češljeva, drški noževa, dijelova samostrijela-zaponi itd. Na kostima ovih životinja uočljivi su tragovi kasapljena, nastalih prilikom pripreme hrane ili raznih korisnih predmeta.

Ono na čemu je jako bitno potencitati u budućnosti je arheološka zaštita tešanjskog podgrađa, jer se prilikom radova često nailazi na arheološke ostatke. Takođe, jako je bitno da se prije svakog konzervatorskog zahvata, izvrše prethodna arheološka istraživanja. Samo uz ovakvu zaštitu i istraživanje, dobit će se potpunija slika o Starom gradu Tešnju. U ovoj 2020. godini provedena su prva arheološka istraživanja na Starom gradu Tešnju nakon 1985. godine, od strane Instituta za arheologiju i profesora s katedre za arheologiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu.

LITERATURA

a) Knjige

AL-SARRAF, 2002.: Shihab Al-Sharraf, *Close Combat Weapons in the Early 'Abbāsid Period: Maces, Axes and Swords*, Companion to Medival Arms and Armor, Woodbridge.

ANTONI 2013.: Daniel Antoni, *The Oldest Hand-held Firearms from Slovaika*, Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica, Sibiu.

ČAR-DRNDA 2005.: Hatidža Čar-Drnda, *Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740.-1752.),* Sarajevo.

ĆIRKOVIĆ 1964.: Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne Bosanske države,* Beograd.

BABIĆ 2009.: Mirko Babić, *Keramika otomanskog perioda (15-19.v.) i metodologija njene interpretacije,* Banja Luka.

BEŠLAGIĆ 1971.: *Stećci kataloško-topografski pregled,* Sarajevo.

BIBANOVIĆ 2015.: Zoran Bibanović, *Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva-Priručnik za turističko vođenje*, Sarajevo.

BOJČIĆ, RADIĆ, 2004.: Zvonko Bojičić, Mladen Radić, *Srednjovjekovni grad Ružica*, Osijek.

ĆEMAN 2006.: Mirza Hasan Ćeman, *Urbana antropologija Tešnja 1461-1878.*, Tešanj.

ĆEMAN 2012.: Mirza Hasan Ćeman, *Ferhad begova džamija u Tešnju,* Sarajevo.

Das Reich Der Salier 1024-1125: Katalog Zur Ausstellung Des Landes Rheinland-Pfalz, Berlin, 1992.

DINIĆ 2003.: Mihajlo Dinić, *Iz srpskog srednjeg veka,* Beograd.

EVANS 1965.: Artur Džon Evans, *Kroz Bosnu i Hercegovinu u vrijeme pobune 1875.*, Sarajevo.

FERMEDŽIN 1892.: Euzebije Fermedžin, *Academia scientarium et artium Slavorum meridionalium : In taberna libraria eiusdem Societatis typographicae*, Zagreb.

HALILOVIĆ 2010.: Safet Halilović, *Ko je ko u bh. dijaspori (Doktori nauka i naučni radnici)*, Drugi dio, Sarajevo.

HUSIĆ 2017.: Aladin Husić, *Prilozi za historiju grada Tešnja,* Tešanj.

KATALIN 1991.: Gyürky H. Katalin, U*vegek a középkori Magyarországon=Gläser in Mittelalterlichen Ungarn*, Budapest.

IMAMOVIĆ 2018.: Enver Imamović, *Korijeni i život bosanskog plemstva kroz historiju,* Sarajevo.

ISTVANFFY 1685.: Nikola Istvanffy, *Regni Hungarici Historia,* Köln.

JAŠAREVIĆ 2015.: Aleksandar Jašarević, *Tvrđave na Bosni,* Doboj.

JAŠAREVIĆ, PRNJAVORAC 2018.: Aleksandar Jašarević, Ernad Prnjavorac, *Grad u bronzi,* Muzej Tešanj, Sarajevo.

KLAIĆ 1987.: Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi A- Ž, Tuđice i posuđenice,* Zagreb.

KOVAČEVIĆ-KOJIĆ 1978.: Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države,* Sarajevo.

KOVAČEVIĆ-KOJIĆ 1987.: Desanka Kovačević-Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države,* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, Knjiga LXXIXI, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 17, Sarajevo.

KOŽO 2010.: Tarik Kožo, *Balkanske čakije i noževi,* Sarajevo.

MANDIĆ 1978.: Dominik Mandić, *Sabrana djela Dr. O. Dominika Mandića: Bosna i Hercegovina : Sv. 1. Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine,* Čikago-Rim.

MRGIĆ 2013.: Jelena Mrgić, *Severna Bosna: 13-16. vek,* Beograd.

MRGIĆ 2013.: Jelena Mrgić, *Zemlja i ljudi-iz istorije životne sredine Zapadnog Balkana,* Beograd.

MUJEZINOVIĆ 1977.: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine,* knjiga II-Istočna i centralna Bosna, Sarajevo.

BOJČIĆ, RADIĆ 2004.: Zvonko Bojičić, Mladen Radić, *Srednjovjekovni grad Ružica,* Osijek: Muzej Slavonije.

RAJKOVAČA 2019.: Tonko Rajkovača, *Frameworks and Development Perspectives of Preventive Archaeology in Bosnia and Herzegovina and Serbia,* Belgrade.

SIJARIĆ 2014.: Mirsad Sijarić, *Hladno oružje iz Bosne i Hercegovine u arheologiji razvijenog i kasnog srednjeg vijeka,* Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.

STONE, 1999.: George Cameron Stone, *A glossary of the construction, decoration and use of arms and armor in all countries and in all times,* New York.

ŠABANOVIĆ 1959.: Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela,* Sarajevo.

ŠRECER 1976.: Marija Šrecer, *Mačevi, bodeži, noževi,* Zagreb.

TEINOVIĆ, 2008.: Bratislav Teinović, *Hladno oružje iz osmansko-turskog perioda u Muzeju Republike Srpske,* Banja Luka.

VEGO 1957.: Marko Vego, *Naselja srednjovjekovne bosanske države,* Sarajevo.

WILLS 2014.: Chuck Wills, *The Illustrated History of Guns: From First Firearms to Semiautomatic,* New York.

b) Članci

ALDUK 2005.: Ivan Alduk, *Uvod u istraživanje srednjovjekovne tvrđave Zadvarje,* Strohrvatska prosvjeta, Vol. III, No. 32, Split, 217-235.

ANĐELIĆ 1963.: Pavao Anđelić, *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni (Prilog tipologiji naselja)*, Glasnik Zemaljskog muzeja, 18, Sarajevo, 179-194,

ANĐELIĆ 1977.: Pavao Anđelić, *O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 17-45.

ANĐELIĆ 1984.: Pavao Anđelić, *Doba srednjovjekovne bosanske države,* Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast, Drugo dopunjeno izdanje, Sarajevo, 435-587.

BASLER 1960.: Đuro Basler, *Arheološko nalazište Crkvina u Makljenovcu kod Doboja,* Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, IV, Tuzla, 75-88.

BELIĆ 1988.: Branko Belić, *Crkvišće, Grad vojvode Momčila, Kužno groblje, Stražba,* Arheološki leksikon BiH, Sarajevo, 111-122.

BEŠLAGIĆ 1988.: Šefik Bešlagić, *Bajina glava, Divsko Groblje, Donji Vitkovci, Groblje, Logobare, Mramorje, Obli kamen, Orašje, Staro groblje,* Arheološki leksikon BiH, Sarajevo, 111-122.

BRKIĆ 1985.: Ramiz Brkić, *Pronađen grob iz bronzanog doba,* Glas komuna, Doboj, 8.

BODENSTEIN 1908.: Gustav Bodenstein, *Povijest naselja u Posavini god. 1718.-1739.* Glasnik Zemaljskog muzeja, XX, Sarajevo, 95-112.

BOJANOVSKI 1965.: Ivo Bojanovski, *Stari grad Maglaj-Istraživački i konzervatosrki radovi 1962. i 1963. g.,* Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture S. R. Bosne i Hercegovine, X, Sarajevo, 61-97.

ČREMOŠNIK 1970.: Irma Čremošnik, *Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 25, Sarajevo, 45-117.

ĆURČIĆ, 1943.: Vejsil Ćurčić, *Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini*, Glasnik hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu, Sarajevo, 29-39.

DUGONJIĆ 2017.: Anita Dugonjić, *Medieval settlement at the site Franjevac near Đakovo*, *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora*, Zbornik instituta za arheologiju, Vol. 6, Zagreb, 293-336.

FEKEŽA MARTINOVIĆ 2011.: Lidija Fekeža Martinović, *Rezultati arheoloških istraživanja na lokalitetu atmejdan u Sarajevu (2004.-2006 godine*, Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Arheologija, 52., Sarajevo, 363-424.

FILIPOVIĆ 2018.: Emir Filipović, *O najstarijem poznatom spomenu grada Tešnja 1461. godine*, Radovi, knjiga 5, Sarajevo, 325-333.

FLUTUR, HAMAT, TĂNASE 2014.: Alexandru Flutur, Ana-Cristina Hamat, Daniela Tănase, *Cercetările arheologice preventive în cetatea Timişoarei*, Anul 2014. Raport preliminary, Timişoar, 225-252.

GAČIĆ 2008/2009.: Dragan Gačić, *Glinene lule sa Petrovaradinske tvrđave,* Zbornik Muzeja primenjene umetnosti 04/05, Beograd, 7-18.

HADŽIBEGOVIĆ 1977.: Ilijas Hadžibegović, *O privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske vladavine*, Prilozi, XIII/13, Sarajevo, 97-131.

JAŠAREVIĆ, MANDŽUKIĆ 2016.: Aleksandar Jašarević, Jasmin Mandžukić, *Tešanj kroz stoljeća-Iz arheološke zbirke Muzeja Tešanj (brošura)*, Tešanj, 1-3.

JAŠAREVIĆ 2018.: Aleksandar Jašarević, *Keramičke lule za duvan iz arheološke zbirke Muzeja Doboj*, Radovi, knjiga 5, Sarajevo, 213-236.

JELOVINA, VRSALOVIĆ 1981.: Dušan Jelovina, Dasen Vrsalović, *Srednjovjekovno groblje na „Begovači" u selu Biljanima Donjim kod Zadra*, Starohrvatska prosvjeta III/11, Split, 55-136.

KANTIĆ, ODAVIĆ, MULABEGOVIĆ 1988.: Rifat Kantić, Đorđo Odavić, Ferhad Mulabegović, *Iskre i putokazi Tešanj 1988. (brošura).* Tešanj.

KATALIN 1987.: Gyürky H. Katalin, *Mittelalterliche Glasfunde aus dem Vorhof des Königlichen Palastes von Buda.* Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 39 (1/2), 47-68.

KRALJEVIĆ 1988.: Gojko Kraljević, *Tešanj 1,* Arheološki leksikon BiH, tom II, Sarajevo, 122.

KREŠEVLJAKOVIĆ 1951.: Hamdija Kreševljaković, *Prilozi povijesti bosanskih gradova pod turskom upravom,* Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, Br. 2, Sarajevo, 115-184.

KREŠEVLJAKOVIĆ 1954.: Hamdija Kreševljaković, *Naši bezisteni,* Naše starine, 2/1954, 233-244.

KREŠEVLJAKOVIĆ 1957.: Hamdija Kreševljaković, *Sahat-kule u Bosni i Hercegovini,* Naše starine 4, Sarajevo, 17-33.

KOVÁCS 2003.: Eszter Kovácsz, *Remains of the bone working in medieval Buda, in: From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth. Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present. Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, 26th-31st of August 2003* (H. Luik, A. M. Choyke, C. E. Batey and L. Lõugas (eds.), *Muinasaja teadus* 15, Tallinn, pp. 309-316.

KRALJEVIĆ 1988.: Gojko Kraljević, *Tešanj 1,* Arheološki leksikon BiH, Tom II, Sarajevo.

KULENOVIĆ 1991.: Salih Kulenović, *In memoriam Đuro Balser (1917-1990.)*, Članci i građa za istoriju istočne Bosne, knj. XVI, Tuzla, 4.

KUŽIĆ 1999.: Krešimir Kužić, *Prilog poznavanju srednjovjekovnih poljodjeljskih ratila i drugog seljačkog alata prema njihovo*m *prikazu na zagorskim kamicima,* Ethnologica Dalmatica, Split, 179-186.

MANOJLOVIĆ-NIKOLIĆ 2009.: Vesna Manojlović Nikolić, *srednjovjekovna zemljoradnja na tlu Vojvodine-arheološki podaci,* Istraživanja 20, Mostar, 189-216.

MAZALIĆ 1953.: Đoko Mazalić, *Tešanj,* Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s. VIII. Sarajevo, 289-302.

MILEUSNIĆ 1987.: Zlatko Mileusnić, *Narodna privreda tešanjskog područja,* Glasnik Zemaljskog muzeja bosne i Hercegovine, Etnologija Tešanjskog kraja, n.s., sveska 41/42, Sarajevo, 27-67.

MUJKANOVIĆ 2012.: Mensura Mujkanović, *Izrada proizvoda od zemlje u okolini Tešnja od neolita do savremenog doba,* Baština sjeveroistočne Bosne, 4, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, Tuzla, 24-37.

MULAOMEROVIĆ 1990.: Jasminko Mulaomerović, *In memoriam: Đuro Basler (1917-1990).* Naš krš, XVI, Sarajevo, 28-29.

NINKOVIĆ 1981.: Aleksandar Ninković, *Hamam u Tešnju,* Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture prirodnih znamenitosti i rijetkosti BiH, XIV-XV, Sarajevo, 233-236.

ODAVIĆ 1985.: Đorđe Odavić, *Tešanj, Srednjovjekovni grad,* Arheološki pregled, Ljubljana, 256.

PETROVIĆ 1973.: Đurđica Petrović, *Uloga Dubrovnika u snabdevanju srednjovekovne Bosne oružjem XIV-XV vek,* u: *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura (ed.),* Zenica, 68-77.

RADIMSKY 1891.: Vaclav Radimsky, *Rimska utvrda na Crkvenici i kastrum kod Doboja,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, III (s.s.), Sarajevo, 251-262.

RAJKOVAČA 1989.: Tonko Rajkovača, *Kulturno-istorijski spomenici na području opštine Tešanj do XIV vijeka*, Tešnjak, Privredno kulturni informator 1989., Tešanj, 185-188.

ŠARAN 2014.: Dženana Šaran, *Konzervatorsko restauratorski radovi na starom gradu Tešnju,* Naše starine, Glasnik Zavoda za zaštitu spomenika, br. XXIII, Sarajevo, 332.
TIHIĆ 1963.: Smail Tihić, *Valorizacija spomenika kulture*, Naše starine, X, Sarajevo, 13-17.
TRUHELKA 1892.: Ćiro Truhelka, *Dvije starine iz bakrenog doba i sjekira od mjedi, nađene u Bosni,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, God. IV, Br. 1., Sarajevo.
TRUHELKA 1907.: Ćiro Truhelka, *Praistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini (Nalazi brončane dobi iz Tešnja i okolice),* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XIX, (s.s.), Sarajevo., 62-75.
VIKIĆ, WALTER 1955.: Branka Vikić, Emil Walter, *Zbirka potkova u Arheološkom muzeju u Zagrebu,* Starohrvatska prosvjeta: glasilo Hrvatskog strinarskog družtva u Kninu, Split, 23-84.
VRSALOVIĆ 1963.: Dasen Vrsalović, *Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu,* Starohrvatska prosveta, Vol. III, No. 8-9, Split, 151-169.
ZEČEVIĆ 2011.: Emina Zečević, *Glass of Novo Brdo and its significance in Late Medieval glass production,* in: Annales of the 18th Congres of Assocition Internationalee pour l'Historie du Verre, 21-25 septembre 2009, Thessaloniki.
ŽIVKOVIĆ 1974.: Pavo Živković, *Prilozi za istorijsku geografiju srednjovjekovne Bosne,* Prilozi, br.10/2, Institut za istoriju, Sarajevo, 333-340.

c) Dokumenti

- Fototeka JU Muzej Tešanj
- GALIJAŠ 1906.: Ibrahim Hakki Galijaš, *Pismo upućeno dr. Ćiri Truhelki 4. januara 1906. godine.*
- Izvještaj o radu Zavoda u 1963. godini, Naše starine X, 1965, 249.
- Izvještaj s iskopavanja Zilke Vejzagić-Kujundžić-Abri „Zvečaj“ Tešanj 1989. godine
- Zaključak o usvajanju Programa utroška sredstava u razdjelu 22, budžetska organizacija 01, potrošačka jedinica 0001, ekonomski kod 614300, subanalitika MAX 004, pozicija „Transfer za zaštitu kulturno-historijskih spomenika“, Budžeta Zeničko-dobojskog kantona za 2012. godinu

d) Neobjavljeni izvori

BEĆAR 2018.: Lejla Bećar, *Oružje iz etnološke zbirke Zavičajnog muzeja u Visokom* (Master rad), Sarajevo.

BURKO 2020.: Nejla Burko, *Srednjovjekovna utvrda Vranduk kod Zenice: arheološko-historijski osvrt* (Master rad), Sarajevo.

NEGULIĆ 2020.: Anamarija Negulić, *Nakit razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u Dalmaciji (Diplomski rad)*, Zadar.

SPASOJEVIĆ 1985: Momčilo Spasojević, *Hronologija ličnosti i događaja tešanjskog kraja,* Tešanj (priredio Husein Galijašević, navedena Hronologija se danas nalazi u Općoj biblioteci Tešanj).

ŠKORIĆ 2016.: Željko Škorić, *Ustroj i taktike ratovanja osmanske vojske u vrijeme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog* (Master rad), Rijeka.

UZUNALIĆ 2020.: Mustafa Uzunalić, *Osmanske keramičke lule u arheološkom kontekstu na području Bosne i Hercegovine* (Završni magistarski rad), Sarajevo.

e) Karte

VEGO 1957.: Marko Vego, *Historijska karta srednjevjekovne bosanske države, 1:750 000,* Beograd.

f) Elektronski izvori

- Netherlands Institute in Turkey, The Machiel Kiel Photographic, Tešanj, medieval and Ottoman castle,
  http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/img/archiv/Bosnia-Herzegovina/Tesanj/Tesanj,%20medieval%20and%20Ottoman%20castle,%20gate%20tower%20[XXXVI-47-c1967].jpg
  http://www.nit-istanbul.org/kielarchive/img/archiv/Bosnia-Herzegovina/Tesanj/Tesanj,%20medieval%20and%20Ottoman%20castle%20[XXXVI-50-c1967].jpg
- Zepce.ba portal http://zepce.ba/zdk/item/2987-turisti%C4%8Dka-ponuda-zdk-a-posljednjih-godina-dobija-prepoznatljiviji-izgled

Biografija

Ago Mujkanović rođen je 18. januara 1982. godine u Vučkovcima, općina Gradačac. Oženjen je i otac dvije kćerke. Osnovnu školu završio je u Vučkovcima i Srnicama Donjim, općina Gradačac. Srednju mješovitu školu završio je u Srebreniku. Na Filozofskom fakultetu u Tuzli, na odsjeku za historiju 2012. godine stiče zvanje profesor historije. U Arhivu Tuzlanskog kantona stekao stručno zvanje arhiviste. Također, posjeduje stručna zvanja bibliotekara i profesora/nastavnika demokratije (cetrificiran od strane CIVITAS BiH). Bio zaposlen u srednjim i osnovnim školama, na području općina Tešanj i Doboj Jug. U periodu 2019.-2020. godine radio na poslovima kustosa historičara u JU Muzej Tešanj. Postdiplomski studij-studijska grupa bibliotekarstvo i arheologija upisao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Trenutno je zaposlen na poslovima bibliotekara u JU Opća biblioteka Tešanj. Aktivno se bavi istraživanjem na polju baštinskih struka.